

CSEKE Balázs

A nyomor szenzációja A „Dzsumbuj” stigma a médiában

Az elmúlt másfél évben „A város peremén” nevű társadalmi-művészeti projekttel a külső-ferencvárosi Illatos úti telep – az úgynevezett „Dzsumbuj” – történetét és emlékezetét kutattam. A telep volt lakóival készített narratív életútinterjúk és a projekt kutatási eredményei alapján, valamint a Dzsumbujról megjelent írott sajtószövegek elemzésével azt vizsgáltam, hogy a média milyen narratív eszközökkel és motívumokkal mutatta be a különböző korszakokban az Illatos úti telepet, és elbeszélésmódja miként kategorizálta és stigmatizálta az ott élőket. Feltevésem szerint a média részt vett a nagyvárosi szegénytelep lakóinak megbélyegzésében, kirekesztésében, és feltehetően elősegítette a Dzsumbujról kialakult negatív társadalmi kép kialakulását.

Bevezetés: A kutatás eszközei és korlátai

2014. augusztus végén fejezték be Budapest egyik leghírhedtebb telepe, az Illatos úti Dzsumbuj felszámolását. Az 1937-ben átadott lakástelepet sokféleképpen nevezték a fennállása alatt: hívták Darányi-palotának, hat háznak, gettónak, nyomortelepnek, drogtanyának, szegénytelepnek, de leginkább a Dzsumbuj név terjedt el a köztudatban.

2015 őszén kezdtem a Dzsumbuj történetével foglalkozni; ekkor csatlakoztam „A város peremén” elnevezésű városi emlékezetkutatáshoz és társadalmi-művészeti projekthez, amelyet Thury Lili és Ivanyos Judit indított. A kezdeményezés célja, hogy az Illatos úti telep néhány fiatal volt lakójának bevonásával a telep történetét és emlékezetét feldolgozva, kutatás és narratív életút-interjúk feldolgozása után különböző eszközökkel és módszerekkel újraértelmezze a Dzsumbujról kialakult negatív, sztereotip képet, árnyalja a lakhatási szegénységben élőket érintő megbélyegző elbeszélésmódot, és közös társadalmi beszédet indítson a városi szegénységről, a lakhatási válságról és a stigmatizációról. Kutatásom során felhasználtam a projekt eredményeit, a készülő weboldala¹ írt cikkeket, valamint a telep volt lakóival készített narratív életútinterjúkat.

Írásom fókuszában a Dzsumbuj sajtórepresentációja áll. Röviden bemutatom az Illatos úti telep történetét, majd röviden meghatározom a lakóhely szerinti megbélyegzés fogalmát Loic Wacquant elméletét használva. Dolgozatom második felében három korszakra lebontva elemzem a Dzsumbujról megjelent sajtócikkeket. Azt vizsgálom, milyen motívumokkal és eszközökkel mutatták be a különböző korszakokban a Dzsumbujt és lakóit, milyen nyelvi és narratív eszközökkel kategorizálták és stigmatizálták az ott élőket. Már előljáróban megjegyzem, hogy a legfontosabb kérdésre – arra tudniillik, hogy milyen hatást gyakorolt ez a konstruált kép a közvéleményre, s a telep lakóinak megbélyegzésében és kirekesztésében mekkora szerepe volt a médiának – nem lehet egyértelmű és pontos választ adni. A sajtó és a narratív életútinterjúk szövegeit olvasva csak feltételezem, hogy a közvetlen tapasztalattal nem rendelkező olvasók/nézők a készen kapott kép alapján kategorizálták a Dzsumbuj lakóit. Abból indulok tehát ki, hogy a média jelentéskelő folyamatai révén befolyásolhatja a társadalom többségének véleményét, és elősegíti a kategorizációs folyamatot.

Bár kutatásom során az Illatos úti telepre fókuszáltam, úgy vélem, számos olyan probléma fogalmazódik meg az elemzés során, amely általában a szegénység, a kisebbség, a marginalizált csoportok megbélyegzését és kirekesztését érinti.

¹ Lásd www.avarosperemen.hu.

A Dzsumbuj története

A külső-ferencvárosi Illatos úti telep története 1937-ben kezdődött. A székesfőváros egy időben három nagyobb lakástelepet építtetett a Hős utcában, a Bihari úton és az Illatos úton. A cél a két világháború közötti óriási lakhatási válság és nyomor enyhítése, a ferencvárosi és a kőbányai Mária Valéria-, Augusztá- és Zita-telepek felszámolása volt (Vigvári 2017).

Bár sok azonosság figyelhető meg a három telep között, a mi szempontunkból a továbbiakban csak az Illatos úti telep története fontos. A Gubacsi út és az Illatos út kereszteződésénél fekvő, nagyjából 100 × 50 méteres amorf telken három darab négyemeletes, függőfolyosós épülettömb állt. A házak téglalap alakúak voltak, két-két épületből álltak, amelyeket közös lépcsőház kötött össze (Kecskés 2005). Az építkezés után 426 darab 28 m² alapterületű szükséglakást adtak át, amelyek egyetlen helyiségből álltak; a szobát a konyhától mindössze a padló anyagának különbsége választotta el (Ambrus 1985).

Már az épület tervezésével teljes mértékben elvették a magánszférát, hiszen a folyosó bármely részéről be lehetett látni a lakásokba. Ez mindvégig belső feszültséget és konfliktusokat generált. A helyzetet súlyosbította, hogy az Illatos útról kívülről is tökéletesen követni lehetett a telepen zajló eseményeket, ami jelentős mértékben hozzájárult az ellenséges előítélet-rendszer kialakulásához (Ambrus 1985).

Ambrus Péter becslése szerint 3500–3800 ember költözött a Dzsumbujba az építkezés után; a lakásokban eleinte átlagosan kilenc fő élt. Először azok a kilakoltatott, lakbért fizetni nem tudó, sokgyermekes családok kaptak lakást, amelyekben legalább az egyik szülő rendelkezett korábban bejelentett budapesti munkahellyel (Ambrus 1985).

A következő évtizedekben jelentős mértékben csökkent a Dzsumbuj lakosságának létszáma; 1941 vége felé már nem haladta meg a háromezer főt (Ambrus 1985). A hetvenes években sok család kapott lakást az újonnan épülő külvárosi lakótelepeken, így ebben a korszakban tovább mérséklődött a túlszűfolttság és az abból adódó konfliktusok száma (Vigvári 2017). Ekkoriban a lakók nagy számban tudtak elhelyezkedni a környékbeli gyárakban, így ezt az időszakot gyakran „aranykorként” emlegették az interjúkban. A visszaemlékezések szerint ugyanis ekkor volt a legnagyobb összetartás a lakók között.

Az úgynevezett „aranykor” a nyolcvanas évek második felében, a rendszerváltás idején ért véget, amikor a nehézipar leépülésével, a gyárak bezárásával a telepen lakók tömegesen veszítették el az állásukat; hatalmas lett a munkanélküliség, és az északkelet-magyarországi falvakból rengeteg roma család költözött a fővárosba munkalehetőséget keresve (Vigvári 2017).

Ezzel a folyamattal összefüggésben kibékíthetetlen ellentét jelent meg a telepen régebben lakó „őslakók” és az újonnan érkező „bevándorlók” között. Megjelent a Dzsumbujban az addig szinte ismeretlen etnikai konfliktus. Az „őslakók” a „bevándorló” roma családokat hibáztatták a munkanélküliség és a bűnözés növekedése, valamint a telepet érintő negatív előítéletek terjedése miatt. Ebben a korszakban nőtt meg az önkényes lakásfoglalók száma is, bár már a hetvenes évekből is ismerünk olyan esetet, amikor néhány család feltörte a folyosókon lévő mosókonyhákat, és beköltözött oda (Kecskés 2005).

A kilencvenes évektől vitathatatlanul romlott a telep helyzete. A rendszerváltás után bezártak a környékbeli gyárak, fokozatosan megszűnt az infrastruktúra a telep közelében, és több megállót kellett utazni a legközelebbi boltig, iskoláig. A munkanélküliség mértéke az egekbe szökött, a Dzsumbuj rohamosan szakadt le Budapest többi részéről, és maradt egyedül, egyfajta szegregátumként (Kecskés 2005). Az alkoholizmus jelenlétéről már a nyolcvanas évek elején is írt Ambrus Péter, de a kilencvenes években az alkohol mellett a különböző drogok is megjelentek a telepen.

Bár már korábban is napirendre került a telep felszámolásának terve, 2005 szeptemberéig nem született konkrét intézkedés ezzel kapcsolatban. Ekkor döntöttek a Dzsumbuj lebontása mellett. A szociális rehabilitációs program célkitűzése a telepen élő hátrányos helyzetű családok társadalmi integrációja és a lakókat érintő megbélyegzés csökkentése volt. Csaknem tíz évig tartott a felszámolási folyamat, amelyet a médiából és a lakókkal készült interjúkból ismerünk. Önkényes lakásfoglalók, biztonsági szolgálat, emberjogi aktivisták és az önkormányzat munkatársai, politikusok, szociális munkások háborúztak, míg végül az 5/a épületet 2009-ben, az 5/b épületet 2013-ban, az 5/c épületet pedig 2014-ben bontották le.

A telep ezzel megszűnt, de a „dzsumbujista” stigmát a lakók közül sokan továbbra is magukon viselik. Az önkormányzattól kapott bérlakásokban az új szomszédok gyakran ellenségesen fogadták a „dzsumbujistákat”, és

– ismerve „előéletüket” – nem fogadták be őket. A szociális rehabilitációs program az integráció elősegítése helyett így gyakran éppen annak ellenkezőjét érte el; sok család vesztette el a telep nyújtotta védőhálót. „A város peremén” projekt kutatása szerint vannak, akik jobb anyagi körülmények között élnek ma, de sokaknak romlott a helyzetük, és vélhetően olyanok is vannak, akik utcára kerültek a Dzsumbuj lebontása után.

Lakóhely szerinti megbélyegzés

Erving Goffman a stigmatizáció fogalmát elemezve a megbélyegzés három fajtáját különbözteti meg. Elsőként a testi fogyatékosokat, a különféle fizikai torzulásokat említi; másodikként a jellem szégyenfoltjait; a harmadik csoportba pedig a „faji, nemzeti és vallási hovatartozás törzsi stigmái” tartoznak, „amelyek a családi származás vonalai mentén terjednek, és egy-egy család valamennyi tagját egyaránt beszennyezik” (Goffman 1981: 183–184).²

A lakóhely szerinti megbélyegzés ezek alapján egyik kategóriába se sorolható be egyértelműen, Loic Wacquant (2011) mégis a harmadik csoportba tartozó „faji, nemzeti és vallási hovatartozás törzsi stigmáihoz” hasonlónak tartja.

A lakóhely szerinti stigmát „levetni” elviekben a földrajzi mobilitással lehetséges. Kérdéses azonban, hogy éppen annak a marginalizált csoportnak, amelyet a lakóhely alapján bélyegeznek meg, mennyire van erre lehetősége. Ráadásul sok esetben a lakóhely szerinti stigmát azonosítják vagy legalábbis egymás mellett használják az etnikai, vallási csoport megjelölésével, ezáltal gyakran elmosódik a határ a kétfajta stigma között, illetve egymást feltételezi a kettő. Ezt láthatjuk a VIII. kerületet érintő megbélyegző beszédmódban is. A Dzsumbuj is úgy terjedt el a köztudatban, mint roma családok lakta terület, habár ez statisztikailag nem alátámasztott. A lakóhely szerinti stigmához tehát gyakran más, negatív jelentések is társulnak, és a megnevezés akár kizárólag a másodlagos jelentés miatt is lehet sértő, diszkreditáló hatású.

A lakóhely szerinti megbélyegzettek kategóriájába tartozó személyek megítélésekor nem számít, hogy az egyén valóban lepusztult körülmények között lakik-e, vagy hogy valóban szegény-e, van-e priusza; a városnegyedek vagy lakótömbök megbélyegző prekonceptió elég ahhoz, hogy a stigmatizált csoport tagjaként diszkriminálják őt. A stigmatizált lakóhelyeken az ott élők tehát egyetlen tényező, a környezet valamilyen szokatlan vagy negatív sajátossága alapján ítélik meg, és ez alapján részesítetik hátrányban az oktatásban, a munkaerőpiacon, a hivatalokban és a hétköznapi érintkezések alkalmával (Wacquant 2011).

Wacquant az amerikai gettók és a francia *banlieu*-k elemzése kapcsán azt állítja, hogy ahogy ezek a „büntetett zónák” a városkép részévé válnak, megindul a megbélyegző beszédmód velük kapcsolatban az élet hétköznapi interakciói során, a sajtóban, a politikai és a hivatali diskurzusokban (Wacquant 2011: 12).

Gordon W. Allport (1999) szerint azáltal, hogy nevet adunk egy csoportnak, egy kategóriának, világos képünk lesz róla, és a láthatatlan idegenből vagy ellenségből valódi, létező fogalom, önálló, stabil identitás válik.

A lakóhely szerinti megbélyegzés előfeltétele tehát, hogy a városnegyedek vagy telepek névvel lássuk el. Budapesten több olyan közigazgatási és adminisztratív értelemben nem létező városnegyedek vagy lakótömbök ismerünk, amelynek vagy az ott lakók, vagy a külső szemlélők adtak valamilyen sajátosság alapján nevet, és ez a név terjedt el aztán a médiában, a köztudatban és sok esetben még a tudomány világában is. Ilyen volt a Millennium környékén épült Csikágó a VII. kerületben, a józsefvárosi Nyócker, és ilyen a dolgozatban tárgyalt ferencvárosi Dzsumbuj is.

Mit jelent a Dzsumbuj név? Hiteles forrással alátámasztott, pontos meghatározást nem tudok adni, de úgy tűnik, a „dzsumbuj” szót az Illatos úti telep építése előtt is használták. Köznévként, kis betűvel a külvárosi szükségglás-telepeket nevezték így. Az Illatos úti telepet az építés után rövid ideig Darányi-palotának csúfolták az akkori miniszterelnök után, de néhány év alatt ráragadt a „dzsumbuj” név, és a köznévből tulajdonnév lett. Sokak szerint a „dzsungel” és a „lebuj” kifejezések ötvözéséből jött létre a szó, de Csizmás Kinga etimológiai kutatása szerint a „dzsumbuj” szót eredetileg a bosnyák és szerb cigányokra használták. Valószínűleg az ő vándorlásaik során került be a szó a magyar köznyelvbe, és ezután kezdték a külvárosi nyomortelepeket Dzsumbujnak hívni, majd vélhetően a negyvenes évektől „sajátította ki” az Illatos úti telep a nevet (Csizmás 2017). A „dzsumbuj” szó tehát új jelentést

2 Habermann M. Gusztáv fordítása.

kapott. Azáltal, hogy általában a „dzsungel” és „lebuj” szavakkal azonosítják, már megjelenik a szegénytelepekre jellemző pejoratív, előítéletes beszédmód. E magyarázat szerint ugyanis azokra a rendetlenség, az átláthatatlanság (dzsungel) és a bűnözés, a prostitúció (lebuj) jellemző (Csizmás 2017).

„A város peremén” kutatása során az derült ki, hogy sok lakó számára teljesen más jelentés tapad a szóhoz. Több interjúban megemlítették, hogy a „dzsumbuj” szóról a közösség, az otthon jut eszükbe, a szó tehát egyfajta identitás kifejezője lett. Kecskés Éva ott dolgozó szociális munkás szerint a „dzsumbuj” szó annyit tesz, mint a telephez tartozni, és ehhez nem feltétlenül fontos a Dzsumbujban lakni, „a dzsumbujistát láthatatlan kötelék fűzi névadójához” (Kecskés 2005).

A Dzsumbuj sajtóábrázolása

Hammer Ferenc írja, hogy: „A média a társadalmi valóság alkotásának egyik központi ereje, és nem pedig valamiféle tükör, vagy valamilyen semleges, átlátszó üzenetközvetítő csatorna” (Hammer 2001: 207). A média eszerint nem a valóság mimézise, hanem annak alkotója és formálója. A jelentésalkotásban az egyik fő eszköz a nyelv, amely Messing Vera (2003) szerint nemcsak tükrözi, hanem meg is erősíti a társadalmi csoportok közötti hierarchikus viszonyokat. Ennek köszönhetően ha a média olyan szavakat használ a szegénységgel kapcsolatban, mint „kirekesztettek”, „marginalizáltak”, „lecsúszottak”, „deviánsok”, akkor az ilyen azonosítást a társadalom általában megváltoztathatatlan tényként fogadja el (Hammer 2001).

Bár sem a médiatudomány, sem a gazdaságszociológia nem rendelkezik pontos képpel arról, hogy a média miként befolyásolja a társadalmi struktúrát és mobilitást, jelentésalkotó folyamatai minden bizonnyal jelentős mértékben befolyásolják a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődését (Hammer 2001). A média ugyanis azáltal, hogy információt nyújt a befogadónak az ábrázolt csoportról, segíti őt a kategorizációs folyamatban, hiszen a néző/olvasó a média közvetítette jellemvonások alapján helyezi különböző kategóriákba a szereplőket. A média akkor gyakorol különösen nagy hatást a nézők véleményére, ha azok nem rendelkeznek korábbi tapasztalattal a témával kapcsolatban (Hammer 2001). Márpedig a modern társadalmakban a jelenségeknek az a csoportja, amelyről az emberek véleményt alkotnak, messze túlnő a személyes tapasztalatok körén. „A környező világnak az a része, amelyről személyes élményeket, benyomásokat szerezhetünk, egyre inkább eltörlődik a »láthatatlan környezethez« képest” (Angelusz 1983: 93).

A közlés során általában elvész a forrás, és csak maga a közvetített tartalom marad meg, így „amit hallottunk, láttunk valamely tömegközlelési eszköz tevékenységének eredményeképpen, az úgy tűnik fel előttünk, mintha mi magunk láttuk volna, hallottuk volna” (Csepeli 1993: 18). A média közvetítette tartalmat tehát elsődleges tapasztalatként, érzékelt valóságként fogadjuk el, és ezzel kizárjuk a közvetítő személyét. Mindezt leegyszerűsítve az esetünkre: ha a média folyamatosan csak negatív és sztereotip képeket mutat egy szegénytelepről, a befogadók hajlamosak ezt a képet objektív valóságként, igazságként elfogadni, és ez alapján megítélni az ott élőket.

Úgy gondolom, a média részt vett a Dzsumbuj lakóinak megbélyegzésében, ugyanis – utalva a stigmatizáció goffmani modelljére – bizonyos negatív jellemvonások felnagyításával belehelyezte a lakókat a „dzsumbujista” kategóriába, a lakóhely alapján megalkotott kategóriába tartozókat pedig a szerzők rendre homogenizálták, és egy nagy egységként írtak róluk. Valószínűleg túlzott merészség és valótlanság lenne egyértelműen kijelenteni, hogy a média a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének katalizátora, ám a fent vázolt kategorizációs és stigmatizációs folyamatban minden bizonnyal részt vesz.

Elemzésemben azt szeretném megvizsgálni, hogy az írott sajtó milyen motívumok és eszközök felhasználásával reprezentálta a Dzsumbujt a különböző korszakokban, és az ábrázolásmóddal miként alkotta meg a a telepről máig fennmaradt negatív társadalmi képet. Az elemzésbe elsősorban terjedelmi okokból nem vontam be a vizuális média tartalmait. Azért is csak az írott sajtó szövegeit tudtam korszakonként összehasonlítani, mert a rendszerváltás előtti televíziós és rádiós tartalmakat egyáltalán nem vagy csak részben lehet feltárni.

Ivanyos Judittal 2016 elején végeztünk kutatást a Dzsumbuj sajtóábrázolásáról. Ennek során az országos terjesztésű napi- és hetilapok cikkeinek tartalmát vettük alapul, és nem vettük figyelembe a különböző szociológiai folyóiratokat, mert úgy gondoltuk, hogy elsősorban nem a réteglapok formálják a közvéleményt, hanem a jóval nagyobb olvasótáborral rendelkező politikai és bulvárújságok. Az akkori elemzés során mintegy 80 cikket olvastunk

el. „A város peremén” weboldalára feltett szöveg megírása során nem törekedtünk teljességre; elsősorban az általános tendenciák felvázolását tartottuk szem előtt (Cseke & Iványos 2017).

Dolgozatomban felhasználtam a korábban írt cikket, de azt jelentős mértékben újragondolva, kiegészítve és módosítva közlöm. Az elemzést három elkülönülő korszakra tagoltam. Az első korszakhoz a rendszerváltás előtt megjelent cikkeket soroltam. Mivel 1945 előtti cikket nem találtam a telepről, így kizárólag az 1945 és 1989 közötti szövegekkel foglalkoztam. A második korszakot a felosztásom szerint az 1989 és 2005 között megjelent cikkek alkotják. 2005-ben kezdődött a Dzsumbuj szociális rehabilitációja, és úgy gondolom, éles határ húzódik a bontás előtti szövegek és a 2005 és 2014 közötti csaknem tíz év Dzsumbuj-ábrázolása között. Így a harmadik korszakként a bontás sajtóját jelöltem meg.

A cikkek elemzése során a következő kérdésekre kerestem a választ: mit jelent a Dzsumbuj a szövegben? Milyen képet szeretne közvetíteni a szerző a telepről? Milyen jelentéseket fűznek a „Dzsumbuj” szóhoz, milyen stigmákat erősít meg a szöveg? Milyen korszaktól független, visszatérő motívumok, tematikák, toposzok szerepelnek a cikkeken?

A rendszerváltás előtt megjelent cikkek (1945–1989)

A központilag irányított, cenzúrázott sajtóban a szegénység jelen idejű ábrázolása tabutémának számított, hiszen a propaganda szerint 1945 után megszüntették a munkanélküliséget és felszámolták a szegénységet. Ebben a narratívában az Illatos úti telep a Horthy-korszak kizsákmányolásának szimbólumaként és egyúttal a jelen pozitív példájaként szerepelt. A „dzsumbuj” szó eredetét 1962-ben egy Népszava-cikkben így fogalmazták meg:

„Annak idején, amikor tömegesen hirdették a kiadó főbérletet, az ilyen lakásokba több családot zsúfoltak be. Így születtek e nyomortanyáról olyan jelzők, mint a »dzsungel« és a »lebúj«, ebből kreálta a külvárosi argó a máig is fennmaradt »dzsumbuj« elnevezést. Nem csoda, ha az ide és más hasonló tanyákra kényszerült rendesebb munkások közül is sokat elsodort a lumpenproletár életforma, amelyre csavargás, prostitúció és a bűnözés volt a jellemző.”³

Mint ebből a rövid példából is látható, már ebben a korszakban megjelentek a sajtóban az előítéletek a teleppel kapcsolatban. A „Dzsumbuj” szóhoz állandó negatív jelentéseket (nyomor, csavargás, prostitúció, bűnözés) társítottak.

Két fő ellentét, konfliktus határozta meg a korszak Dzsumbuj-ábrázolását. Az egyik a múlt és a jelen, a Horthy-korszak és a „fordulat” utáni időszak szembeállítás. A telepről – úgy tűnik – azzal a céllal írtak, hogy bemutathassák a múlt, a harmincas évek nyomorát, és ellentétbe állíthassák azt a jelen morális és anyagi gyarapodásával. Míg „a sivár Dzsumbuj az urak gonoszsága volt”, a „felszabadulás” után a lakásokat felújítják, zöldéses, közért, mozi, játszótér, kultúrház épül a környéken, „az itteni közel 400 lakásból közel 150-ben már televízió is van”,⁴ és „épülő házaink, új gyáraink kéményei segítenek eltüntetni a gonoszságot”.⁵

A másik ellentét a pozitív karakterek, a rendes lakók és a negatív karakterek, a lumpenproletárok szembeállítás a szövegekben. A szerzők általában didaktikus értékítéletet alkotnak. Mélyen elítélik azokat a lumpenproletárokat, akik nem illeszkednek be az új társadalmi rendbe, akik a telepi kocsmában töltik az idejüket, csavarognak, és velük szemben dicsérik, magasztalják azokat, akik tanulnak, dolgoznak, és rendet, tisztaságot tartanak a környezetükben.

Az elemzett korszakban az Illatos úti telep tehát egy olyan térként jelenik meg, amely magán hordozza az „ellenség”, azaz a Horthy-korszak kizsákmányoló társadalmának és hatalmi rendszerének örökségét, de egyúttal minta is arra, hogy az új társadalmi rendszerben miként emelkedhetnek fel az addig kirekesztett és nincstelen munkások, miként

3 Dzsumbuj, csikágó, tripolisz. Társadalmi tatarozásra szorulnak, *Népszava*, 1962. V. 10.

4 Uo.

5 Ezt tanulta Kajdi Margit, *Népszava*, 1950. X. 13.

szűnik meg szép lassan a szegénység, és tűnnek el az azzal járó deviáns magatartásformák, negatív sajátosságok. A „dzsumbuj” szó szinte minden esetben múlt időben szerepel a szövegekben, ugyanis a legtöbb cikk szerint a „fordulat” után megszűnt a Dzsumbuj, és „itt most már sokat dolgozó, de nem szűkölködő emberek laknak”.⁶

A rendszerváltás után megjelent cikkek (1989–2005)

A rendszerváltás után átalakult a központilag irányított médiarendszer, és megjelentek a piaci alapon működő bulvárújságok, kereskedelmi csatornák, ezzel együtt pedig átalakult a politikai napilapok és közszolgálati csatornák arculata is. Új témaként jelent meg a szegénység, ezáltal a Dzsumbuj ábrázolása és jelentése is határozottan megváltozott. Már nem az ideológia szolgálatába állították, hanem lecsúszott emberek szenvedéstörténetét mutatták be vele kapcsolatban, vagy a bűnügyi hírekben kapott helyett.

Úgy vélem, a Dzsumbuj rendszerváltás utáni médiaábrázolására is pontosan az igaz, amit a kisebbségek média-reprezentációjáról írnak, azaz hogy „az elrejtés vagy láthatatlanná tétel” vagy „a devianciát és veszélyességet alá-támasztó esetek tabloizálása, esetleg az egzotikus vadember toposzra épülő történetek” jellemzik (Bogdán et al. 2013: 9).

Rögtön hozzá kell tenni, hogy nemcsak a reprezentáció, hanem az ábrázolt valóság is jelentős mértékben megváltozott a rendszerváltás után. Visszaulva a korábbiakban kifejtettekre: a kilencvenes évek elején hatalmas méreteket öltött a munkanélküliség a telepen, megjelentek a drogok, nőtt a prostitúció mértéke, a lopások, a bűnesetek száma, óriási volt az alkoholizmus, mindennaposak voltak a konfliktusok, hatalmas volt a túlszűfolttság.

A Dzsumbuj a kilencvenes évek sajtójában egyfajta zárt, városi szegregátumként, gettóként szerepelt. A riporter szerepe az, hogy „életét kockáztatva” bemerészkedjen a telep rácsai közé, és bemutassa a nézőknek az ott tapasztalt világot minden részletével együtt. Az egyik riporter így ábrázolta a Dzsumbujt az olvasóknak:

„A Dzsumbuj egy amolyan organizmus, amelyben emberek laknak együtt, mert egymás társaságára ítélte őket a sorsuk. Olyan, mintha élet lenne a Dzsumbujban, csak hogy valami olyan élet, ami egy-két villamosmegállóra már ismeretlen. Ez ugyanis egy gettó, egy hermetikusan zárt világ a Ferencvárosnak egy olyan részén, ahonnan utak vezetnek el, ahol jár a villamos, ahol közel a HÉV, a város, a szabadság. Mégis valami láthatatlan, meg- és főleg fel-foghatatlan bezártságban él itt csaknem nyolcszáz ember. Legtöbben halálukig, mert más útja nem nagyon van a szabadulásnak.”⁷

Ez a kilátástalan, zárt világ valószínűleg sok olvasóban előhívta a szintén média közvetítette vidéki zsákfalvak képét. Azonban úgy vélem, a Dzsumbujban megvolt az a „szenzáció” és a közelségnek az az „izgató” érzése is, hogy a fővárosban, nem messze a „civilizált” valóságtól helyezkedik el. Ezt az analógiát erősítik meg az egyik cikkben: „Éppen az történt itt, mint a faluszéli cigánytelepen, csak itt nem laposan, elterülve a település szélén, hanem egy rakáson, magasra halmozva a város közepén.”⁸

A kilencvenes évek Dzsumbuj-ábrázolásait alapvetően két fő kategóriára lehet bontani: szenvedés- és bűnügyi történetekre. Az előbbieket a kilátástalanságot, a nyomort helyezik a fókuszba. Beteg, kallódó lakókról, gyerekeiket egyedül nevelő anyákról, lakbért és rezsit fizetni nem tudó családokról írnak, akiknek semmi esélyük a kitörésre, a normálisabb életre. A telep ábrázolása során pedig a szemetet, a koszt emelik ki. A bűnügyi történetekben – akár ugyanazon a cikkben belül, mint amelyben a szenvedéstörténet szerepel – szípuzó, drogos gyerekekről, a ház előtt

6 Ahol a 31-es fékez. Látogatás az egykori „Dzsumbuj”-ban, a „hat ház” lakóinál, *Népszava*, 1960. IV. 9.

7 Egy rakáson, magasra halmozva, *Népszabadság*, 2005. IX. 30.

8 Uo.

megálló autókat feltörő fiatalokról, hifitolvajokról, alkoholista, családverő férfiakról, prostituáltokról, uzsorásokról, zsebesekről, késelőrkről, gátlástalan bűnözőkről írnak, és a szűk sikátorokat, rácsokat, betört ablaküvegeket mutatják meg a telepből.

Jellemzően csak azt emelték ki tehát a cikkekben, hogy a koszos, túlzásfolt Dzsumbujban megélhetési gondokkal küzdenek. Ennek pedig könnyen lehet egy olyan olvasata, hogy azért élnek kilátástalan helyzetben, mert valamilyen egyedi, diszkreditálásra alkalmas tulajdonságuk miatt nem képesek a jobb életre, ez a jellemvonás alapozza meg a stigmatizációt.

Újságírói körökben létezik egy olyan elv, amely szerint általában „az egyéni sorson, a személyes történeten keresztül lehet a néző együttérzését és érdeklődését megragadni egy fájdalmas társadalmi kérdést illetően” (Hammer 2001: 211). Mint azonban Hammer is megjegyzi, ez sok esetben épp az eredeti szándék ellenkezőjét eredményezi: „A nézőben az a hit erősödik meg, hogy a szegények problémája legyen az ő gondjuk, neki ugyan semmi köze hozzá”, és elhiszi azt, hogy szegénység oka a szegénységben élők bizonyos emberi tulajdonságaiban keresendő (Hammer 2001: 211).

Erre jó példa a Népszabadság egy 1999-ben megjelent cikke, amely rögtön ezzel a mondattal kezdődik: „Mondjuk, hogy elveszed tőlem a sziput, de mit adsz a nyomor helyett? – kérdezi a tizenhat éves András, aki leginkább munkát szeretne.” Ezt követően megtudjuk, hogy Andrásnak nincs szakmája, roma származása miatt még feketén se kap munkát, már nagyszülei is a Dzsumbujban laktak, jelenleg nyolcan élnek egy 28 m²-es lakásban, és a mosdón osztozkodnak egy másik családdal.⁹ András szerepe a szövegben az, hogy megmutassa, miként kell elképzelni egy „átlagember” életét a Dzsumbujban. Egy olyan karakter, aki kizárólag kilátástalan helyzete és szenvedése miatt kerülhetett a médiába. Vélhetően nem ő határozta meg, hogy mit szeretne megmutatni magából az olvasóknak, hanem a riporter emelte ki azokat a részleteket, amelyek kellően érdekesek lehetnek az olvasók számára, és megütik az ingerküszöböt.

Már a hatvanas évek tudósításaiban is megjelent a telepre kilátogató újságíró karaktere, hiszen az ő megközelítésében, az ő nézőpontjából ismerjük meg a Dzsumbujt. A riporter elviszi az „együttérző-sóhajtózó-hüledező középosztály szemét” a telepre, hogy az ott élők a rájuk jellemző dolgokat bemutassák, mutassanak egy-két érdekes tárgyat, néhány sajátos, helyi szokást, és elmondják a szenvedéstörténetüket (Hammer 2001: 212). A riporter teljes részletességgel írja le a látottakat, a közvetlen tapasztalatait, élményeit, érzéseit, és pontos képet ad az ott lakókról. Ő tehát a tanú, aki látja a társadalomtól elzárt világot, és jelenlétével igazolja annak valóságát. Hammer a szegénység ilyenfajta médiaábrázolásával kapcsolatban megjegyzi, hogy ezek a riportok

„...nemigen különböznek a 19. századi gyarmati expedíciók krónikásainak etnocentrikus antropológiai munkásságától, amikor az »objektív« jegyzetkészítő és rajzoló az otthon maradt nyugati közönség »tekintetét« magával hozva osztályozta, értékelte és írta le a »vadakat«” (Hammer 2001: 211–212).

A lakók általában mindössze egy-két mondatot beszélnek a szövegekben; szerepük a tudósítás hitelességének és valóságának igazolása. Külsőjüket, életkörülményeiket és történetüket a tudósítás szövegét uraló narrátor, azaz a riporter karaktere mutatja be, aki közvetít a civilizációtól elzárt telep és a többségi társadalom között.

A lakók megszólalásainak másik szerepe az, hogy a nyers stílusukkal, káromkodásaikkal jellemezzék önmagukat. Figyelemreméltó, hogy a középosztály tagjainak megszólalásait idézve ritkán hagyja a szerkesztő a szövegben a csúnya szavakat, káromkodásokat, míg a szegénység ábrázolásánál ez is kulcsfontosságúnak tűnik. Hogy mennyire ellenségesek a lakók a riporterrel szemben, így írja le a 168 óra újságírója: „Pöcsödet fotózzad, meg a kurva anyádat! – üvölt rá a B épület negyedik emeletéről kollégámra egy kövér asszonyság.”¹⁰ A lakók egymás közötti konfliktusait is

9 A dzsumbuj, *Népszabadság*, 1999. IV. 23.

10 A gumibot súlya, *168 óra*, 1996. V. 14.

igyekszik hüen, valószerűen visszaadni a riporter: „Hozzon már valaki egy fejszét, hogy szétcsaphassam azt a bűdös pofádat! – hallatszik a férjnek címzett gyengéd kívánság egy természetes asszony szájából.”¹¹

A riporter funkciója tehát ezekben a tudósításokban az, hogy mindent megmutasson az olvasónak, akinek nincsenek közvetlen tapasztalatai.

„Az újságíró igyekszik felkelteni a figyelmet, ezért sűrit, kiemel, keresi azokat a képeket, leírási módokat, amin keresztül a legerősebben tudja bemutatni a választott témát. Ezért a jelenség legkirívóbb vetületeit találja meg. Így ezek az eszközök a legnagyobb jószándék mellett is torzíthatnak és stigmatizálók lehetnek, holott csak az volt a szándék, hogy bemutassák, milyen nagy a szegénység”

– összegzi Janky Béla egy interjúban ennek az ábrázolásmódnak a veszélyeit.¹²

A kilencvenes években a Dzsumbuj egy zárt, egyedi érték- és normarendszerrel működő gettóként jelent meg a médiában, és kizárólag szenvedés- vagy bűnügyi történetként ütötte meg a sajtóba kerülés mércéjét, amelyet a rendszerváltás után a szórakoztatás és a szenzációs témák bemutatása jelentett.

A bontás sajtója (2005–2014)

2005 szeptemberében született döntés a Dzsumbuj felszámolásáról. Ettől kezdve a média – ekkor már beleértve az internetes sajtót is – meglehetősen aktívan követte a bontás történetét, annak minden figyelemreméltóbb mozzanatával együtt. Ivanyos Judittal a korszak sajtóját elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy a rehabilitáció tíz éve alatt határozottan megváltozott a Dzsumbuj médiareprezentációja (Cseke & Ivanyos 2017). Míg a kilencvenes években javarészt a bűnügyi hírekben jelent meg a telep, 2005-től kezdve rendre a politikai hírek között kapott helyett. A Dzsumbujban élők deviáns viselkedése, szenvedéstörténete, valamint az „őslakók” és a „bevándorlók” közötti ellentét jelentős mértékben háttérbe szorult; helyüket a nyilvánosság szempontjából érdekesebb és magasabb fokú, politikai jellegű konfliktus vette át.

Míg a kilencvenes évek sajtója általában úgy mutatta be a lakókat, mint nyomorukért és problémáikért felelős személyeket, akik elítélendők deviáns magatartásuk miatt, a bontás során passzív, érdekérvényesítésre képtelen emberekként ábrázolták őket, akik életéről és sorsáról nem ők maguk, hanem felsőbb politikai erők döntenek.

Messing Vera ír arról, hogy egy kisebbségi csoportról szóló mediadiskurzus fontos tulajdonsága, hogy a bemutatott csoportot a passzivitás vagy az aktív cselekvés jellemzi-e:

„E szempont azért jelentős, mert ha egy csoportnak, illetve tagjainak ábrázolását következetesen a passzivitás jellemzi, az alkalmas arra, hogy a passzivitás, parazitizmus, a többségi társadalmon való passzív »élősködés« gyakran alkalmazott sztereotípiáját erősítse meg az olvasókban” (Messing 2003: 67).

Ismételten egy konfliktus határozta meg a korszak sajtójának narratíváját, mint azt láthattuk az előzőekben tárgyalt két időszak sajtóelemzése során is. Ebben a konfliktusban az egyik fél a ferencvárosi önkormányzat. Ezt az oldalt

11 Dzsumbuj a ferencvárosi Dzsumbujban, *Népszabadság*, 2000. V. 2.

12 Minél szegényebb valaki, annál inkább lenézzük, *444*, 2015. VI. 2., <https://444.hu/2015/06/02/minel-szegenyebb-valaki-annal-inkabb-lenezzuk> (utolsó letöltés: 2017. VIII. 30.).

a kerület polgármestere, Gegesy Ferenc képviselte. Vele szemben állt a szociális szakma, amelyet Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány elnöke testesített meg.

Az önkormányzat és a jogvédők harca hol csak verbális szinten folyt, és egymást támadva, lejárta nyilatkoztak a médiában, hol pedig a rendelkezésükre álló eszközök segítségével próbálták a céljukat elérni, az igazukat bizonyítani. Az önkormányzat például állandó őrző-védő szolgálatot telepített a Dzsumbujba, Horváth Aladár pedig többször is megakadályozta az önkényes lakásfoglaló családok kilakoltatását.

A szövegek alapján úgy tűnik, hogy az érintett családok sorsáról egyáltalán nem maguk az érintettek, hanem a fenti erők döntöttek. Így esett áldozatul Nikolett családja is, amelyet Horváth Aladár szerint a bosszú eszközeként szakítottak szét:

„A kilakoltatás megakadályozása miatti bosszúnak csak az első lépése volt, hogy egy alkalmi munkákból élő férjével élő, még nem is tizenhét éves anyát és másfél éves gyermekét az önkormányzat az állam gondjaira bízta.”¹³

Ezt a személyes szálát, a család szétválasztásának történetét napokon keresztül követte a Népszabadság. Tudósított arról a tüntetésről is, ahol az esélyegyenlőségi tárca bejelentette: felfüggeszti az együttműködést a kilencedik kerületi önkormányzattal, azzal az indokkal, hogy Gegesyék „a közigazgatás, különösen a gyámügyi igazgatás szabályaival legalizálják minden szakmai és etikai normát sértő eljárásaikat”.¹⁴

A verbális háborúban a sajtó mindkét oldalnak megadta a teret. Ezt támasztja alá a másik oldal megszólaltatása a fenti tudósításban. Gegesy válaszul azt nyilatkozta, hogy nem nagy veszteség a tárca kiválása, mert eddig se lehetett észrevenni a munkájukat.¹⁵

Ugyanezt az elvet a lakók esetében már nem alkalmazták. A korszak sajtójában a kilencvenes évekhez képest meglehetősen kevés teret kapott a belső nézőpont, azaz maguk a lakók, a konfliktus elszenvetői ritkán szólaltak meg. Ezzel az ábrázolásmóddal pedig tovább erősítették azt a képet, hogy a lakók passzív, tehetetlen tagjai a társadalomnak, és tovább szaporították a lakókhöz fűződő negatív jellemvonásokat:

„Az aktív vagy passzív ábrázolások másik – tartalmi – szempontja az, hogy a konfliktusban érintett felek milyen gyakran jelenhetnek meg, illetve hogy véleményüket közvetlenül mondhatják-e el, vagy azt közvetve, egy harmadik személyen keresztül tolmácsolja a sajtó. Nyilvánvaló, hogy minél nagyobb gyakorisággal jelenik meg a kisebbség úgy, hogy álláspontját személyesen fejtheti ki, annál inkább tűnhet a társadalom aktív tagjának, aki sorsát hathatósan befolyásolja. Ezzel szemben az ilyen bemutatások hiánya azt a képzetet keltheti a többségi társadalomban, hogy a kisebbség passzívan, ölbe tett kézzel várja, hogy segítse-nek rajta” (Messing 2003: 67).

A kilakoltatások körüli konfliktust néhol már valódi háborúként ábrázolta a sajtó, ahol a Dzsumbuj volt a csatatér. Erre jó példa a Népszabadság 2005. októberi riportja, amely „A Dzsumbuj fekete napjai” címmel jelent meg. „Kedd este egy fiatalember »jópofáskodott« az egyik őrről. A másik – talán félreérthette a szituációt – a társa védelmére kelt, és ütött” – írja a riporter a konfliktus kirobbanásáról. A Dzsumbujban a riport szerint napok óta fekete ruhás biztonsági

13 Kilakoltatás helyett gyermekotthon, *Népszabadság*, 2005. XII. 1.

14 Dzsumbuj a hivatal előtt, *Népszabadság*, 2005. XII. 10.

15 Uo.

örök járőröztek, bevilágítottak a lakásokba, és félelemben tartották a lakókat, habár „a hivatalos önkormányzati álláspont szerint azért vannak, hogy a legális bérlők érdekeit védjék, és visszatartsák a bűnözést a telepen”.¹⁶

A bevezetőben írt incidens után a szerző szerint „pattanásig feszült a hangulat”. A telepen másnap megjelent Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány elnöke a lakók helyett megszólalva, közvetítő személyként funkcionált a lakók és a riporter, illetve az olvasók között. A cikk szövege szerint ezt nyilatkozta:

„Nem sok hiányzik egy gettólázadáshoz ott, ahol kápók ingerlik az ott élőket, akiknek nincs túl sok vesztenivalójuk. Márpedig egy pofonnak itt beláthatatlan következményei lehetnek.”¹⁷

Érdemes ezt a mondatot kicsit jobban megnézni, ugyanis hiába a lakókat képviselve és védve mondta Horváth Aladár, mégis erősen stigmatizáló a kijelentés. A „gettólázadás” kifejezés történelmileg terhelt, egyértelműen a varsói gettólázadásra lehet belőle asszociálni. Ezt az asszociációt támasztja alá a kápó kifejezés is. A kápókat a náci koncentrációs táborokban az örök választották ki a foglyok közül, és az örök utasításait követve a rabok egy-egy csoportját irányították különböző kiváltságokért (több élelemért, külön szállásért) cserébe.

Az „ott élők, akiknek nincs túl sok vesztenivalójuk”, akiket nem szabad ingerelni, mert annak „beláthatatlan következményei lesznek” leírás lényegében a rabokra utal, akik be vannak zárva, és akiket a hatalom erőszakkal, a járőröző és szinte korlátlan hatalommal rendelkező biztonsági örök, a „kápók” segítségével ellenőriz és szankcionál.

Ez a rövid – és vélhetően nem rossz szándékú – szöveg is azt támasztja alá, hogy milyen veszélye van annak, amikor egy riporter a probléma súlyát figyelmen kívül hagyva, kizárólag a „szenzáció” mércéjének megfelelően igyekszik minél színesebben és izgalmasabban fogalmazni. Kérdés azonban, hogy vajon tényleg ezt a helytelen és veszélyes kijelentést használta-e Horváth Aladár, vagy csak a cikk szerzője erősítette meg ilyen módon az ő nyilatkozatát.

A cikk megjelenése után néhány nappal Ladányi János és Ambrus Péter szociológus véleménycikket publikált a Népszabadságban. Ebben azt javasolták, hogy a kerületi, fővárosi és országos szinten tevékenykedő politikusok ne használják a Dzsumbujt és lakóit a választási kampányukban, kíméljék meg őket, és kerüljék a „gettólázadás és hasonló, pánikkeltésre alkalmas megfogalmazásokat”, mivel „egy lehetőség megfogalmazása már önmagában is megnöveli bekövetkezésének esélyét”.¹⁸

Mint ebben a példában is, a kilencvenes években gyakran nevezték a Dzsumbujt gettónak a sajtószövegekben. Mit sugalltak ezzel a kifejezéssel? Kenneth B. Clark a szó eredetéről azt írja, hogy a 16. századi Velence zsidónegyedét nevezték gettónak, és később így hívták azokat a városnegyedeket, ahol elzárkózva éltek a zsidók:

„[Amerikában] azokat a különálló körzeteket nevezik gettónak, ahová a választási szabadságukban korlátozott színes bőűeket terelték. [...] a fekete gettó láthatatlan falait a fehér társadalom emelte, a hatalmon lévők, hogy összezárják a hatalmon kívül lévőket, és tartósítsák a jogfosztottságukat” (Clark 2008: 31).¹⁹

Tehát ha a médiában gettónak nevezik a Dzsumbujt, az úgy is értelmezhető, hogy lakói jogilag alacsonyabb rendűek, akik a többségi társadalmon kívül, összezárva élnek. A gettó kifejezést használva egyértelműen kirekesztik és kisebbségi létbe taszítják az ott élőket.

16 A Dzsumbuj fekete napjai, *Népszabadság*, 2005. X. 7.

17 Uo.

18 Kiút a Dzsumbujból!, *Népszabadság*, 2005. X. 18.

19 Vámosi Pál fordítása.

Emellett gyakran nevezték a Dzsumbujt „nyomortelep”-nek is, amivel szintén tovább erősítették a „dzsumbujista” stigmát, hiszen a „nyomortelep” szóról könnyen lehet asszociálni arra, hogy a telepen nyomorultak élnek, akik egy olyan jellemvonással rendelkeznek, amely megkülönbözteti őket a többségi társadalomtól. Ez egyaránt lehet anyagi, testi vagy morális nyomor. A „nyomortelep” kifejezést használva tehát ismét csak valamilyen negatív jellemvonás alapján bélyegezték meg az ott élőket.

A kilakoltatási botrányok után azonban gyorsan lekerült a sajtó napirendjéről a Dzsumbuj-téma. A felszámolás hosszú ideig, évekig elhúzódott, és nem volt több olyan újdonság, szenzáció, amely megüthette volna a médiába kerülés mércéjét. A következő alkalommal az utolsó háztömb, a C épület bontásakor, 2014 augusztusában került ismét napirendre a telep. Ekkor több olyan sajtóorgánium is foglalkozott a Dzsumbujjal, amely korábban alig vagy egyáltalán nem írt róla. Itt van erre egy meglehetősen szélsőséges példa a *Blikk* című bulvárnapi lapból:

„Pénteken lebontották az utolsó még álló házat is az Illatos út–Gubacsi út kereszteződésénél. A szegénység és a bűnözés melegágya volt évtizedekig a rossz hírű lakónegyed. A városi legenda szerint ide a rendőrök is párban merték csak betenni a lábukat. Annyi biztosan igaz, hogy még fényes nappal is tanácsos volt elkerülni ezt a gettót. Pedig 1937-ben épp azért emelték az épületeket, hogy emberségesebb körülményeket teremtsen. A Dzsumbuj 28 négyzetméteres lakásaiban nem volt fürdőszoba, a lakók a folyosók végén lévő közös mellékhelyiségeket használhatták még a 80-as években is. Akkoriban a lakások fele megüresedett, hiszen aki csak tehette, igyekezett innen elmenekülni. De jöttek utánuk még szegényebbek, munkanélküliek, és a Dzsumbuj hamarosan az alkoholizmus és a kábítószer ferencvárosi gócpontja lett.”²⁰

Mint látható, a cikkben ismét kiemelték a bűnözést, a rossz lakáskörülményeket, a higiénia hiányát, a szegénységet, a munkanélküliséget, az alkoholizmust és a kábítószereket. Ezzel pedig több év kihagyás után újra megerősítették azokat a stigmákat, amelyek a kilencvenes években jellemezték a sajtó szövegeit, és amelyek – visszautalva a sajtóelemzés első példájára – már 1962-ben is megjelentek.

A Dzsumbuj lakói a *Blikk* cikkének megjelenésekor már új helyen laktak; többségük az önkormányzattól kapott cserelakást a IX. kerületben. Az ehhez hasonló előítéletes cikkek azonban ismét felszínre hozták és tovább erősítették a lakóhely szerinti stigmát, amelyet emiatt a bontás után is sokan magukon hordanak. A média tehát a házak lebontása után is csak megerősítette a „dzsumbujista” stigmát, immár múlt időben írva a telepről. Bár a telep megszűnt, a lakók többsége még él, és ezzel az elbeszélésmóddal a média továbbra is hátráltatja a társadalmi integrációját, hozzájárul a megbélyegzés okozta kirekesztéséhez, aktív szerepet vállalva ezzel a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében.

Összegzés és következtetések

Az Illatos úti telep olyan korszakban épült, amikor hatalmas volt a lakhatási válság Budapesten, és nagy szükség volt arra, hogy emberek százai tudjanak kőépületbe költözni. Ez annak ellenére is igaz, hogy az épületek kialakítása eleve rossz volt, ami hozzájárult a konfliktusok kirobbanásához és a negatív előítéletek megszületéséhez. Az évtizedek során aztán sorra tűntek el a Dzsumbuj körül a hasonlóan túlszűfolt lakástelepek Ferencvárosban és Kőbányán, a kilencvenes évekre pedig szinte teljesen magára maradt a külvárosban. Ezzel együtt a médiában a nagyvárosi nyomor szimbólumává vált. A sajtóelemzésből kiderült, hogy a telep a médiába szinte kizárólag a lakók szenvedés- és bűnügyi történeteivel kerülhetett, amelyek a többségi társadalom egzotikum és szenzáció iránti igényét elégítették ki.

²⁰ Lebontották a hírhedt Dzsumbuj utolsó házát, *Blikk*, 2014. VIII. 29.

A Dzsumbuj szóhoz – mint láthattuk – az ötvenes évektől kezdve tapadtak azok a stigmák, amelyek még ma is sok helyen kötődnek a szegénységhez és a romákhoz. Úgy vélem, a mindenkori újságírók felelőssége, hogy folyamatosan meg- és felerősítették az előítéleteket, ezzel kialakítva a végletesen sztereotip és negatív társadalmi képet a telepről. „A város peremén” projekt azért indult, hogy a Dzsumbuj lezárult történetét és emlékezetét feldolgozza, hiteles és teljes képet alkosson a Dzsumbujról, és árnyalja a lakhatási szegénységben élőket érintő megbélyegző elbeszélsmódot. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a sajtó a mai napig ugyanazokat a stigmákat használja, mint több évtizeddel ezelőtt. 2016-ban, két évvel a bontás után így mutatták be egy cikkben a Dzsumbujt, amelyben egyébként „A város peremén” projekt érzékenyítő munkájáról írtak:

„Nincs az a nagyváros, mely ne bírna hírhedt, lecsúszott, deprivált negyeddal, vagy negyedekkel. Budapesten a IX. kerületben, az Illatos úti egykori Dzsumbuj volt a leghírhedtebb környék. Bűnözés, nyomor, drog – csak néhány dolog, mely egy fővárosinak eszébe jut a környék hallatán.”²¹

Sajtóelemzésemben arra próbáltam rámutatni, hogy a Dzsumbujban élő több ezer emberről korszaktól függetlenül, teljes mértékben homogenizálva, szinte kizárólag csak a negatív jellegzetességeket: a devianciát, a nyomort és a koszt emelték ki a szövegekben. A többségi társadalom pedig vélhetően e kép alapján kategorizálta az ott élőket, az ötvenes években ugyanúgy, mint napjainkban.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a Dzsumbuj nem egyedülálló jelenség. A média hasonló narratív és nyelvi eszközöket, ismétlődő motívumokat és toposzokat használ általában a vidéki szegénység, valamint a kisebbségi, marginalizált csoportok bemutatása során is. Úgy tűnik, a Dzsumbuj csupán az egyik szimbóluma volt a nagyvárosi nyomornak mintegy hét évtizeden keresztül.

Irodalom

Allport, Gordon W. (1999): *Az előítélet*. Budapest: Osiris.

Ambrus Péter (1985): *A Dzsumbuj*. Budapest: Magvető.

Angelusz Róbert (1983): *Kommunikáló társadalom*. Budapest: Gondolat.

Bogdán Mária et al., szerk. (2013): „Csak másban.” *Romareprezentáció a magyar médiában*. Budapest & Pécs: Gondolat Kiadó & PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

Clark, Kenneth B. (2008): *Fekete gettó. A hatalom dilemmái*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság.

Cseke Balázs & Ivanyos Judit (2017): A cenzúrától a szenzációig. A Dzsumbuj sajtóábrázolása, *A város peremén projekt weboldala* (hamarosan elérhető az interneten: www.avarosperemen.hu/sajto).

Csepeli György (1993): Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban. In: Cserdi Sándor (szerk.): *Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban*, 17–28. o. Budapest: Regio.

Csizmás Kinga (2017): A Dzsumbuj szó története, *A város peremén projekt weboldala* (hamarosan elérhető az interneten: www.avarosperemen.hu/a_szo_tortenete).

Goffman, Erving (1981): Stigma és szociális identitás. In: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, 179–241. o. Budapest: Gondolat.

21 Volt egyszer egy Dzsumbuj – A város peremén projekt, *WeLoveBudapest*, 2016. X. 20., <http://welovebudapest.com/budapest.nevezetessegei/volt.egyszer.egy.dzsumbuj.a.varos.peremen.projekt>(utolsó letöltés: 2017. VIII. 26.).

- Gyáni Gábor (1992): *Bérmászárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest: Magvető.
- Hammer Ferenc (2001): Szegények a médiában. In: Sükösd Miklós & Csermely Ákos (szerk.): *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest: Hungária Könyvek.
- Kecskés Éva (2005): *Dzsumbujisták*. Budapest: Szociális Szakmai Szövetség.
- Messing Vera (2003): Változás és állandóság. *Médiakutató*, 4. évf., 2. sz., 57–73. o.
- Vigvári András (2017): Régen és most, *A város peremén projekt weboldala* (hamarosan elérhető az interneten: www.avarosperemen.hu/regen_es_most).
- Wacquant, Loic (2011): Lakóhely szerinti megbélyegzés a fejlett marginalitás korában. *Fordulat*, 13. sz., 12–26. o.

Abstract

This paper looks into the history and press coverage of a settlement in Budapest's District 9 called „Dzsumbuj.” It is based on the narrative life interviews I have conducted with former Dzsumbuj inhabitants in the framework of the social art project called “A város peremén” (On the Edge of the City) and the findings of the content analysis of written media sources. It aims at examining the narratives and motives the press used to present the settlement in different periods of time and at analysing how these narrations may have contributed to the categorisation and stigmatisation of its inhabitants.

Cseke Balázs 2017-ben szerzett alapszakos diplomát az ELTE BTK kommunikáció- és médiatudomány szakán, és szeptembertől ugyanitt kezd mesterképzést. 2014 óta a Mérei Ferenc Szakkollégium tagja. 2015-ben csatlakozott önkéntesként „A város peremén” elnevezésű emlékezetkutatáshoz és társadalmi-művészeti projekthez, amelyet 2016 óta társkoordinátorként szervez. Szakdolgozatát a projekt kutatási eredményeit felhasználva *Stigmatizáció és szegregáció a nagyvárosi térben – A Dzsumbuj médiaképe* címmel írta. Ennek az összefoglalása, rövidített változata olvasható itt. Az egyetem mellett a „Hosszúlépés. Járunk?” tematikus városi sétákat szervező cégnél dolgozik.

Beszélhetünk-e médiaszegénységről? A józsefvárosi szegénység médiafogyasztási lehetőségei és szokásai

A média változásai minden ember életére hatást gyakorolnak, hiszen a modern társadalomban a kommunikáció elsődleges csatornája lett, és egyre több módon ágyazódik be életünkbe. Ez azonban megköveteli, hogy a médiafogyasztási szokásaink – reagálva a folytonos innovációkra – változzanak. E dolgozat arra a kérdéskörre fókuszál, hogy az alacsony gazdasági és kulturális tőkével rendelkezők, egészen pontosan a budapesti Józsefvárosában élő szegények osztályhelyzetükből fakadóan nehezebben képesek-e lépést tartani a média örökös újításaival, kitermelve ezáltal egy újabb szegénységdimenziót. Különös hangsúlyt kap a magyarországi médiahelyzet, az állami és a kereskedelmi média baljós összefonódása. A dolgozat három részből áll: tudományos, elméleti áttekintésből, magyar, ingyenes sajtótermékek vizsgálatából, valamint józsefvárosi szegényekkel készített narratív interjúkból.

1. Bevezetés: kiszorulnak-e a szegények a modern tömegmédiából?

Egyre nehezebb a médiáról általános igazságokat megfogalmazni, hiszen a modern társadalomban a tömegkommunikáció az információátadás alapvető csatornája, tényerése pedig éppen annak köszönhető, hogy reagál a társadalmi és a technológiai változásokra, így folyamatosan megújítja önmagát. Annyi azonban bizonyos, hogy a különböző médiumok egyre összetettebb és egyre fontosabb szerepet játszanak a mindennapi életben.

Dolgozatomban arra a kérdéskörre fókuszálok, hogy ez a folyamatos változás miképpen hat az alacsonyabb szocioökonómiai státusú társadalmi rétegek médiafogyasztására. Más szóval: kiszorulnak-e a szegények a modern tömegkommunikációból azért, mert osztályhelyzetük meggátolja őket abban, hogy lépést tartsanak a média változó trendjeivel? Elnyomott státusuk okán képtelenné válnak-e a független sajtóból való tájékozódásra? És legfőképpen: ha ez így van, milyen hatások következtekben történik ez így? E téma tág, és teljes feldolgozására e dolgozat terjedelme kevés, ám a probléma egy szűk keresztmetszetét a józsefvárosi szegénység helyzetének középpontba állításával vizsgálva a fenti kérdésekre legalább részleges választ kaphatunk.

Hipotézisem szerint azok, akik hátrányos helyzetükből fakadóan nem a többségi társadalomhoz hasonló módon tapasztalják meg, hogy a média napról napra fontosabb szerepet játszik a világ körforgásában, olyan mértékű káros hatásokat szenvednek el emiatt, hogy az külön szegénységdimenzióként kezelhető, mert életük más részeit is negatívan befolyásolja. Ezt a jelenséget összefoglalóan *médiaszegénységnek* nevezem.

Dolgozatom három részből áll: elméleti áttekintésből, magyar, ingyenes sajtótermékek vizsgálatából, valamint három, józsefvárosi szegénnyel készített narratív interjúból. Az interjúk alacsony száma korlátozza eredményeim általánosíthatóságát; ezek megerősítéséhez vagy cáfolatához további, nagyobb mintán végzett kutatásra van szükség. E kutatás tehát elsősorban pilotprojektnek tekinthető, amelyet a továbbiakban érdemes nagyobb mintára is kiterjeszteni.

2. A szegénység meghatározásai

2.1. Bóhm Antal definíciója

Bóhm Antal *Az ezredvég magyar társadalma* (2003) című könyvében szegénynek azokat az egyéneket, családokat és rétegeket nevezi, akik a szegénységi küszöbnél vagy létminimumnál kevesebb jövedelemmel rendelkeznek. A létminimum a KSH legutolsó adatai szerint ma 88 016 forint.¹ A szegénységgel szorosan összefüggésbe hozható a depriváció, vagyis a megfosztottság. Ez már kiterjed szélesebb körökre is, nemcsak a jövedelem alapján. Havasi Éva öt fő csoportot állapított meg: a jövedelmi szegénységet, a fogyasztási szegénységet, a szubjektív szegénységet, a lakáskörülmény-szegénységet és a lakásfelszereltségi szegénységet (Havasit [2002] idézi Bóhm 2003: 169). *A médiaszegénységet* a fogyasztási szegénység egyik alfajaként határozom meg. A depriváció elméleti megközelítése Pierre Bourdieu tőkeelméletén keresztül ismerhető meg.

2.2. Pierre Bourdieu tőkeelmélete

A tőke fogalmát először Karl Marx vitte át a közgazdaságtanból a társadalomfilozófiai szókincstárba *A tőke* ([1867] 1955) című könyvében. Marxnál a tőke a hosszabb időre birtokolt javak összefoglaló neve, amelyek az alapvető termelési tényezők összességét is magában foglalják. Bourdieu azonban ennél tovább megy; nála a tőke már nemcsak a materiális erőforrások összessége:

„A tőke a dolgok objektivitásában rejlő erő, amely arról gondoskodik, hogy ne minden legyen rögtön lehetséges vagy rögtön lehetetlen. A tőke különböző fajtáinak és alfajtáinak bizonyos időpontban adott elosztási struktúrája és alfajtáinak bizonyos időpontban adott elosztási struktúrája a társadalmi világ belső struktúrájának felel meg, vagyis azoknak a benne rejlő kényszereknek, amelyek a társadalmi valóság tartós működését meghatározzák és a gyakorlat sikereseit eldöntik” (Bourdieu 1999: 157).

Bourdieu szerint a „hagyományos” tőkefogalom a kapitalizmus találmánya, amely csak azt jelöli, hogy milyen csereviszonyok által maximalizálható a profit:

„Nem ismerhetjük meg a »burzsoá« világát a maga kettős könyvvitelével, ha nem alkotunk egyidejűleg képet a művész és az értelmiség tiszta és tökéletes világáról, amelyben a »l'art pour l'art« és a tiszta teória uralkodik önzetlenül” (Bourdieu 1999: 157).

A piaci kapcsolatoktól elvonatkoztatva a társadalomban is ezeket az alárendelt viszonyokat ismerhetjük fel valamiféleképpen. A közvetlenül pénzzé konvertálható gazdasági tőke mellett Bourdieu kulturális tőkéről és társadalmi tőkéről beszél.

A *kulturális tőke* háromféle állapotban létezhet: inkorporáltan (azaz elsajátítva), intézményesülve vagy tárgyiasult formában. Az inkorporált kulturális tőke a személy habitusába épül be, és tulajdonságává válik. A kulturális tőke konkrétan megfogalmazva az intelligenciát, a tudást, az ismereteink szerteágazását szimbolizálja, amit részint az előbb is említett elsajátítással tehetünk magunkévá. Bourdieu szerint ezt a gazdasági tőkével, vagyis a materiális

¹ Lásd http://www.liganet.hu/news/9240/htranyag_a_2017-vre_szl_brtrgyalsokhoz.pdf (letöltés: 2017. IV. 17.).

tőkével az idő kapcsolja össze: az egyénnek csak annyi ideje van a kulturális tőke felhalmozására, amennyit a családja szabad, gazdasági kényszerektől mentes időként biztosítani tud számára. A kulturális tőke másik fontos alkotóeleme a társadalmi öröklés, hiszen az elsajátított tudás átadás nélkül hordozójával együtt meghal. A kulturális tőke folyamatos szinten tartásához járulhat hozzá a médiafogyasztás is, ám – ahogy maga Bourdieu is rávilágít – ha valakinek nem vált habitusának részévé például az újságolvasás vagy a közéleti hírek követése, mert nem fér bele a saját vagy a családja gazdasági kényszerektől mentes idejébe, ez később már sokkal kisebb eséllyel fog benne kialakulni.

A *társadalmi tőke* e dolgozat szempontjából kevésbé releváns, de a kép teljessége érdekében mindenképp megemlíteném. A társadalmi tőke a kölcsönös ismeretségen alapuló erőforrásokat jelenti, és egy adott csoporthoz való tartozáson alapul. Ez a tőkefajta pusztán szimbolikus profitot termel tulajdonosának, de ettől az életben való előrelépésben még nem kevésbé fontos.

Végül a *gazdasági tőke* a marxi értelmezéshez legközelebb eső meghatározás: ez a materiális, anyagi javakat jelenti, konkrétan azt, hogy mennyi vagyunkunk van (Bourdieu 1999).

Megállapítható, hogy a három tőkefajta együtt mozog, és kölcsönösen hatással van egymásra. Dolgozatom interjúalanyait úgy válogattam ki, hogy az alapján essenek a „szegény” kategóriába, hogy Bourdieu három tőkefajtája közül lehetőleg minél többitől minél kevesebbel rendelkezzenek.

3. A médiapropaganda elmélete

3.1. Noam Chomsky és Edward S. Herman propagandamodellje

A médiafogyasztás talán nem tűnik égetően fontos kérdésnek akkor, ha valakit a nap 24 órájában a létbizonytalanság fenyeget. E dolgozattal nem is az a célom, hogy írásba foglaljam a nyilvánvalót: aki szegény, nem biztos, hogy sokat foglalkozik a médiával. Sokkal inkább azt kívánom hangsúlyozni, hogy a szegény emberek kultúrájának médiafogyasztási lehetőségei – vagy azok hiánya – miképpen termeli ki rendszerszinten az elnyomás egyik új formáját azáltal, hogy egyre magasabb a belépési küszöb a médiafogyasztás egyes területeire, és hogy egy egyébként is hátrányosan megkülönböztetett csoport miként válik újabb módon áldozatává a posztmodern kapitalista társadalom osztályharcának.

Noam Chomsky és Edward S. Herman *Az egyetértés-gépezet. A tömegmédiák politikai gazdaságtana* című könyvben a tömegmédiák fogalmát az alábbi módon határozza meg:

„A tömegmédiák a lakosságnak szánt üzenetek és szimbólumok eljuttatására szolgáló rendszer. Funkciója, hogy elbűvölje, szórakoztassa és tájékoztassa az embereket, akikbe egyúttal bele kell plántálja azokat az értékeket, véleményeket és magatartásmintákat, amelyek integrálják őt a társadalom intézményes rendszerébe. Egy olyan világban, ahol a gazdaság koncentrált és az osztályérdekek súlyosan ütköznek, ezt a szerepet csak a szisztematikus propaganda képes eljátszani” (Chomsky & Herman [1988] 2016: 60).

A két szerző propagandaelméletével azt mutatja be, hogyan lehetetlenül elszükségszerűen a szabad sajtó a gazdasági és a politikai viszonyok hatására. Bár Chomskyék mindezt az Egyesült Államokra és a wallersteini² értelemben vett perifériás területek kontextusában tárgyalják, propagandamodeljük párhuzamokat mutat a félperifériás Magyarország 2017-es médiaviszonyaival. A könyv eredetileg 1988-ban jelent meg, így kortárs reflexió nélkül a 21. századi információs

2 Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete szerint a világ centrumra, félperifériára és perifériára osztható, a centrumállamok a kapitalista gazdaság központjai, a perifériák pedig alávetettjei a centrum politikai és gazdasági igényeinek (Wallerstein 1983).

társadalomra aligha lehetne rávetíteni. 2016-ban a könyvet újra kiadták egy olyan bevezetővel, amelyben a szerzők felülvizsgálták elméletüket, kitérve az elmúlt közel három évtized változásaira:

„Lehet, hogy túlságosan egyértelmű a kijelentés, de a demokrácia feltételezi, hogy a sajtó független, az igazság kiderítését és bemutatását szolgálja, és nem csupán olyannak ábrázolja a világot, amilyenek az egyes hatalmi csoportok szeretnék beállítani. A média vezetői azt állítják, hogy a hírek kiválasztása részrehajlás nélkül, szakmai alapon, objektív kritériumoknak megfelelően történik, és ezt az állításukat az értelmiségi közösség elfogadja” (Chomsky & Herman [1988] 2016: 53).

A szerzők hozzátézik, hogy ez nem igaz, ha a hatalom birtokosai képesek irányítani a diskurzusok útját, és meghatározhatják, hogy a hétköznapi emberek milyen és mennyi információhoz juthatnak hozzá. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy mindez az internet forradalma után kissé elvesztette súlyát. De belegondolva abba, hogy egyebek között az online, határok nélküli információátadás segítségével kelt életre a kevés kulturális tőkével rendelkezőket különösen fenyegető jelenség, a *post-truth* politika,³ máig sem lehet a megállapítástól maximálisan elhatárolódni. Azt Chomsky és Herman is leírja, hogy a formális cenzúra nélküli, szabad véleménynyilvánításra lehetőséget adó országokban, ahol a tömegmédiá javarészt magánkézben van, a propaganda nehezebben határozható meg, és nem magától értetődő, hogy mennyire egyenlőtlenek a nem állami médiához való hozzáférés lehetőségei. A propagandamodell éppen arra világít rá, hogy a pénz és a befolyás miképpen képes megszünteni a tömegmédiát saját érdeke szerint.

3.2. A propagandamodell hat alkotóeleme

A hat tényező közül az első a nagy tömegmédiák mérete, profitorientáltsága, a tulajdonosok szűk köre és vagyona. Ahogy Nádori Péter a Kreatív folyóirat 2016 decemberi számában megjelent, „A magyar modell” című (2016), a propagandamodell a magyar média helyzetével párhuzamba állító cikkében összefoglalja, Chomskyék itt arra világítanak rá, hogy a médiavállalatok és a kormány – hiába vannak magánkézben az egyes cégek – összefonódnak, illetve azt írja, aggodalomra adhat okot, ha korábban kormányközeli személyek magas pozícióba kerülnek. Ezt itthon talán a Népszabadság-botrány mutatja be a legjobban: 2016 őszén a nagy múltú baloldali napilap kiadója, a Mediaworks Hungary Zrt. az Optimus Press Nyrt. tulajdonába került, amely köztudottan közel áll Mészáros Lőrinchez, Felcsút polgármesteréhez, Orbán Viktor közeli ismerőséhez, a vásárlást megelőző napokban pedig az ellenzéki Népszabadságot az egyik napról a másikra felfüggesztették.

A modell második része a hirdetésekre fókuszál:

„A hirdetésekkel a szabadpiac nem egy olyan, semleges rendszer létrejöttét mozdítja elő, ahol a fogyasztó választása döntene – a médiumok prosperálását és fennmaradását a hirdető választása befolyásolja”

– írják a szerzők (Chomsky & Herman [1988] 2016: 74). Chomskyék szerint a hirdetések és a reklámok ma már minden médiumnak szükségesek, mert pusztán az eladási költségekből nem tudják fedezni a sajtóorgánumok fenntartását.

³ A *post-truth-jelenség* olyan politikai kultúra, amelyben az objektív, tényszerű közlés helyett az érzelmekre hatás, valamint az állítások folyamatos meggyőzése és a cáfolatok figyelmen kívül hagyása jelenti a meggyőzés elsődleges eszközét. A fogalmat 1992 óta ismerjük, azonban széles körben a 2016-os Brexit-kampány, valamint Donald Trump elnökválasztási kampányának kommunikációja miatt terjedt el.

Amint megjelent az első olyan lap, amely a bevétel mellett hirdetésekéből is profitált, levihette az eladási árát, ez pedig hátrányba sodorta az összes többi médiumot. A reklám tehát elengedhetetlen a versenyhez, viszont torzíthatja az objektív közlést. Az internet miatt ez is átalakult azóta, és bár vannak arra utaló jelek, hogy a szabadon elérhető hírportálok és más csatornák áttérnek az online előfizetésre, a legtöbb oldal továbbra is ingyenes. Így már csak a hirdetési pénzből kell megélniük, ez pedig megerősíti annak a veszélyét, hogy az diktálja a tartalmat, aki fizet (Chomsky & Herman [1988] 2016).

A következő szempont a hírek forrása. Chomsky és Herman Mark Fishman „bürokratikus forrás” meghatározására hivatkozik, vagyis arra, hogy a média bürokratikus hírszolgáltatását csak egy másik bürokratikus intézmény tudja kielégíteni. Ez azt jelenti, hogy a tömegmédia logikusan azokat az intézményeket figyeli fokozottan, ahol sok és fontos döntés születik nagy közösségeket érintő ügyekről, hiszen itt biztosan mindennap történik annyi hírértékkel bíró esemény, amennyivel meg lehet tölteni a hírműsorokat és az újságokat. Ezek a szervek jellemzően hivatalos, bürokratikus intézmények, amelyek rendszeresen adnak ki közleményeket és tartanak sajtótájékoztatókat. Státusukból fakadóan sokakat érdekelnek, illetve a presztízs előfeltételezi azt is, hogy információik megbízhatóak. Ilyen például itthon a parlament vagy az egyes minisztériumok vagy éppen az Országos Mentőszolgálat. Ebből tehát arra következtetnek, hogy az elsődleges hírforrások jellemzően gazdaságilag és politikailag is az uralkodó csoportokhoz tartoznak (Fishman [1980] idézi Chomsky & Herman [1988] 2016: 79–80).

Az elmélet negyedik részét a médián keresztüli támadások, ellenzéki vélemények, narratívák képezik. A médiaháború fogalmát Chomskyék már az 1980-as évek végén is ismerték, Nádori (2016) azonban a Kreatívnek írt cikkében rávilágít arra, hogy ez ma, az internet és a közösségi média hatására már sokkal kevésbé irányítható, és sokkal explicitebb is. Magyarországon jó példa erre az eset, amikor Simicska Lajos jobboldali milliárdos, Orbán Viktor korábbi bizalmasa a 24.hu-nak azt felelte, a miniszterelnök – csakúgy, mint Bayer Zsolt is – egy „geci”.⁴ Ez lett a nevezetes G-nap, amely valóságos lavinát indított el a médiapiacra (erről bővebben a következő fejezetben lesz szó).

Végül pedig fontos része a propagandamodellnek az ellenségkép kialakítása (Chomsky & Herman [1988] 2016). A liberális demokráciában ez már nem olyan agresszív, mint a diktatúrák idején, de a közéleti híreket nézve – akár a migránsválságra gondolunk, akár arra, hogy a sok magyarországi, baloldali szervezetet támogató Soros Györgyöt a kormány egyre kendőzetlenebbül próbálja ellehetetleníteni – könnyű megérteni a mechanizmusát. Az uralkodó csoport státusát veszélyeztető személyeket és jelenségeket a média csatornáin keresztül tüntetik fel negatív színben, és akár komplett karaktergyilkosságot is végrehajtanak. 2016-ban az Andy Vajna által birtokolt TV2 a Tényekben, hivatalos hírműsorában sugárzott riportokat „Rejtőzködő milliárdosok” címen, amelyekben olyan közszereplőkről állítottak össze nyíltan lejárató jellegű anyagokat, akik Orbán Viktorral köztudottan szemben állnak. A híradó műfaján belül egyébként is megkérdőjelezhető legitimitású sorozat három részt ért meg, ezekben Soros Györgyről, Spéder Zoltánról (az Index.hu tulajdonosáról), valamint Wáberer György milliárdosról közöltek negatív töltetű bemutatót.

Láthatjuk tehát, hogy Chomsky és Herman szerint a gazdasági és a politikai elit kölcsönösen hatással van egymásra a médiában. Viszont amíg nekik, az Egyesült Államokat vizsgálva nem kellett arra a következtetésre jutniuk, hogy a kettő összefonódásának mértéke veszélyezteti országukban a szabad sajtót, itthon egyre többször kell szembesülnünk ezzel. A kormány szinte minden esetben összefüggésbe hozható az elmúlt néhány év médiabotrányaival. A Simicska-ügy után nem sokkal csődbe ment a Metropol, mert drasztikusan csökkentek állami hirdetési bevételei; a Magyar Televízió 80 milliárd forintból újult meg, majd új stábja és hírműsora érezhetően előtérbe helyezte a kormánypárt ideológiájának narratíváját az objektivitással szemben; az olyan kereskedelmi tömegmédiumokat pedig, mint az Origo, a Class FM és a TV2, kormányközeli emberek cégei vásárolták fel, csakúgy, mint a Mediaworks kiadót, aminek eredményeképpen a Népszabadság megszűnt; a többi ide tartozó, jellemzően vidéki médium pedig szintén új szerkesztési elvek szerint működik. Természetesen független médiumok így is vannak, de a kritikusabb szemléletű újságok, csatornák és weboldalak alapvetően rétegmédiumok, és elsősorban a középosztálybeli, értelmiségi emberek mediakultúrájába ágyazódtak be. A kevésbé iskolázottakhoz, rosszabb sorsú csoportokhoz nem jutnak el olyan mértékben, ahogy az állami televízió vagy egy országosan fogható, kereskedelmi csatorna tud – a kritikai, de legalább objektív médiumok hiányában pedig valóban felmerül a kérdés, beszélhetünk-e médiaszegénységről.

4 Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=VYC9vGo2sKo&spfreload=10> (letöltés: 2017. IV. 17.).

4. A 21. századi médiafogyasztás problémás jelenségei

Sonia Livingstone szociálpszichológus 2007-ben írta meg a kortárs médiakutatás másik két jeles képviselőjével, Nick Couldryval és Tim Markhammel közösen a *Media Consumption and Public Engagement* című tanulmánykötetet, amely a médiafogyasztás és a nyilvánosság kapcsolatával foglalkozik, vagyis a média szervezőerejét vizsgálja a mindennapi életben. A tanulmányok sok olyan dilemmát és kérdést felvetnek, amely a médiaszegénység vizsgálatánál is megkerülhetetlen. Az egyik ilyen, a teljes szövegen átívelő kérdés az internet berobbanása. Első pillantásra könnyen mondhatjuk tapasztalataink alapján, hogy az internet a „mindentudás” publikus tere, amely demokratizálta a médiát, hiszen a televízió frontális kánonját egy párbeszédszerű kommunikáció váltotta fel online, ahol bárki lehet szerző vagy olvasó, aktív vagy passzív alakítója a diskurzusoknak, ráadásul mindezt akár anonim módon is megteheti (Couldry et al. 2007). Ugyanakkor az, hogy az interneten gyakorlatilag minden elérhető, még nem feltételezi azt, hogy maga az internet is mindenki számára elérhető.

A médiafogyasztás a mai szegény embereknek sokkal nagyobb kihívás, mint régen volt. Ahogy azt a kötetben is írják a szerzők, minden piaci innováció és társadalmi változás strukturálisan tartja fenn a társadalmi egyenlőtlenséget, és mindez a leginkább az osztálykülönbségeknél tapasztalható meg. Az olyan rétegződéseknél, mint a kor, a gender vagy az etnicitás, nem ennyire konzekvens, hogy a kisebbség nem tud pionír magatartást mutatni a változások befogadásában (gondoljunk csak arra, hogy a modern technológiát sokszor a gyerekek könnyebben sajátítják el, mint a felnőttek). Azonban – ahogy arra már a dolgozat előző fejezetében is rávilágítottam – osztályhelyzet tekintetében ez bizonyos javak és birtokolt tőkék kérdése (Couldry et al. 2007).

A másik, a kötetben is felmerülő dilemma az apátia és a passzív magatartás, amely az utóbbi években a politikai állásfoglalással és úgy egyáltalán az információkhoz való hozzáállással kapcsolatban meghatározza a társadalmat. Sokan a médiát hibáztatják azért, hogy a mai ember már kevésbé elkötelezett a közügyekkel kapcsolatban. Pippa Norris *A Virtuous Circle: Political Communications in Post-Industrial Societies* című könyve (2000) egyik fejezetében a hírközlés feladatát három pontban határozta meg: civil fórum a plurális, demokratikus vitákhoz; „watchdog-funkció”, vagyis a társadalmi igazságosság őrzése; a polgárok ösztönzése a közvélemény alakítására és a véleménynyilvánításra. Couldry, Livingstone és Markham is hasonló szempontok mentén fejt ki aggodalmait. Szerintük a modern média otthon, a képernyő vagy a kijelző előtt tartja fogyasztóját, elválasztva az embereket egymástól, és megfosztva őket ezáltal a diskurzusok kialakításának lehetőségétől. Ugyanakkor elmarasztalják a könnyed, egyszerűsített, szórakoztatással egybekötött tájékoztatást, mert ez degradálja a közös problémák és ügyek fontosságát, torzítja az objektív közlést, ezzel együtt pedig inflálódnak a hagyományos újságírói értékek is. Végül kitérnek arra is, hogy a média fősodra újratermeli az *establishmentet*; ez némileg a Chomskyék által felvetett problémára utal, vagyis arra, hogy a média elsősorban az uralkodó elit érdekeit képviseli, és az elnyomott csoportok csak még inkább alulreprezentáltak maradnak (Dahlgren [2003] idézi Couldry et al. 2007: 27).

5. A médiafogyasztás ingyenes lehetőségei Magyarországon

A digitális média exponenciális növekedése ellenére sem szűntek meg teljes mértékben a nyomtatott, ingyenes, bárki által hozzáférhető médiumok. Magyarországon jelenleg a Lokál az első számú ingyenes napilap, amely naponta 300, tömegközlekedési csomóponthoz közel eső terjesztési ponton 150 ezer példányban érhető el. A dolgozat e fejezetében elsődlegesen a Lokált fogom megvizsgálni, de a józsefvárosi önkormányzat által megjelentetett Józsefvárosi Hírekre, valamint a független Feketemosóra is kitérek.

5.1. Lokál

A Lokál napilap formájában 2016 júniusában indult, előtte egy 500 ezer példányszámú, postaládákba bedobott hetilap volt. A Metropolt váltotta, amely hirtelen csődöt mondott az év nyarán. A Metropolisz tulajdonosa a Fideszhez közel álló Fonyó Károly volt, kiadásának jogát pedig 2011 óta Simicska Lajos üzletember, a Hír TV és az APEH egykori

elnöke birtokolta. Ahogy arról már az előző fejezetben is szó volt, 2015-ben Simicska egy interjúban Orbán Viktort obszcén kifejezésekkel becsmérelte, ezután pedig az állami hirdetések a lapban kevesebb, mint a felére csökkentek, valamint a BKV Zrt. sem hosszabbított vele szerződést a terjesztési pontokat illetően. Így az újság 2016. június 14-én jelent meg utoljára, még azelőtt, hogy csődöt kellett volna jelentenie.⁵ Eközben 2016. június 6-án elindult a Modern Media Group Zrt. (MMG) által kiadott Lokál napilap verziója is, amely rögtön a Metropol megszűnése után, pályázatás nélkül kapta meg a BKV-tól a közlekedési csomópontjaikon való terjesztés engedélyét. Az MMG tulajdonosa Habony Árpád, Orbán Viktor személyes stratégiai tanácsadója, valamint Győri Tibor egykori fideszes államtitkár.⁶

Egy liberális demokráciában alapvetőnek kellene lennie, hogy az ország első számú, ingyenes napilapja független és objektív legyen, az újság hasábjai ne a kormánypropagandának biztosítsanak korlátlan felületet a tulajdonosok politikai érdekei miatt. A Metropol köztudottan független napilap volt, szerkesztőségi elveit pedig az is védte, hogy a Metro International hálózata máig napi több tízmillió példányt jelentet meg világszerte, tehát része volt egy olyan globális brandnek, amely a sajtószabadságot hirdeti. A Lokál azonban olyan magyar cég magyar terméke, amely tulajdonosai által a nagyobbik kormánypárthoz kötődik, tehát gyakorlatilag leképezi Chomskyék propagandaelméletének első pontját. A napilap tartalmát egy hónapon át, 2017. március 1-je és 31-e között figyeltem meg abból a szempontból, mennyire objektívan tárja az olvasók elé a közéleti eseményeket, illetve mennyire illeszkedik be narratíváival a kormánypárti ideológiába.

A Lokál médiaajánlójában azt írja, „szórakoztató formában biztosítja a magas olvasottságot”,⁷ ami valószínűleg arra utal formálisan, hogy a bulvársajtó kategóriába tartozik. A híreket leegyszerűsítve, röviden találja, a címek hangzatosak és szenzációhajhászak, a cikkek célja pedig egyértelműen az, hogy az érzelmeinkre hassanak. A közéleti témákat nem a problémafelvetések irányából ábrázolják, hanem az adott konfliktusok szereplőit állítják központba, ahogy a bulvármédia a sztárhíreknél a celebekkel teszi általában. Kivitelezésben is színes, figyelemfelkeltő, tele képekkel és óriási szalagcímekkel. Terjedelmében rövid, a cikkek néhány sorosak, az egész újság pedig összesen 16 oldal.

Az egyes számokat pásztázva élesen kirajzolódik, hogy a Lokál minden ellenzéki pártot sajátosan negatív szerep körbe oszt (konkrét ellenségképeket gyárt), és e keretekbe foglalva írja róluk a híreket, amelyek megkérdőjelezik kompetenciájukat. A baloldalt egyértelműen zavaros, a kis pártokra való szakadás miatt komolytalan masszaként mutatja be, amelyek folyamatosan egymással harcolnak. Egy hónap alatt összesen 15 cikket jelentettek meg baloldali pártokkal vagy politikusokkal kapcsolatban, ezek közül 14 negatív töltetű, és pusztán egy semleges – az utóbbi arról szól, hogy egy év után sem találják az eltűnt MSZP-s képviselőt, Sági Attilát. A baloldal bagatellizációját egy március 10-ei cikk szemlélteti a legjobban, amelyben beszámolnak arról, hogy a legújabb baloldali pártot, a Momentumot maga a baloldal is elítéli, nem akarja befogadni. A cikkben Tóta W. Árpád baloldali publicista, Kiss László MSZP-s országgyűlési képviselő és Gréczy Zsolt, a DK egykori szóvivője kritikus szavait idézik, illetve arra tesznek utalást, hogy a Momentum elnöke, Fekete-Győr András hiteltelennek nevezte a teljes ellenzékét. E kommenteket a bulvárelvek alapján a Lokál rögtön úgy vezeti fel a cikkben, hogy „kitört az újabb balliberális háború”.⁸

Mindezzel szemben a Jobbik már sokkal klasszikusabb értelemben vett ellenségként van jelen. Márciusban több cikkben foglalkoztak azzal, hogy a párt valószínűleg Simicska Lajossal szövetkezik, és hogy Simicska fia, Ádám is beszállt a Jobbikba. Mindezt az alábbi megfogalmazásban írták meg:

„Végleg lehullt az álca a Jobbik–Simicska szimbiózisról: a nagybirtokos médiavállalkozó fia, aki a családi médiabiznisz zászlóshajójának számító *Magyar Nemzet* kiadójának 25 éves társügyvezetője, letette a garast a Jobbik mellett.”⁹

5 Lásd <http://24.hu/belfold/2016/06/14/mindent-megprobaltak-a-metropol-eletben-tartasaert-de-tul-nagy-volt-a-szembeszel/> (letöltés: 2017. VII. 13.).

6 Lásd <http://nol.hu/belfold/habonynak-nyilnak-az-ajtok-1615401> (letöltés: 2017. IV. 17.).

7 Lásd http://www.lokal.hu/wp-content/uploads/2016/11/Lok%C3%A1l-napilap_m%C3%A9diaaj%C3%A1nl%C3%B3_201611141.pdf (letöltés: 2017. IV. 17.).

8 Lásd <http://www.lokal.hu/wp-content/pdf/lokal/2017/0310/Lokal-20170310.pdf> 2. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

9 Lásd <http://www.lokal.hu/wp-content/pdf/lokal/2017/0310/Lokal-20170310.pdf> 3. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

Ezen kívül még arról publikáltak több cikket, hogy Terry Black, a korábban transzneműként is ismert előadóművész bepereli Vona Gábort, mert az obszcén módon homoszexuálisnak nevezte őt. Összesen 11, a Jobbikkal kapcsolatos cikk jelent meg márciusban, valamennyi negatív töltettel.

Ebből is látszik, hogy az ellenzéki politikusokat a legkevésbé sem a közt szolgáló személyekként kezelik, hanem celebekként, akik körül állandó a botrány és a konfliktus. Ugyanakkor a kormánypárti politikusok nevei csak objektív, egy-két mondatos cikkekben olvashatók, amelyek semleges, bulvárfogások nélkül számolnak be a kormányra nézve előnyös dolgokról. Egyebek között olyan témákban helyeznek el apró cikkeket a hatásvadász cikkek mellett, mint hogy csökken a munkanélküliség, újabb állami erőforrások állnak rendelkezésünkre az ország fejlesztéséhez, illetve többször idéznek Orbán Viktor aktuális beszédeiből egy-egy részletet.

Az előbb vázolt eseteken kívül az is árulkodik arról, hogy a Lokál egyértelműen a Fidesz propagandalapja, hogy a cikkek témáit tekintve ugyanazokon a populista jelszavakon van a hangsúly, amelyek a második Orbán-kormány politikájának vázát is jelentik. Az egyik ilyen a menekültek démonizálása: egy lányt megerőszkoló migránsról például több cikket is írtak, és következetesen „szexragadozónak”¹⁰ nevezik őt. Hasonló hangnem jellemzi azokat a miniriportokat is, amelyeket a CEU bezárása elleni tüntetésekről közöltek (bár ezek már áprilisban születtek). Azt, hogy a tüntetések a Közép-európai Egyetemért folytak, csak akkor írták le, ha az idézetekben is így utaltak rájuk a megszólalók; egyébként a cikkekben csakis Soros-egyetemként aposztrofálták az intézményt, utalva arra, hogy a tömeg annak a személynek az oktatási intézményéért demonstrál, aki – a kormányzati retorika szerint – liberális nézeteivel és a baloldali szervezetek finanszírozásával bomlasztja az ország egységét.

2017 márciusában a hirdetések is megvizsgáltam. Az a Lokálra is igaz, hogy a bevételeit javarészt állami hirdetésekkel szerzi. A BKV-nak minden számban van legalább három hirdetése, jellemzően betöltendő álláslehetőségekről, ami valószínűleg azzal is magyarázható, hogy a vállalat adja a terjesztési pontokat az újságnak. A kormány is szinte mindennap hirdet; főleg azok a kampányok láthatók, amelyek az utcai plakátokról is visszaköszönnék országszerte (Nemzeti Konzultáció, Üzenjünk Brüsszelnek! stb.). Gyakori még ezeken felül a Magyar Állampapírok, a Magyar Televízió, valamint a nyáron esedékes FINA, azaz úszó-világbajnokság féloldalas vagy egész oldalas hirdetése is. Kereskedelmi hirdetések esetében – az apróhirdetési felületeket nem számítva – gyakoriak az áruházláncok reklámújságainak betétei, például egész oldalas Spar- és Lidl-akciókat is gyakran találni a kisebb reklámok mellett. A kereskedelmi hirdetések mennyisége azonban még így is eltölpül az állami hirdetések mellett.

5.2. Józsefvárosi Hírek

A Józsefvárosi Hírek ennél sokkal objektívebb, és igyekszik apolitikusan nyúlni a negyedre érintő témákhoz. Természetesen érdeke, hogy a városrész helyzetét a lehető legjobb színben tüntesse fel, és a pozitívumokra fókuszáljon, például a lakók számára biztosított lehetőségekre, a bűnmegelőzési kísérletekre és fejlesztésekre. Azonban ezt nem kimondottan használja fel például arra, hogy Kocsis Máté polgármester *status quo*-ját tartsa fent. Sokkal inkább arra törekszik, hogy az egyébként veszélyes, züllött környék hírében álló területet egy rehabilitált, élhető városrészként mutassa be, amelynek előremenetele az önkormányzatnak köszönhető. A cikkek tárgyilagosak, törekednek a lakók széles körű tájékoztatására. Némi kritika azonban érheti a lapot Magdolna-negyed április 23-án esedékes időközi választásai kapcsán, ugyanis a fideszes induló, Sántha Péterné igencsak felülreprezentált volt a 2017. márciusi számokban (összesen 4 lap). Az átnézett újságokban az ő nevét összesen 44-szer írták le, minden esetben a negyedre nézve pozitív cikkekben említették, és ahol lehetett, olyan képeket is mellékeltek illusztrációként, amelyeken Sántha látható tiszteletbeli pozícióban (például díjátadáson). Gyakori említése persze abból is fakadhat, hogy jelenleg is alpolgármester Józsefvárosban, azonban az is okot adhat a felülreprezentáltság gyanújára, hogy csak az ő kampányplakátja jelent meg az újságban a hirdetési felületek valamelyikén, az ellenzéki jelölteké közül senkié. Külön cikkben egyébként egyik ellenzéki képviselővel sem foglalkozott az újság. Az MSZP-s Pityinger Lászlóról és a független-baloldali Bolba Mártáról – az időközi választásokról szóló közleményt leszámítva – egyszer jelent meg

10 Lásd <http://www.lokal.hu/wp-content/pdf/lokal/2017/0310/Lokal-20170310.pdf> 3. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

cikk: amikor arról írtak, hogy az ellenzéki pártok szavazói összeverekedtek a választási kampány egyik eseményén.¹¹ Ez némiképp ráerősít arra a narratívára, amelyet már a Lokálnál is felfedezhettünk: eszerint a baloldal gyenge pontja jelenleg a leginkább az, hogy képtelen feloldani belső feszültségeit, konfliktusait, a kormány média pedig ezt gyakran felhasználja.

5.3. Feketemosó

Teljesen független, józsefvárosi, ám országosan terjesztett médium jelenleg egy működik, a Feketemosó. Az első szám 2015 novemberében jelent meg, és havonta 350 példányban nyomtatják. A terjesztési pontokról a lap ingyenesen vihető el, azonban az olvasóknak lehetőségükben áll előfizetni rá: ebben az esetben a szerkesztők több példányt küldenek, hogy az előfizetők szétosszák az újságokat azok között, akikhez a független sajtó egyébként nem jutna el. Az előfizetés félévre 6000, egy évre 12 000 forint. A Feketemosó a Közélet Iskolája költségvetésének részét képezi, így a civil szervezet támogatói mondhatók a lap finanszírozóinak is. A támogató szervezetek között Soros György Open Society Initiative Europe-ját, a Kortárs Építészeti Központot, az Amerika Ház Alapítványt, az Alapítvány a Társadalmi Felelősségvállalásért szervezetét, valamint az Ökotárs Alapítványt nevezik meg.¹²

„Úgy érzékelem, hogy nagyon sok kirekesztő nézet azért terjedhet el, erősödhet meg Magyarországon, mert rengeteg emberhez nem jut el másfajta narratíva, csak ami a közmédiából, illetve a kereskedelmi médiából árad, és a kettő között egyre vékonyabb a határvonal. Akik pedig más véleményeket fogalmaznak meg, azok nem feltétlenül jutnak el alacsony osztályhelyzetű emberekhez, vagy nem hozzáférhető nyelven íródnak”

– felelte Dósa Mariann szerkesztő arra a kérdésre, hogy milyen célból hozták létre a lapot (személyes közlés, 2017. III. 17.).

A Feketemosó missziója egyébként így szól: „Közérthető módon tájékoztat hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat fontos politikai kérdésekről, a társadalmi igazságosság szellemében.”¹³ A készítőik úgy vélik, a Dósa által is említett problémák miatt sokak politikai szabadságjoga sérül, jellemzően az alacsonyan iskolázott, elszigetelt helyzetű embereké, ezért szükséges egy kifejezetten nekik szóló médium is.

A Feketemosó havonta jelenik meg, így az időbeli egyeztetés végett itt az áprilisi számot tanulmányoztam, ugyanis ebben a deklaráltan baloldali weboldal, a Kettős Mérce március 20-a előtti cikkei olvashatóak. A Feketemosó korábbi számai is a blog válogatott cikkeit tartalmazzák, közérthetőbben megfogalmazva. Az áprilisi szám azzal nyit, hogy elmagyarázza a menedékjogi törvény módosítását, emellett jelent meg cikk az orvosról, aki lúgot öntött egykori párja nemi szervére, a márciusban Budapesten született, majd pár nappal később meghalt sziámi ikrek anyjáról, a magyar szegény nők helyzetéről, illetve Bolba Mártáról is, aki Józsefvárosban függetlenként, több baloldali párt támogatásával indul az időközi választásokon. Valamennyi szám tematikus: a cikkeket egyetlen kérdéskörre fókuszálva válogatják össze. Áprilisban érezhetően a nőkre, a feminista narratívákra fókuszáltak.¹⁴

Ezek sem klasszikus értelemben vett hírek: mindegyik cikk több oldalas, esszéjellegű írás, ám a Feketemosó nem is hírlap, így ez nem kifogásolható. Az objektív tényközlés teljes mértékben a Feketemosóra sem igaz, hiszen egyértelműen baloldali nézeteket vall, azonban ez az állásfoglalás feltételezhetően nem azért ennyire markáns, hogy egy ideológiát propagáljon, hanem azért, mert ma főként a baloldali gondolkodás nyújt kritikai, komplex ismereteket az ország helyzetének megismeréséhez.

11 Lásd http://jozsefvaros.hu/feltolt/jozsefvaros_ujzag_2017-10.pdf 12. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

12 Lásd <http://www.kozeletiskolaja.hu/page/feketemoso> (letöltés: 2017. IV. 17.).

13 Lásd <http://www.kozeletiskolaja.hu/page/tamogatoink> (letöltés: 2017. IV. 17.).

14 Lásd <https://drive.google.com/file/d/0B7zlyJhkCxZ2bnlyUd3ZFN2TDQ/view> (letöltés: 2017. IV. 17.).

Az alacsony költségvetés miatt a Feketemosó nem tartalmaz képeket, és tördelése is egyszerű. A legnagyobb előnye az, hogy a lapok alján vagy oldalán a cikkekben kiemelt szavak, amelyek a kevésbé iskolázottaknak ismeretlenek lehetnek, néhány mondatban meg vannak magyarázva – ilyen volt az áprilisi számban például a szexizmus, a GDP vagy az Európai Bizottság. A lapot azonban mégis érheti kritika azért, hogy hiába a Kettős Mérce cikkeinek egyszerűbbé tétele, a bulváros megfogalmazáshoz, tálaláshoz és kevés olvasáshoz szokott célközönségüknek még ezeket a tartalmakat is nehézkes lehet befogadni, mert aránylag sok bennük az előzetes ismereteket feltételező kifejezés (példa erre a mindenféle adónemek magyarázat nélküli említése az egyik cikkben) és a (hosszú) szövegekben vázolt problémák súlyának megértése is sokszor olyan komplex látásmódot igényel, amely a célcsoportból legfeljebb a Feketemosót már régóta olvasóknak lehet birtokában – például azt, hogy a hátrányos helyzetű nőknél a többféle elnyomás összefonódása még kiszolgáltatottabbá teszi őket a patriarchális társadalomban. Bár a cikk ezt nagyon is érthetően és részletesen vezeti fel, talán éppen ilyen, sokakat érintő témákban kellene lazítani a tárgyilagosságon, és több érzelmi töltettel írni arról, hogyan nyilvánul meg ez azoknak a nőknek a mindennapjában, akiket a cikk megszólít. A Feketemosó azonban még így is reménykeltő példája annak, hogy van, aki gondol arra, kik lehetnek az igazi vesztesei a média folyamatos megújulásának és a hazai médiaviszonyoknak.

6. A médiaszegénység gyakorlatban: interjúk

Az elméleti bevezető és a mindenki által hozzáférhető médiumok elemzése után maguk az érintettek, vagyis a Józsefvárosban élő, hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű szegény emberek szemszögéből is igyekszem választ keresni arra a kérdésre, hogy miféle médiaszegénységről beszélhetünk esetükben. Három emberrel készítettem személyes interjút 2017. március 25-e és április 10-e között azonos szempontok mentén. Két férfi és egy nő válaszolt a kérdéseimre, mindannyian 18 év felettek.

6.1. Nyomtatott sajtó

Az interjú első szakaszában a nyomtatott sajtóról kérdeztem. László¹⁵ 32 éves, nyíregyházi lakos, azonban évek óta az Orczy úti munkásszállón él, kéthetente jár csak haza, a fővárosban dolgozik zsaluácsként. Amikor találkoztunk, vele volt János is, a 23 éves lakótársa a szállóról, ő azonban nem sokszor nyilvánított véleményt. Egyfajta apa-fiú hierarchikus viszonyt véltem felfedezni kettőjük között; ezt támasztja alá az is, hogy bár János alig szólalt meg, László az interjú alatt következetesen többes számban beszélt médiafogyasztási szokásairól. A Lokált említve azonnal lelkes lett: „Jaj, hát azt nagyon szeretjük! A Nagyvárad téren a csaj meg a gyerek, akik osztják, már ismernek minket. Mire elérünk a villamossal a Dózsáig, pont átlapozom: vannak benne hírek, celebek, időjárás, minden. Nekem nagyon tetszik.” Azt külön hangsúlyozta, hogy a sztárhíreket mindig elolvassa, azonban a politika annál kevésbé érdekli. „Őszintén, nem nagyon politizálunk. Átlapozom, hogy »ellopták a sok pénzt a négyes metrónál, meg hogy Vona Gábor«, de nem nagyon érdekel” (személyes közlés, 2017. III. 25.).

„A Lokálból leginkább a szakmai hírek érdekelnek, a fiatalokat annyira nem, de a többi színész nagy részét ismerem a múltam miatt. A Józsefvárosi Hírekben is elolvasom, ami engem érint, de a Lokál jobb, színesebb” – kezdte a 69 éves Mária, aki egész életében színházi sűgő volt, azonban négy-öt éve bezárták a színházat, ahol dolgozott, azóta pedig anyagi gondokkal küzd, nyugdíjából egyedül nem tud megélni (személyes közlés, 2017. IV. 10.).

Harmadik interjúalanyom, a 22 éves, társasházában gondnokként dolgozó István rögtön leszögezte, hogy ő nem olvas semmilyen nyomtatott újságot. A Feketemosót a három személy közül egy sem ismerte. A Lokált olvasó László és Mária abban hasonlóságot mutatott, hogy szeretik és jónak találják az újságot. Azonban amikor a közéleti hírekről kérdeztem őket, mindketten azt mondták, átlapozzák, ezek a cikkek nem érdeklik őket. Az asszony később kitért arra, hogy különösen idegesíti, hogy a kormány azt szajkózza, csökken a munkanélküliség, holott ő évek óta nem

15 Az interjúalanyok nevét minden esetben megváltoztattam.

talál állást. Mikor erre azt kérdeztem, mit szól ahhoz, hogy ilyen közleményekkel a Lokál is tele van, csak annyit felelt: „Hallom eleget a tévében, itt inkább át is lapozom” (személyes közlés, 2017. IV. 10.).

6.2. Televízió

Rádiót egyikük sem hallgat, viszont a televíziózással kapcsolatos kérdésekre mindhárman hosszan válaszoltak, sok mondanivalójuk volt ezzel kapcsolatban:

„Nagyon szeretjük a teniszt és a focit, a kedvencem Nadal, ő egy fantasztikus figura. A sporton kívül szoktuk nézni a »Szulejmán«-t és a »Szultáná«-t, meg az »50 milliós játszma«-t, mert a Majka is egy fantasztikus figura. A »Maradj talpon!« is jó, sajnálom, hogy Gundel Takács Gábor még mindig orvosi ápolásra szorul, de hajrá, Barna! A »Híradó«-t csak akkor nézzük, amikor ráérünk, 6.15-kor már megyünk a villamosra, és csak fél 7 körül jövünk vissza a szállóra. Egyébként a Duna a legkedvesebb csatornám, nagyon szeretem, amikor külhoni magyarokról beszélnek, az ő megemlékezéseikről, ünnepeikről”

– László ugyanakkor továbbra is tartotta azt, hogy a politika nem érdekli.

Mária ezzel szemben sok időt tölt naponta közéleti műsorok nézésével: napközben az M1 hírműsorait nézi, majd átkapcsol a Tényekre, mielőtt mindennap megnézné két kedvenc sorozatát, a „Jóban-rosszban”-t és a „Barátok közt”-öt:

„Biztos, hogy ez koncepció náluk, de nagyon idegesít az M1-en a sok külföldi hírösszefoglaló, főleg amikor kínaiul mondják a magukét. Biztos, van, akinek jó, de szerintem kicsit sok minden híradó után”

– felelte arra kérdésre, van-e valami zavaró a Magyar Televízió hírközlési magatartásában. A „Tények”-ről pedig így vélekedett: „Tetszik, hogy sokkal színesebb lett a tartalom. Az, ahogy ott találják az eseményeket, szerintem közérthetőbb, illetve a Marsi Anikót is kedvelem, okosnak tartom.”

István elmondása szerint csak néha néz bele az RTL híradójába, egyébként a Comedy Centralt szereti, kiváltképp a „Family Guy” című animációs sorozatot.

6.3. Internetezési szokások, online sajtó

A következő témakör az internetről szólt. László Budapesten egyáltalán nem internetezik, telefonja sem alkalmas rá, a szállón pedig nincs számítógépe. Ha otthon van, a fiával szokott a You Tube-on videókat nézni, de egyébként nem ért hozzá:

„Alapból neten szoktam híreket olvasni, azt, amit kidob a Facebook, meg ismerősök megosztják; Origo- vagy Index-cikkek ezek általában. Ami zaftos, azt megnyitom. Amúgy inkább a sport meg a zene érdekel, a politikát igazából magasról leszarom – ez az igazság”

– felelte határozottan a kérdésre István, aki egyébként az egész interjú alatt kerek, de rövid mondatokban válaszolt. Annak ellenére, hogy ő volt a legfiatalabb, és ezért feltételeztem, hogy őt érdekli legjobban a tömegmédiá, hármuk közül egyértelműen ő volt a legkevésbé tudatos médiafogyasztó. Persze az álhíroldalak jellegével azért ő is tisztában volt. „Neten az ilyenekre, mint Mindenegybenblog meg Lájku.eu inkább rá se kattintok, nevetséges, a múltkor is azt írták, meghalt LL Junior.”

Mária ezzel szemben saját bevallása szerint internetfüggő. Mosolyogva számolt be arról, hogy sokszor éjfélig is a számítógép előtt ül. „Facebookolok, mellette leveleket nézek, és a Startlapot böngészem” – sorolta lelkesen.

„Az interneten a Startlap a kedvencem, leginkább a bulvárdolgokat olvasom, de most már néha azt is átugrom, mert olyan szalagcímek vannak, amik beugratósak, és a cikk nem is arról szól igazából. Ha látom, hogy valami tüntetés van, vagy mondjuk üzentek Orbánnak, azt elolvasom. A tegnapi tüntetésről is olvastam, de nem mélyedtem bele, mert ami nem érint, az nem érdekel. Facebookon is megnézem amúgy, amit mások megosztanak... Inkább az ilyen ezoterikus tartalmakra szoktam kattintani”

– tette hozzá némi habozás után.

6.4. Közügyekről való állásfoglalás

Az interjúk második fele arra irányult, milyen véleményeket alakítottak ki a mindenkit érintő közügyekről a média hatására. „Le kéne löni mindegyiket, a falhoz állítani egyesével. Nehogy bejöjjenek, megerősöklják a nőket és robbantgassanak” – szólalt meg hirtelen az addig csendben a telefonját nyomogató János. László azonban rögtön ellenkezett: „Azért azt se szabad, hogy mindenkit megverjünk. De ez politika, nehogy már mi döntsük el” – hagyta is annyiban, szintén megmutatva, hogy távol tartja magát a politikától. Arra a kérdésemre, hogy mit szólnak a Fidesz nyílt harcához a menekültek betelepítése ellen, István a következőket felelte: „Még akkor, két éve, amikor ez történt, olvastam róla, de nem érdekelt igazán. Így is, úgy is tele van már ez az ország, nem mindegy, hogy eggyel több vagy kevesebb?” – mondta, de ennél konkrétabb választ ő sem tudott megfogalmazni a kérdést illetően.

Az egész végig beszédes, határozott véleménnyel bíró Mária talán itt fakadt ki leginkább:

„Amikor elkezdődött, még nagyon izgi volt, ájultan figyeltem az eseményeket, de utána baromira idegesített, hogy minden csak erről szólt, túl lett spilázva. Ezzel a Brüsszel-dologgal nem is vagyok tisztában, csak a kicsengést hallom, hogy a rezsicsökkentést támadják, és hogy drágább lesz megint minden. Viszont ezeket a plakátkampányokat gyűlölöm, az összes ilyen undorító tartom, azt is, amit a másik oldal csinál. Tudjuk, mindent tudunk a médiából, hogy ki mennyit, hogyan, miért kinek ad, de miért kell erre költeni az adófizetők pénzét? A szocializmusban még voltak retorziók, következmények, most lehet bármit mondani, bármit csinálni – és engem ez zavar.”

A kormány azon álláspontját, hogy a menekültek veszélyesek az országra, és elveszik a magyarok munkáját, még csak érintés szintjén sem hozta szóba egyikük se – ha János egyszeri megszólalását nem számítjuk.

Következő kérdésem a 2024-es budapesti olimpia kampányára irányult, illetve arra, hogy ők támogatnák-e, hogy Budapest olimpiát rendezzen. László egyértelműen jó ötletnek tartja, elmondta, hogy dolgozott az úszó-világbajnokság előkészületeinél is, és ott látta, hogy mindenre volt elég pénz, így biztos az olimpiánál is ez lenne, a bevételek pedig megtérülnének, mert sokan idelátogatnának. Amikor arra kérdeztem rá, nem lenne-e kockázatos pénzügyileg a

jelenlegi helyzetben, ugyanolyan tartózkodóan reagált, mint eddig: „A nagyfiúk, a főnökök ezt már eldöntötték. Olyan ez, mint egy sakkjátszma: van ennyi pénz, hát csináljuk!” – zárta le a témát. István már szkeptikusabb volt: „Nem is tudtam, hogy alá lehetett írni, hogy ne legyen olimpia... Mert hát minek legyen? Megint el akarnak költeni ennyi pénzt? Hülyeség.” Mária véleménye itt szintén inkább Lászlóéhoz közelített:

„Szerintem jó lett volna, már ha okosan csinálják meg, és nem csak ölik bele a pénzt. Ja, azoktól is ki voltam akadva, akik azt mondták, ezt a pénzt miért nem költik másra, mondjuk, adják a nyugdíjasoknak? Szerintem ez úgy van, hogy vannak kategóriák, amikre pénztartalékok vannak, egyszóval ha nincs olimpia, ez a pénz akkor se a nyugdíjasokhoz kerül – ezt miért nem lehetett felfogni? Szerintem, ha okosan csinálják, olyan falut építenek fel, amit utána hasznosíthatnak lakóházaként vagy hajléktalanok házaként. Szép város Budapest, biztos, hogy sokan örömmel jöttek volna, megtérült volna.”

Utolsó körben a korrupcióról, a politikus megbízhatatlanságáról beszélgettünk. László rögtön egy közmondással válaszolt: „Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. Na, valami igazság biztos van ebben, de ez másképp nem működik, mert ha nincsenek csúszópénzek, nem lesz, aki megcsinálja. Ez van.” Istvánnak az összes kérdés közül ettől eredt meg a legjobban a nyelve:

„Az biztos, hogy lopnak, hát szerinted mitől vannak így tele? Gondolj bele, minden ember adózik: ha mondjuk, keresel bruttó 160-at, kikapsz 120-at; na, most az 40 ezer minden embertől... Biztos, hogy lopnak, politikusnak kéne menni”

– tette hozzá nevetve.

Ahogy arra Mária korábban már utalt, ő is tisztában van vele, hogy a politikusok egyöntetűen lopnak, de többször elmondta a beszélgetés során, hogy ezek a dolgok őt már nem érintik, így nem foglalkozik vele. „Egyébként a fiam még fiatal, 36 éves, és igencsak aggódom, milyen jövő vár rá” – zárta le az amúgy kedélyes beszélgetést ezzel a vészjósló megállapítással.

7. Következtetések

Összevetve a médiapropagandát, a változó médiaszerepeket és a magyarországi médiaviszonyokat az interjúban elhangzottakkal, aggasztóan sok párhuzamot lehet felfedezni az elmélet és a gyakorlat között, a valóság ugyanakkor mégiscsak árnyaltabb következtetéseket enged tenni. Három ember szubjektív, véletlenszerű interjújából természetesen nem vonhatók le messzemenő következtetések, azonban válaszaik jól mutatják, hogy nem a klasszikus értelemben vett propaganda általi „népbutítás” lehet a kevesebb gazdasági vagy kulturális tőkével rendelkezők elleni veszélyes, elnyomó eszköz – legalábbis egyelőre biztosan nem. Ugyanis a 21. századi, liberális társadalom hatása továbbra is erősebbnek tűnik, mint a tömegmédiáé – ez látszott például a menekültkérdésben: egyik válaszadó sem ítélte el a menekülteket egyértelműen, hiába derült ki, hogy mindegyikük rendszeres fogyasztója olyan sajtóorgánumnak, amely összefüggésbe hozható a kormánypárttal és már-már uszító üzeneteivel. Sőt, talán attól sem kell félni, hogy a médiaszegénységet az eszközök vagy azok hiányai teremtik meg, hiszen az internettel rendelkező István sokkal kevésbé volt naprakész, mint László, aki minden reggel és este átlapozta a Lokált, a munkásszálló televíziójában pedig inkább sportot és sorozatokat nézett. Nyilván a szélesebb skálájú hozzáférés több esélyt ad, de minden szempont közül talán ez az, ami a kulturális tőke miatt a legnehezebben oldódik fel. Ha valaki nem szokott rá egy bizonyos fajta médiafogyasztásra, csak az internetelés vagy a több tévécsatorna miatt nem is fog.

Arról egészen idáig nem volt szó, hogy mi is a célja a médiapropagandának az uralkodó elit *status quo*jának fenntartásán kívül. Itt azonban markánsan kirajzolódik, hogy a közmédia és a közmédiához egyre jobban húzó kereskedelmi média nem feltétlenül azért törekszik véleményének és ideológiájának országos hangoztatására, hogy a közönség másképpen, aztán majd egyféleképpen gondolkodjon, hanem azért, hogy ne gondolkodjon egyáltalán. Az interjúk készítése során korántsem az volt a legaggasztóbb, hogy a médiafogyasztási szokásaik egyetlen szűrője az volt, tetszik-e nekik az adott tartalom – sőt az, hogy képesek szelektálni, és bizonyos lapokban, oldalakon vagy műsorokban csak bizonyos tartalmakat befogadni, még biztató is. A probléma tapasztalataim alapján inkább abban gyökerezik, hogy amikor kritikát fogalmaztak meg bizonyos közszereplőkről vagy közügyi kérdésekről, úgy érezték, az, amit ők gondolnak – és éppen szembenennek a médiában kapott állásfoglalásokkal –, kevésbé értékes vélemény. László következetesen kihátrált abból a helyzetből, hogy politikai véleményt fogalmazzon meg, és mindent csak a „nagyokos” politikusokra bízott, István erőteljesen apolitikus volt, Mária pedig többször hozzátette, hogy bár van véleménye, neki mindegy, ha nem érinti, és egyébként sincs kinek elmondania.

E válaszok összecsengése arra enged következtetni, hogy a legnagyobb probléma nem azzal van, hogy önmaguktól ne tudnának kellő reflexióval szelektálni az információk és a narratívák között, hiába a kulturális vagy gazdasági tőke hiánya, hanem azzal, hogy nincsenek tisztában vele: hátrányos helyzetükben a legfőbb eszközük a véleményszabadság fenntartására az, ha a médiában hallottak ellenére is éberek és mérsékelten szkeptikusak maradnak, a saját nézeteiket pedig nem becsülik alá a „hangosabb” tömegmédiában hallottakkal szemben. Itt becsatornázható Couldryék aggodalma is, miszerint a média hatására a társadalom apolitikussá és passzívvá válik, hiszen az interjúk alapján éppen ez tapasztalható jelenleg. A valódi veszély, az igazi médiaszegénység pedig valahol itt kezdődik: hogy nem is muszáj elérni azt, hogy a közönséget meggyőzzék az uralkodó elitet szolgáló szubjektív igazságról – bőven elég annyi, ha az emberek saját véleményüket és gondolataikkal úgy érzik, egyedül maradnak, és ezért nem is tartják elég fontosnak ahhoz, hogy hangoztassák.

Felhasznált irodalom

- Bóhm Antal (2003): *Az ezredvég magyar társadalma: folyamatosság és megszakítottság a társadalomfejlődésben*. Budapest: Rejtjel politológiai könyvek.
- Bourdieu, Pierre (1999): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Chomsky, Noam & Edward S. Herman ([1988] 2016): *Az egyetértés-gépezet – A tömegmédiá politikai gazdaságtana*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Couldry, Nick, Sonia Livingstone & Tim Markham (2007): *Media Consumption and Public Engagement: Beyond the Presumption of Attention*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Livingstone, Sonia (2002): *Young People, New Media*. London: SAGE.
- Marx, Karl ([1867] 1955): *A tőke: A politikai gazdaságtan bírálata*. Budapest: Szikra Kiadó.
- Nádori Péter (2016): „A magyar modell”, *Kreatív*, XXV. évf. 12. sz.
- Norris, Pippa (2000): *A Virtuous Circle: Political Communications in Post-Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Abstract

Changes in the media affect everyone's life as media have become the number one device for mass communication in modern societies. Such changes require us to change our own media consumption patterns. But how can one keep up with innovations and new trends if lacking in cultural and economic capital? One needs money and knowledge in order to be able to process all the new information. This paper focuses on the most challenged district of Budapest called Józsefváros, examining how vulnerable local residents' awareness of media is because of their low levels of cultural and economic capital. The current and sinister trim in Hungary's public and private media is also emphasized in this study.

Kovács Blanka 1996-ban született Szigetváron, 2017-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karának szabad bölcsészet alapszakán. Tanulmányai során legfőképpen médiaszociológiával foglalkozott.

Beszélhetünk-e médiaszegénységről? A józsefvárosi szegénység médiafogyasztási lehetőségei és szokásai

A média változásai minden ember életére hatást gyakorolnak, hiszen a modern társadalomban a kommunikáció elsődleges csatornája lett, és egyre több módon ágyazódik be életünkbe. Ez azonban megköveteli, hogy a médiafogyasztási szokásaink – reagálva a folytonos innovációkra – változzanak. E dolgozat arra a kérdéskörre fókuszál, hogy az alacsony gazdasági és kulturális tőkével rendelkezők, egészen pontosan a budapesti Józsefvárosában élő szegények osztályhelyzetükből fakadóan nehezebben képesek-e lépést tartani a média örökös újításaival, kitermelve ezáltal egy újabb szegénységdimenziót. Különös hangsúlyt kap a magyarországi médiahelyzet, az állami és a kereskedelmi média baljós összefonódása. A dolgozat három részből áll: tudományos, elméleti áttekintésből, magyar, ingyenes sajtótermékek vizsgálatából, valamint józsefvárosi szegényekkel készített narratív interjúkból.

1. Bevezetés: kiszorulnak-e a szegények a modern tömegmédiából?

Egyre nehezebb a médiáról általános igazságokat megfogalmazni, hiszen a modern társadalomban a tömegkommunikáció az információátadás alapvető csatornája, tényerése pedig éppen annak köszönhető, hogy reagál a társadalmi és a technológiai változásokra, így folyamatosan megújítja önmagát. Annyi azonban bizonyos, hogy a különböző médiumok egyre összetettebb és egyre fontosabb szerepet játszanak a mindennapi életben.

Dolgozatomban arra a kérdéskörre fókuszálok, hogy ez a folyamatos változás miképpen hat az alacsonyabb szocioökonómiai státusú társadalmi rétegek médiafogyasztására. Más szóval: kiszorulnak-e a szegények a modern tömegkommunikációból azért, mert osztályhelyzetük meggátolja őket abban, hogy lépést tartsanak a média változó trendjeivel? Elnyomott státusuk okán képtelenné válnak-e a független sajtóból való tájékozódásra? És legfőképpen: ha ez így van, milyen hatások következtekben történik ez így? E téma tág, és teljes feldolgozására e dolgozat terjedelme kevés, ám a probléma egy szűk keresztmetszetét a józsefvárosi szegénység helyzetének középpontba állításával vizsgálva a fenti kérdésekre legalább részleges választ kaphatunk.

Hipotézisem szerint azok, akik hátrányos helyzetükből fakadóan nem a többségi társadalomhoz hasonló módon tapasztalják meg, hogy a média napról napra fontosabb szerepet játszik a világ körforgásában, olyan mértékű káros hatásokat szenvednek el emiatt, hogy az külön szegénységdimenzióként kezelhető, mert életük más részeit is negatívan befolyásolja. Ezt a jelenséget összefoglalóan *médiaszegénységnek* nevezem.

Dolgozatom három részből áll: elméleti áttekintésből, magyar, ingyenes sajtótermékek vizsgálatából, valamint három, józsefvárosi szegénnyel készített narratív interjúból. Az interjúk alacsony száma korlátozza eredményeim általánosíthatóságát; ezek megerősítéséhez vagy cáfolatához további, nagyobb mintán végzett kutatásra van szükség. E kutatás tehát elsősorban pilotprojektnek tekinthető, amelyet a továbbiakban érdemes nagyobb mintára is kiterjeszteni.

2. A szegénység meghatározásai

2.1. Bóhm Antal definíciója

Bóhm Antal *Az ezredvég magyar társadalma* (2003) című könyvében szegénynek azokat az egyéneket, családokat és rétegeket nevezi, akik a szegénységi küszöbnél vagy létminimumnál kevesebb jövedelemmel rendelkeznek. A létminimum a KSH legutolsó adatai szerint ma 88 016 forint.¹ A szegénységgel szorosán összefüggésbe hozható a depriváció, vagyis a megfosztottság. Ez már kiterjed szélesebb körökre is, nemcsak a jövedelem alapján. Havasi Éva öt fő csoportot állapított meg: a jövedelmi szegénységet, a fogyasztási szegénységet, a szubjektív szegénységet, a lakáskörülmény-szegénységet és a lakásfelszereltségi szegénységet (Havasit [2002] idézi Bóhm 2003: 169). *A médiaszegénységet* a fogyasztási szegénység egyik alfajaként határozom meg. A depriváció elméleti megközelítése Pierre Bourdieu tőkeelméletén keresztül ismerhető meg.

2.2. Pierre Bourdieu tőkeelmélete

A tőke fogalmát először Karl Marx vitte át a közgazdaságtanból a társadalomfilozófiai szókincstárba *A tőke* ([1867] 1955) című könyvében. Marxnál a tőke a hosszabb időre birtokolt javak összefoglaló neve, amelyek az alapvető termelési tényezők összességét is magában foglalják. Bourdieu azonban ennél tovább megy; nála a tőke már nemcsak a materiális erőforrások összessége:

„A tőke a dolgok objektivitásában rejlő erő, amely arról gondoskodik, hogy ne minden legyen rögtön lehetséges vagy rögtön lehetetlen. A tőke különböző fajtáinak és alfajtáinak bizonyos időpontban adott elosztási struktúrája és alfajtáinak bizonyos időpontban adott elosztási struktúrája a társadalmi világ belső struktúrájának felel meg, vagyis azoknak a benne rejlő kényszereknek, amelyek a társadalmi valóság tartós működését meghatározzák és a gyakorlat sikereseit eldöntik” (Bourdieu 1999: 157).

Bourdieu szerint a „hagyományos” tőkefogalom a kapitalizmus találmánya, amely csak azt jelöli, hogy milyen csereviszonyok által maximalizálható a profit:

„Nem ismerhetjük meg a »burzsoá« világát a maga kettős könyvvitelével, ha nem alkotunk egyidejűleg képet a művész és az értelmiség tiszta és tökéletes világáról, amelyben a »l'art pour l'art« és a tiszta teória uralkodik önzetlenül” (Bourdieu 1999: 157).

A piaci kapcsolatoktól elvonatkoztatva a társadalomban is ezeket az alárendelt viszonyokat ismerhetjük fel valamiféleképpen. A közvetlenül pénzzé konvertálható gazdasági tőke mellett Bourdieu kulturális tőkéről és társadalmi tőkéről beszél.

A *kulturális tőke* háromféle állapotban létezhet: inkorporáltan (azaz elsajátítva), intézményesülve vagy tárgyiasult formában. Az inkorporált kulturális tőke a személy habitusába épül be, és tulajdonságává válik. A kulturális tőke konkrétan megfogalmazva az intelligenciát, a tudást, az ismereteink szerteágazását szimbolizálja, amit részint az előbb is említett elsajátítással tehetünk magunkévá. Bourdieu szerint ezt a gazdasági tőkével, vagyis a materiális

¹ Lásd http://www.liganet.hu/news/9240/htranyag_a_2017-vre_szl_brtrgyalsokhoz.pdf (letöltés: 2017. IV. 17.).

tőkével az idő kapcsolja össze: az egyénnek csak annyi ideje van a kulturális tőke felhalmozására, amennyit a családja szabad, gazdasági kényszerektől mentes időként biztosítani tud számára. A kulturális tőke másik fontos alkotóeleme a társadalmi öröklés, hiszen az elsajátított tudás átadás nélkül hordozójával együtt meghal. A kulturális tőke folyamatos szinten tartásához járulhat hozzá a médiafogyasztás is, ám – ahogy maga Bourdieu is rávilágít – ha valakinek nem vált habitusának részévé például az újságolvasás vagy a közéleti hírek követése, mert nem fér bele a saját vagy a családja gazdasági kényszerektől mentes idejébe, ez később már sokkal kisebb eséllyel fog benne kialakulni.

A *társadalmi tőke* e dolgozat szempontjából kevésbé releváns, de a kép teljessége érdekében mindenképp megemlíteném. A társadalmi tőke a kölcsönös ismeretségen alapuló erőforrásokat jelenti, és egy adott csoporthoz való tartozáson alapul. Ez a tőkefajta pusztán szimbolikus profitot termel tulajdonosának, de ettől az életben való előrelépésben még nem kevésbé fontos.

Végül a *gazdasági tőke* a marxi értelmezéshez legközelebb eső meghatározás: ez a materiális, anyagi javakat jelenti, konkrétan azt, hogy mennyi vagyunkunk van (Bourdieu 1999).

Megállapítható, hogy a három tőkefajta együtt mozog, és kölcsönösen hatással van egymásra. Dolgozatom interjúalanyait úgy válogattam ki, hogy az alapján essenek a „szegény” kategóriába, hogy Bourdieu három tőkefajtája közül lehetőleg minél többitől minél kevesebbel rendelkezzenek.

3. A médiapropaganda elmélete

3.1. Noam Chomsky és Edward S. Herman propagandamodellje

A médiafogyasztás talán nem tűnik égetően fontos kérdésnek akkor, ha valakit a nap 24 órájában a létbizonytalanság fenyeget. E dolgozattal nem is az a célom, hogy írásba foglaljam a nyilvánvalót: aki szegény, nem biztos, hogy sokat foglalkozik a médiával. Sokkal inkább azt kívánom hangsúlyozni, hogy a szegény emberek kultúrájának médiafogyasztási lehetőségei – vagy azok hiánya – miképpen termeli ki rendszerszinten az elnyomás egyik új formáját azáltal, hogy egyre magasabb a belépési küszöb a médiafogyasztás egyes területeire, és hogy egy egyébként is hátrányosan megkülönböztetett csoport miként válik újabb módon áldozatává a posztmodern kapitalista társadalom osztályharcának.

Noam Chomsky és Edward S. Herman *Az egyetértés-gépezet. A tömegmédiák politikai gazdaságtana* című könyvben a tömegmédiák fogalmát az alábbi módon határozza meg:

„A tömegmédiák a lakosságnak szánt üzenetek és szimbólumok eljuttatására szolgáló rendszer. Funkciója, hogy elbűvölje, szórakoztassa és tájékoztassa az embereket, akikbe egyúttal bele kell plántálja azokat az értékeket, véleményeket és magatartásmintákat, amelyek integrálják őt a társadalom intézményes rendszerébe. Egy olyan világban, ahol a gazdaság koncentrált és az osztályérdekek súlyosan ütköznek, ezt a szerepet csak a szisztematikus propaganda képes eljátszani” (Chomsky & Herman [1988] 2016: 60).

A két szerző propagandaelméletével azt mutatja be, hogyan lehetetlenül elszükségszerűen a szabad sajtó a gazdasági és a politikai viszonyok hatására. Bár Chomskyék mindezt az Egyesült Államokra és a wallersteini² értelemben vett perifériás területek kontextusában tárgyalják, propagandamodelljük párhuzamokat mutat a félperifériás Magyarország 2017-es médiaviszonyaival. A könyv eredetileg 1988-ban jelent meg, így kortárs reflexió nélkül a 21. századi információs

2 Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete szerint a világ centrumra, félperifériára és perifériára osztható, a centrumállamok a kapitalista gazdaság központjai, a perifériák pedig alávetettjei a centrum politikai és gazdasági igényeinek (Wallerstein 1983).

társadalomra aligha lehetne rávetíteni. 2016-ban a könyvet újra kiadták egy olyan bevezetővel, amelyben a szerzők felülvizsgálták elméletüket, kitérve az elmúlt közel három évtized változásaira:

„Lehet, hogy túlságosan egyértelmű a kijelentés, de a demokrácia feltételezi, hogy a sajtó független, az igazság kiderítését és bemutatását szolgálja, és nem csupán olyannak ábrázolja a világot, amilyennek az egyes hatalmi csoportok szeretnék beállítani. A média vezetői azt állítják, hogy a hírek kiválasztása részrehajlás nélkül, szakmai alapon, objektív kritériumoknak megfelelően történik, és ezt az állításukat az értelmiségi közösség elfogadja” (Chomsky & Herman [1988] 2016: 53).

A szerzők hozzátézik, hogy ez nem igaz, ha a hatalom birtokosai képesek irányítani a diskurzusok útját, és meghatározhatják, hogy a hétköznapi emberek milyen és mennyi információhoz juthatnak hozzá. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy mindez az internet forradalma után kissé elvesztette súlyát. De belegondolva abba, hogy egyebek között az online, határok nélküli információátadás segítségével kelt életre a kevés kulturális tőkével rendelkezőket különösen fenyegető jelenség, a *post-truth* politika,³ máig sem lehet a megállapítástól maximálisan elhatárolódni. Azt Chomsky és Herman is leírja, hogy a formális cenzúra nélküli, szabad véleménynyilvánításra lehetőséget adó országokban, ahol a tömegmédiá javarészt magánkézben van, a propaganda nehezebben határozható meg, és nem magától értetődő, hogy mennyire egyenlőtlenek a nem állami médiához való hozzáférés lehetőségei. A propagandamodell éppen arra világít rá, hogy a pénz és a befolyás miképpen képes megszünteni a tömegmédiát saját érdeke szerint.

3.2. A propagandamodell hat alkotóeleme

A hat tényező közül az első a nagy tömegmédiák mérete, profitorientáltsága, a tulajdonosok szűk köre és vagyona. Ahogy Nádori Péter a *Kreatív folyóirat* 2016 decemberi számában megjelent, „A magyar modell” című (2016), a propagandamodell a magyar média helyzetével párhuzamba állító cikkében összefoglalja, Chomskyék itt arra világítanak rá, hogy a médiavállalatok és a kormány – hiába vannak magánkézben az egyes cégek – összefonódnak, illetve azt írja, aggodalomra adhat okot, ha korábban kormányközeli személyek magas pozícióba kerülnek. Ezt itthon talán a Népszabadság-botrány mutatja be a legjobban: 2016 őszén a nagy múltú baloldali napilap kiadója, a Mediaworks Hungary Zrt. az Optimus Press Nyrt. tulajdonába került, amely köztudottan közel áll Mészáros Lőrinchez, Felcsút polgármesteréhez, Orbán Viktor közeli ismerőséhez, a vásárlást megelőző napokban pedig az ellenzéki Népszabadságot az egyik napról a másikra felfüggesztették.

A modell második része a hirdetésekre fókuszál:

„A hirdetésekkel a szabadpiac nem egy olyan, semleges rendszer létrejöttét mozdítja elő, ahol a fogyasztó választása döntene – a médiumok prosperálását és fennmaradását a hirdető választása befolyásolja”

– írják a szerzők (Chomsky & Herman [1988] 2016: 74). Chomskyék szerint a hirdetések és a reklámok ma már minden médiumnak szükségesek, mert pusztán az eladási költségekből nem tudják fedezni a sajtóorgánumok fenntartását.

³ A *post-truth-jelenség* olyan politikai kultúra, amelyben az objektív, tényszerű közlés helyett az érzelmekre hatás, valamint az állítások folyamatos meggyőzése és a cáfolatok figyelmen kívül hagyása jelenti a meggyőzés elsődleges eszközét. A fogalmat 1992 óta ismerjük, azonban széles körben a 2016-os Brexit-kampány, valamint Donald Trump elnökválasztási kampányának kommunikációja miatt terjedt el.

Amint megjelent az első olyan lap, amely a bevétel mellett hirdetésekéből is profitált, levihette az eladási árát, ez pedig hátrányba sodorta az összes többi médiumot. A reklám tehát elengedhetetlen a versenyhez, viszont torzíthatja az objektív közlést. Az internet miatt ez is átalakult azóta, és bár vannak arra utaló jelek, hogy a szabadon elérhető hírportálok és más csatornák áttérnek az online előfizetésre, a legtöbb oldal továbbra is ingyenes. Így már csak a hirdetési pénzből kell megélniük, ez pedig megerősíti annak a veszélyét, hogy az diktálja a tartalmat, aki fizet (Chomsky & Herman [1988] 2016).

A következő szempont a hírek forrása. Chomsky és Herman Mark Fishman „bürokratikus forrás” meghatározására hivatkozik, vagyis arra, hogy a média bürokratikus hírszolgáltatását csak egy másik bürokratikus intézmény tudja kielégíteni. Ez azt jelenti, hogy a tömegmédia logikusan azokat az intézményeket figyeli fokozottan, ahol sok és fontos döntés születik nagy közösségeket érintő ügyekről, hiszen itt biztosan mindennap történik annyi hírértékkel bíró esemény, amennyivel meg lehet tölteni a hírműsorokat és az újságokat. Ezek a szervek jellemzően hivatalos, bürokratikus intézmények, amelyek rendszeresen adnak ki közleményeket és tartanak sajtótájékoztatókat. Státusukból fakadóan sokakat érdekelnek, illetve a presztízs előfeltételezi azt is, hogy információik megbízhatóak. Ilyen például itthon a parlament vagy az egyes minisztériumok vagy éppen az Országos Mentőszolgálat. Ebből tehát arra következtetnek, hogy az elsődleges hírforrások jellemzően gazdaságilag és politikailag is az uralkodó csoportokhoz tartoznak (Fishman [1980] idézi Chomsky & Herman [1988] 2016: 79–80).

Az elmélet negyedik részét a médián keresztüli támadások, ellenzéki vélemények, narratívák képezik. A médiaháború fogalmát Chomskyék már az 1980-as évek végén is ismerték, Nádori (2016) azonban a Kreatívnek írt cikkében rávilágít arra, hogy ez ma, az internet és a közösségi média hatására már sokkal kevésbé irányítható, és sokkal explicitebb is. Magyarországon jó példa erre az eset, amikor Simicska Lajos jobboldali milliárdos, Orbán Viktor korábbi bizalmasa a 24.hu-nak azt felelte, a miniszterelnök – csakúgy, mint Bayer Zsolt is – egy „geci”.⁴ Ez lett a nevezetes G-nap, amely valóságos lavinát indított el a médiapiacra (erről bővebben a következő fejezetben lesz szó).

Végül pedig fontos része a propagandamodellnek az ellenségkép kialakítása (Chomsky & Herman [1988] 2016). A liberális demokráciában ez már nem olyan agresszív, mint a diktatúrák idején, de a közéleti híreket nézve – akár a migránsválságra gondolunk, akár arra, hogy a sok magyarországi, baloldali szervezetet támogató Soros Györgyöt a kormány egyre kendőzetlenebbül próbálja ellehetetleníteni – könnyű megérteni a mechanizmusát. Az uralkodó csoport státusát veszélyeztető személyeket és jelenségeket a média csatornáin keresztül tüntetik fel negatív színben, és akár komplett karaktergyilkosságot is végrehajtanak. 2016-ban az Andy Vajna által birtokolt TV2 a Tényekben, hivatalos hírműsorában sugárzott riportokat „Rejtőzködő milliárdosok” címen, amelyekben olyan közszereplőkről állítottak össze nyíltan lejárató jellegű anyagokat, akik Orbán Viktorral köztudottan szemben állnak. A híradó műfaján belül egyébként is megkérdőjelezhető legitimitású sorozat három részt ért meg, ezekben Soros Györgyről, Spéder Zoltánról (az Index.hu tulajdonosáról), valamint Wáberer György milliárdosról közöltek negatív töltetű bemutatót.

Láthatjuk tehát, hogy Chomsky és Herman szerint a gazdasági és a politikai elit kölcsönösen hatással van egymásra a médiában. Viszont amíg nekik, az Egyesült Államokat vizsgálva nem kellett arra a következtetésre jutniuk, hogy a kettő összefonódásának mértéke veszélyezteti országukban a szabad sajtót, itthon egyre többször kell szembesülnünk ezzel. A kormány szinte minden esetben összefüggésbe hozható az elmúlt néhány év médiabotrányaival. A Simicska-ügy után nem sokkal csődbe ment a Metropol, mert drasztikusan csökkentek állami hirdetési bevételei; a Magyar Televízió 80 milliárd forintból újult meg, majd új stábja és hírműsora érezhetően előtérbe helyezte a kormánypárt ideológiájának narratíváját az objektivitással szemben; az olyan kereskedelmi tömegmédiumokat pedig, mint az Origo, a Class FM és a TV2, kormányközeli emberek cégei vásárolták fel, csakúgy, mint a Mediaworks kiadót, aminek eredményeképpen a Népszabadság megszűnt; a többi ide tartozó, jellemzően vidéki médium pedig szintén új szerkesztési elvek szerint működik. Természetesen független médiumok így is vannak, de a kritikusabb szemléletű újságok, csatornák és weboldalak alapvetően rétegmédiumok, és elsősorban a középosztálybeli, értelmiségi emberek mediakultúrájába ágyazódtak be. A kevésbé iskolázottakhoz, rosszabb sorsú csoportokhoz nem jutnak el olyan mértékben, ahogy az állami televízió vagy egy országosan fogható, kereskedelmi csatorna tud – a kritikai, de legalább objektív médiumok hiányában pedig valóban felmerül a kérdés, beszélhetünk-e médiaszegénységről.

4 Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=VYC9vGo2sKo&spfreload=10> (letöltés: 2017. IV. 17.).

4. A 21. századi médiafogyasztás problémás jelenségei

Sonia Livingstone szociálpszichológus 2007-ben írta meg a kortárs médiakutatás másik két jeles képviselőjével, Nick Couldryval és Tim Markhammel közösen a *Media Consumption and Public Engagement* című tanulmánykötetet, amely a médiafogyasztás és a nyilvánosság kapcsolatával foglalkozik, vagyis a média szervezőerejét vizsgálja a mindennapi életben. A tanulmányok sok olyan dilemmát és kérdést felvetnek, amely a médiaszegénység vizsgálatánál is megkerülhetetlen. Az egyik ilyen, a teljes szövegen átívelő kérdés az internet berobbanása. Első pillantásra könnyen mondhatjuk tapasztalataink alapján, hogy az internet a „mindentudás” publikus tere, amely demokratizálta a médiát, hiszen a televízió frontális kánonját egy párbeszédszerű kommunikáció váltotta fel online, ahol bárki lehet szerző vagy olvasó, aktív vagy passzív alakítója a diskurzusoknak, ráadásul mindezt akár anonim módon is megteheti (Couldry et al. 2007). Ugyanakkor az, hogy az interneten gyakorlatilag minden elérhető, még nem feltételezi azt, hogy maga az internet is mindenki számára elérhető.

A médiafogyasztás a mai szegény embereknek sokkal nagyobb kihívás, mint régen volt. Ahogy azt a kötetben is írják a szerzők, minden piaci innováció és társadalmi változás strukturálisan tartja fenn a társadalmi egyenlőtlenséget, és mindez a leginkább az osztálykülönbségeknél tapasztalható meg. Az olyan rétegződéseknél, mint a kor, a gender vagy az etnicitás, nem ennyire konzekvens, hogy a kisebbség nem tud pionír magatartást mutatni a változások befogadásában (gondoljunk csak arra, hogy a modern technológiát sokszor a gyerekek könnyebben sajátítják el, mint a felnőttek). Azonban – ahogy arra már a dolgozat előző fejezetében is rávilágítottam – osztályhelyzet tekintetében ez bizonyos javak és birtokolt tőkék kérdése (Couldry et al. 2007).

A másik, a kötetben is felmerülő dilemma az apátia és a passzív magatartás, amely az utóbbi években a politikai állásfoglalással és úgy egyáltalán az információkhoz való hozzáállással kapcsolatban meghatározza a társadalmat. Sokan a médiát hibáztatják azért, hogy a mai ember már kevésbé elkötelezett a közügyekkel kapcsolatban. Pippa Norris *A Virtuous Circle: Political Communications in Post-Industrial Societies* című könyve (2000) egyik fejezetében a hírközlés feladatát három pontban határozta meg: civil fórum a plurális, demokratikus vitákhoz; „watchdog-funkció”, vagyis a társadalmi igazságosság őrzése; a polgárok ösztönzése a közvélemény alakítására és a véleménynyilvánításra. Couldry, Livingstone és Markham is hasonló szempontok mentén fejt ki aggodalmait. Szerintük a modern média otthon, a képernyő vagy a kijelző előtt tartja fogyasztóját, elválasztva az embereket egymástól, és megfosztva őket ezáltal a diskurzusok kialakításának lehetőségétől. Ugyanakkor elmarasztalják a könnyed, egyszerűsített, szórakoztatással egybekötött tájékoztatást, mert ez degradálja a közös problémák és ügyek fontosságát, torzítja az objektív közlést, ezzel együtt pedig inflálódnak a hagyományos újságírói értékek is. Végül kitérnek arra is, hogy a média fősodra újratermeli az *establishmentet*; ez némileg a Chomskyék által felvetett problémára utal, vagyis arra, hogy a média elsősorban az uralkodó elit érdekeit képviseli, és az elnyomott csoportok csak még inkább alulreprezentáltak maradnak (Dahlgren [2003] idézi Couldry et al. 2007: 27).

5. A médiafogyasztás ingyenes lehetőségei Magyarországon

A digitális média exponenciális növekedése ellenére sem szűntek meg teljes mértékben a nyomtatott, ingyenes, bárki által hozzáférhető médiumok. Magyarországon jelenleg a Lokál az első számú ingyenes napilap, amely naponta 300, tömegközlekedési csomópontokhoz közel eső terjesztési ponton 150 ezer példányban érhető el. A dolgozat e fejezetében elsődlegesen a Lokált fogom megvizsgálni, de a józsefvárosi önkormányzat által megjelentetett Józsefvárosi Hírekre, valamint a független Feketemosóra is kitérek.

5.1. Lokál

A Lokál napilap formájában 2016 júniusában indult, előtte egy 500 ezer példányszámú, postaládákba bedobott hetilap volt. A Metropolt váltotta, amely hirtelen csődöt mondott az év nyarán. A Metropolisz tulajdonosa a Fideszhez közel álló Fonyó Károly volt, kiadásának jogát pedig 2011 óta Simicska Lajos üzletember, a Hír TV és az APEH egykori

elnöke birtokolta. Ahogy arról már az előző fejezetben is szó volt, 2015-ben Simicska egy interjúban Orbán Viktort obszcén kifejezésekkel becsmérelte, ezután pedig az állami hirdetések a lapban kevesebb, mint a felére csökkentek, valamint a BKV Zrt. sem hosszabbított vele szerződést a terjesztési pontokat illetően. Így az újság 2016. június 14-én jelent meg utoljára, még azelőtt, hogy csődöt kellett volna jelentenie.⁵ Eközben 2016. június 6-án elindult a Modern Media Group Zrt. (MMG) által kiadott Lokál napilap verziója is, amely rögtön a Metropol megszűnése után, pályázatás nélkül kapta meg a BKV-tól a közlekedési csomópontjaikon való terjesztés engedélyét. Az MMG tulajdonosa Habony Árpád, Orbán Viktor személyes stratégiai tanácsadója, valamint Győri Tibor egykori fideszes államtitkár.⁶

Egy liberális demokráciában alapvetőnek kellene lennie, hogy az ország első számú, ingyenes napilapja független és objektív legyen, az újság hasábjai ne a kormánypropagandának biztosítsanak korlátlan felületet a tulajdonosok politikai érdekei miatt. A Metropol köztudottan független napilap volt, szerkesztőségi elveit pedig az is védte, hogy a Metro International hálózata máig napi több tízmillió példányt jelentet meg világszerte, tehát része volt egy olyan globális brandnek, amely a sajtószabadságot hirdeti. A Lokál azonban olyan magyar cég magyar terméke, amely tulajdonosai által a nagyobbik kormánypárthoz kötődik, tehát gyakorlatilag leképezi Chomskyék propagandaelméletének első pontját. A napilap tartalmát egy hónapon át, 2017. március 1-je és 31-e között figyeltem meg abból a szempontból, mennyire objektívan tárja az olvasók elé a közéleti eseményeket, illetve mennyire illeszkedik be narratíváival a kormánypárti ideológiába.

A Lokál médiaajánlójában azt írja, „szórakoztató formában biztosítja a magas olvasottságot”,⁷ ami valószínűleg arra utal formálisan, hogy a bulvársajtó kategóriába tartozik. A híreket leegyszerűsítve, röviden találja, a címek hangzatosak és szenzációhajhászak, a cikkek célja pedig egyértelműen az, hogy az érzelmeinkre hassanak. A közéleti témákat nem a problémafelvetések irányából ábrázolják, hanem az adott konfliktusok szereplőit állítják központba, ahogy a bulvármédia a sztárhíreknél a celebekkel teszi általában. Kivitelezésben is színes, figyelemfelkeltő, tele képekkel és óriási szalagcímekkel. Terjedelmében rövid, a cikkek néhány sorosak, az egész újság pedig összesen 16 oldal.

Az egyes számokat pásztázva élesen kirajzolódik, hogy a Lokál minden ellenzéki pártot sajátosan negatív szerepkörbe oszt (konkrét ellenségképeket gyárt), és e keretekbe foglalva írja róluk a híreket, amelyek megkérdőjelezzik kompetenciájukat. A baloldalt egyértelműen zavaros, a kis pártokra való szakadás miatt komolytalan masszaként mutatja be, amelyek folyamatosan egymással harcolnak. Egy hónap alatt összesen 15 cikket jelentettek meg baloldali pártokkal vagy politikusokkal kapcsolatban, ezek közül 14 negatív töltetű, és pusztán egy semleges – az utóbbi arról szól, hogy egy év után sem találják az eltűnt MSZP-s képviselőt, Sági Attilát. A baloldal bagatellizációját egy március 10-ei cikk szemlélteti a legjobban, amelyben beszámolnak arról, hogy a legújabb baloldali pártot, a Momentumot maga a baloldal is elítéli, nem akarja befogadni. A cikkben Tóta W. Árpád baloldali publicista, Kiss László MSZP-s országgyűlési képviselő és Gréczy Zsolt, a DK egykori szóvivője kritikus szavait idézik, illetve arra tesznek utalást, hogy a Momentum elnöke, Fekete-Győr András hiteltelennek nevezte a teljes ellenzéket. E kommenteket a bulvárelvek alapján a Lokál rögtön úgy vezeti fel a cikkben, hogy „kitört az újabb balliberális háború”.⁸

Mindezzel szemben a Jobbik már sokkal klasszikusabb értelemben vett ellenségként van jelen. Márciusban több cikkben foglalkoztak azzal, hogy a párt valószínűleg Simicska Lajossal szövetkezik, és hogy Simicska fia, Ádám is beszállt a Jobbikba. Mindezt az alábbi megfogalmazásban írták meg:

„Végleg lehullt az álca a Jobbik–Simicska szimbiózisról: a nagybirtokos médiavállalkozó fia, aki a családi médiabiznisz zászlóshajójának számító *Magyar Nemzet* kiadójának 25 éves társügyvezetője, letette a garast a Jobbik mellett.”⁹

5 Lásd <http://24.hu/belfold/2016/06/14/mindent-megprobaltak-a-metropol-eletben-tartasaert-de-tul-nagy-volt-a-szembeszel/> (letöltés: 2017. VII. 13.).

6 Lásd <http://nol.hu/belfold/habonynak-nyilnak-az-ajtok-1615401> (letöltés: 2017. IV. 17.).

7 Lásd http://www.lokal.hu/wp-content/uploads/2016/11/Lok%C3%A1l-napilap_m%C3%A9diaaj%C3%A1nl%C3%B3_201611141.pdf (letöltés: 2017. IV. 17.).

8 Lásd <http://www.lokal.hu/wp-content/pdf/lokal/2017/0310/Lokal-20170310.pdf> 2. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

9 Lásd <http://www.lokal.hu/wp-content/pdf/lokal/2017/0310/Lokal-20170310.pdf> 3. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

Ezen kívül még arról publikáltak több cikket, hogy Terry Black, a korábban transzneműként is ismert előadóművész bepereli Vona Gábort, mert az obszcén módon homoszexuálisnak nevezte őt. Összesen 11, a Jobbikkal kapcsolatos cikk jelent meg márciusban, valamennyi negatív töltettel.

Ebből is látszik, hogy az ellenzéki politikusokat a legkevésbé sem a közt szolgáló személyekként kezelik, hanem celebekként, akik körül állandó a botrány és a konfliktus. Ugyanakkor a kormánypárti politikusok nevei csak objektív, egy-két mondatos cikkekben olvashatók, amelyek semleges, bulvárfogások nélkül számolnak be a kormányra nézve előnyös dolgokról. Egyebek között olyan témákban helyeznek el apró cikkeket a hatásvadász cikkek mellett, mint hogy csökken a munkanélküliség, újabb állami erőforrások állnak rendelkezésünkre az ország fejlesztéséhez, illetve többször idéznek Orbán Viktor aktuális beszédeiből egy-egy részletet.

Az előbb vázolt eseteken kívül az is árulkodik arról, hogy a Lokál egyértelműen a Fidesz propagandalapja, hogy a cikkek témáit tekintve ugyanazokon a populista jelszavakon van a hangsúly, amelyek a második Orbán-kormány politikájának vázát is jelentik. Az egyik ilyen a menekültek démonizálása: egy lányt megerőszkoló migránsról például több cikket is írtak, és következetesen „szexragadozónak”¹⁰ nevezik őt. Hasonló hangnem jellemzi azokat a miniriportokat is, amelyeket a CEU bezárása elleni tüntetésekről közöltek (bár ezek már áprilisban születtek). Azt, hogy a tüntetések a Közép-európai Egyetemért folytak, csak akkor írták le, ha az idézetekben is így utaltak rájuk a megszólalók; egyébként a cikkekben csakis Soros-egyetemként aposztrofálták az intézményt, utalva arra, hogy a tömeg annak a személynek az oktatási intézményéért demonstrál, aki – a kormányzati retorika szerint – liberális nézeteivel és a baloldali szervezetek finanszírozásával bomlasztja az ország egységét.

2017 márciusában a hirdetéseket is megvizsgáltam. Az a Lokálra is igaz, hogy a bevételeit javarészt állami hirdetésekkel szerzi. A BKV-nak minden számban van legalább három hirdetése, jellemzően betöltendő álláslehetőségekről, ami valószínűleg azzal is magyarázható, hogy a vállalat adja a terjesztési pontokat az újságnak. A kormány is szinte mindennap hirdet; főleg azok a kampányok láthatók, amelyek az utcai plakátokról is visszaköszönnek országszerte (Nemzeti Konzultáció, Üzenjünk Brüsszelnek! stb.). Gyakori még ezeken felül a Magyar Állampapírok, a Magyar Televízió, valamint a nyáron esedékes FINA, azaz úszó-világbajnokság féloldalas vagy egész oldalas hirdetése is. Kereskedelmi hirdetések esetében – az apróhirdetési felületeket nem számítva – gyakoriak az áruházláncok reklámújságainak betétei, például egész oldalas Spar- és Lidl-akciókat is gyakran találni a kisebb reklámok mellett. A kereskedelmi hirdetések mennyisége azonban még így is eltölpül az állami hirdetések mellett.

5.2. Józsefvárosi Hírek

A Józsefvárosi Hírek ennél sokkal objektívebb, és igyekszik apolitikusan nyúlni a negyedre érintő témákhoz. Természetesen érdeke, hogy a városrész helyzetét a lehető legjobb színben tüntesse fel, és a pozitívumokra fókuszáljon, például a lakók számára biztosított lehetőségekre, a bűnmegelőzési kísérletekre és fejlesztésekre. Azonban ezt nem kimondottan használja fel például arra, hogy Kocsis Máté polgármester *status quo*-ját tartsa fent. Sokkal inkább arra törekszik, hogy az egyébként veszélyes, züllött környék hírében álló területet egy rehabilitált, élhető városrészként mutassa be, amelynek előremenetele az önkormányzatnak köszönhető. A cikkek tárgyilagosak, törekednek a lakók széles körű tájékoztatására. Némi kritika azonban érheti a lapot Magdolna-negyed április 23-án esedékes időközi választásai kapcsán, ugyanis a fideszes induló, Sántha Péterné igencsak felülreprezentált volt a 2017. márciusi számokban (összesen 4 lap). Az átnézett újságokban az ő nevét összesen 44-szer írták le, minden esetben a negyedre nézve pozitív cikkekben említették, és ahol lehetett, olyan képeket is mellékeltek illusztrációként, amelyeken Sántha látható tiszteletbeli pozícióban (például díjátadáson). Gyakori említése persze abból is fakadhat, hogy jelenleg is alpolgármester Józsefvárosban, azonban az is okot adhat a felülreprezentáltság gyanújára, hogy csak az ő kampányplakátja jelent meg az újságban a hirdetési felületek valamelyikén, az ellenzéki jelölteké közül senkié. Külön cikkben egyébként egyik ellenzéki képviselővel sem foglalkozott az újság. Az MSZP-s Pityinger Lászlóról és a független-baloldali Bolba Mártáról – az időközi választásokról szóló közleményt leszámítva – egyszer jelent meg

10 Lásd <http://www.lokal.hu/wp-content/pdf/lokal/2017/0310/Lokal-20170310.pdf> 3. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

cikk: amikor arról írtak, hogy az ellenzéki pártok szavazói összeverekedtek a választási kampány egyik eseményén.¹¹ Ez némiképp ráerősít arra a narratívára, amelyet már a Lokálnál is felfedezhettünk: eszerint a baloldal gyenge pontja jelenleg a leginkább az, hogy képtelen feloldani belső feszültségeit, konfliktusait, a kormány média pedig ezt gyakran felhasználja.

5.3. Feketemosó

Teljesen független, józsefvárosi, ám országosan terjesztett médium jelenleg egy működik, a Feketemosó. Az első szám 2015 novemberében jelent meg, és havonta 350 példányban nyomtatják. A terjesztési pontokról a lap ingyenesen vihető el, azonban az olvasóknak lehetőségükben áll előfizetni rá: ebben az esetben a szerkesztők több példányt küldenek, hogy az előfizetők szétosszák az újságokat azok között, akikhez a független sajtó egyébként nem jutna el. Az előfizetés félévre 6000, egy évre 12 000 forint. A Feketemosó a Közélet Iskolája költségvetésének részét képezi, így a civil szervezet támogatói mondhatók a lap finanszírozóinak is. A támogató szervezetek között Soros György Open Society Initiative Europe-ját, a Kortárs Építészeti Központot, az Amerika Ház Alapítványt, az Alapítvány a Társadalmi Felelősségvállalásért szervezetét, valamint az Ökotárs Alapítványt nevezik meg.¹²

„Úgy érzékelem, hogy nagyon sok kirekesztő nézet azért terjedhet el, erősödhet meg Magyarországon, mert rengeteg emberhez nem jut el másfajta narratíva, csak ami a közmédiából, illetve a kereskedelmi médiából árad, és a kettő között egyre vékonyabb a határvonal. Akik pedig más véleményeket fogalmaznak meg, azok nem feltétlenül jutnak el alacsony osztályhelyzetű emberekhez, vagy nem hozzáférhető nyelven íródnak”

– felelte Dósa Mariann szerkesztő arra a kérdésre, hogy milyen célból hozták létre a lapot (személyes közlés, 2017. III. 17.).

A Feketemosó missziója egyébként így szól: „Közérthető módon tájékoztat hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat fontos politikai kérdésekről, a társadalmi igazságosság szellemében.”¹³ A készítők úgy vélik, a Dósa által is említett problémák miatt sokak politikai szabadságjoga sérül, jellemzően az alacsonyan iskolázott, elszigetelt helyzetű embereké, ezért szükséges egy kifejezetten nekik szóló médium is.

A Feketemosó havonta jelenik meg, így az időbeli egyeztetés végett itt az áprilisi számot tanulmányoztam, ugyanis ebben a deklaráltan baloldali weboldal, a Kettős Mérce március 20-a előtti cikkei olvashatóak. A Feketemosó korábbi számai is a blog válogatott cikkeit tartalmazzák, közérthetőbben megfogalmazva. Az áprilisi szám azzal nyit, hogy elmagyarázza a menedékjogi törvény módosítását, emellett jelent meg cikk az orvosról, aki lúgot öntött egykori párja nemi szervére, a márciusban Budapesten született, majd pár nappal később meghalt sziámi ikrek anyjáról, a magyar szegény nők helyzetéről, illetve Bolba Mártáról is, aki Józsefvárosban függetlenként, több baloldali párt támogatásával indul az időközi választásokon. Valamennyi szám tematikus: a cikkeket egyetlen kérdéskörre fókuszálva válogatják össze. Áprilisban érezhetően a nőkre, a feminista narratívákra fókuszáltak.¹⁴

Ezek sem klasszikus értelemben vett hírek: mindegyik cikk több oldalas, esszéjellegű írás, ám a Feketemosó nem is hírlap, így ez nem kifogásolható. Az objektív tényközlés teljes mértékben a Feketemosóra sem igaz, hiszen egyértelműen baloldali nézeteket vall, azonban ez az állásfoglalás feltételezhetően nem azért ennyire markáns, hogy egy ideológiát propagáljon, hanem azért, mert ma főként a baloldali gondolkodás nyújt kritikai, komplex ismereteket az ország helyzetének megismeréséhez.

11 Lásd http://jozsefvaros.hu/feltolt/jozsefvaros_ujzag_2017-10.pdf 12. oldal (letöltés: 2017. IV. 17.).

12 Lásd <http://www.kozeletiskolaja.hu/page/feketemoso> (letöltés: 2017. IV. 17.).

13 Lásd <http://www.kozeletiskolaja.hu/page/tamogatoink> (letöltés: 2017. IV. 17.).

14 Lásd <https://drive.google.com/file/d/0B7zlyJhkCxZ2bnlyUd3ZFN2TDQ/view> (letöltés: 2017. IV. 17.).

Az alacsony költségvetés miatt a Feketemosó nem tartalmaz képeket, és tördelése is egyszerű. A legnagyobb előnye az, hogy a lapok alján vagy oldalán a cikkekben kiemelt szavak, amelyek a kevésbé iskolázottaknak ismeretlenek lehetnek, néhány mondatban meg vannak magyarázva – ilyen volt az áprilisi számban például a szexizmus, a GDP vagy az Európai Bizottság. A lapot azonban mégis érheti kritika azért, hogy hiába a Kettős Mérce cikkeinek egyszerűbbé tétele, a bulváros megfogalmazáshoz, tálaláshoz és kevés olvasáshoz szokott célközönségüknek még ezeket a tartalmakat is nehézkes lehet befogadni, mert aránylag sok bennük az előzetes ismereteket feltételező kifejezés (példa erre a mindenféle adónemek magyarázat nélküli említése az egyik cikkben) és a (hosszú) szövegekben vázolt problémák súlyának megértése is sokszor olyan komplex látásmódot igényel, amely a célcsoportból legfeljebb a Feketemosót már régóta olvasóknak lehet birtokában – például azt, hogy a hátrányos helyzetű nőknél a többféle elnyomás összefonódása még kiszolgáltatottabbá teszi őket a patriarchális társadalomban. Bár a cikk ezt nagyon is érthetően és részletesen vezeti fel, talán éppen ilyen, sokakat érintő témákban kellene lazítani a tárgyilagosságon, és több érzelmi töltettel írni arról, hogyan nyilvánul meg ez azoknak a nőknek a mindennapjában, akiket a cikk megszólít. A Feketemosó azonban még így is reménykeltő példája annak, hogy van, aki gondol arra, kik lehetnek az igazi vesztesei a média folyamatos megújulásának és a hazai médiaviszonyoknak.

6. A médiaszegénység gyakorlatban: interjúk

Az elméleti bevezető és a mindenki által hozzáférhető médiumok elemzése után maguk az érintettek, vagyis a Józsefvárosban élő, hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű szegény emberek szemszögéből is igyekszem választ keresni arra a kérdésre, hogy miféle médiaszegénységről beszélhetünk esetükben. Három emberrel készítettem személyes interjút 2017. március 25-e és április 10-e között azonos szempontok mentén. Két férfi és egy nő válaszolt a kérdéseimre, mindannyian 18 év felettek.

6.1. Nyomtatott sajtó

Az interjú első szakaszában a nyomtatott sajtóról kérdeztem. László¹⁵ 32 éves, nyíregyházi lakos, azonban évek óta az Orczy úti munkásszállón él, kéthetente jár csak haza, a fővárosban dolgozik zsaluácsként. Amikor találkoztunk, vele volt János is, a 23 éves lakótársa a szállóról, ő azonban nem sokszor nyilvánított véleményt. Egyfajta apa-fiú hierarchikus viszonyt véltem felfedezni kettőjük között; ezt támasztja alá az is, hogy bár János alig szólalt meg, László az interjú alatt következetesen többes számban beszélt médiafogyasztási szokásairól. A Lokált említve azonnal lelkes lett: „Jaj, hát azt nagyon szeretjük! A Nagyvárad téren a csaj meg a gyerek, akik osztják, már ismernek minket. Mire elérünk a villamossal a Dózsáig, pont átlapozom: vannak benne hírek, celebek, időjárás, minden. Nekem nagyon tetszik.” Azt külön hangsúlyozta, hogy a sztárhíreket mindig elolvassa, azonban a politika annál kevésbé érdekli. „Őszintén, nem nagyon politizálunk. Átlapozom, hogy »ellopták a sok pénzt a négyes metrónál, meg hogy Vona Gábor«, de nem nagyon érdekel” (személyes közlés, 2017. III. 25.).

„A Lokálból leginkább a szakmai hírek érdekelnek, a fiatalokat annyira nem, de a többi színész nagy részét ismerem a múltam miatt. A Józsefvárosi Hírekben is elolvasom, ami engem érint, de a Lokál jobb, színesebb” – kezdte a 69 éves Mária, aki egész életében színházi sűgő volt, azonban négy-öt éve bezárták a színházat, ahol dolgozott, azóta pedig anyagi gondokkal küzd, nyugdíjából egyedül nem tud megélni (személyes közlés, 2017. IV. 10.).

Harmadik interjúalanyom, a 22 éves, társasházában gondnokként dolgozó István rögtön leszögezte, hogy ő nem olvas semmilyen nyomtatott újságot. A Feketemosót a három személy közül egy sem ismerte. A Lokált olvasó László és Mária abban hasonlóságot mutatott, hogy szeretik és jónak találják az újságot. Azonban amikor a közéleti hírekről kérdeztem őket, mindketten azt mondták, átlapozzák, ezek a cikkek nem érdeklik őket. Az asszony később kitért arra, hogy különösen idegesíti, hogy a kormány azt szajkózza, csökken a munkanélküliség, holott ő évek óta nem

15 Az interjúalanyok nevét minden esetben megváltoztattam.

talál állást. Mikor erre azt kérdeztem, mit szól ahhoz, hogy ilyen közleményekkel a Lokál is tele van, csak annyit felelt: „Hallom eleget a tévében, itt inkább át is lapozom” (személyes közlés, 2017. IV. 10.).

6.2. Televízió

Rádiót egyikük sem hallgat, viszont a televíziózással kapcsolatos kérdésekre mindhárman hosszan válaszoltak, sok mondanivalójuk volt ezzel kapcsolatban:

„Nagyon szeretjük a teniszt és a focit, a kedvencem Nadal, ő egy fantasztikus figura. A sporton kívül szoktuk nézni a »Szulejmán«-t és a »Szultáná«-t, meg az »50 milliós játszma«-t, mert a Majka is egy fantasztikus figura. A »Maradj talpon!« is jó, sajnálom, hogy Gundel Takács Gábor még mindig orvosi ápolásra szorul, de hajrá, Barna! A »Híradó«-t csak akkor nézzük, amikor ráérünk, 6.15-kor már megyünk a villamosra, és csak fél 7 körül jövünk vissza a szállóra. Egyébként a Duna a legkedvesebb csatornám, nagyon szeretem, amikor külhoni magyarokról beszélnek, az ő megemlékezéseikről, ünnepeikről”

– László ugyanakkor továbbra is tartotta azt, hogy a politika nem érdekli.

Mária ezzel szemben sok időt tölt naponta közéleti műsorok nézésével: napközben az M1 hírműsorait nézi, majd átkapcsol a Tényekre, mielőtt mindennap megnézné két kedvenc sorozatát, a „Jóban-rosszban”-t és a „Barátok közt”-öt:

„Biztos, hogy ez koncepció náluk, de nagyon idegesít az M1-en a sok külföldi hírösszefoglaló, főleg amikor kínaiul mondják a magukét. Biztos, van, akinek jó, de szerintem kicsit sok minden híradó után”

– felelte arra kérdésre, van-e valami zavaró a Magyar Televízió hírközlési magatartásában. A „Tények”-ről pedig így vélekedett: „Tetszik, hogy sokkal színesebb lett a tartalom. Az, ahogy ott találják az eseményeket, szerintem közérthetőbb, illetve a Marsi Anikót is kedvelem, okosnak tartom.”

István elmondása szerint csak néha néz bele az RTL híradójába, egyébként a Comedy Centralt szereti, kiváltképp a „Family Guy” című animációs sorozatot.

6.3. Internetezési szokások, online sajtó

A következő témakör az internetről szólt. László Budapesten egyáltalán nem internetezik, telefonja sem alkalmas rá, a szállón pedig nincs számítógépe. Ha otthon van, a fiával szokott a You Tube-on videókat nézni, de egyébként nem ért hozzá:

„Alapból neten szoktam híreket olvasni, azt, amit kidob a Facebook, meg ismerősök megosztják; Origo- vagy Index-cikkek ezek általában. Ami zaftos, azt megnyitom. Amúgy inkább a sport meg a zene érdekel, a politikát igazából magasról leszarom – ez az igazság”

– felelte határozottan a kérdésre István, aki egyébként az egész interjú alatt kerek, de rövid mondatokban válaszolt. Annak ellenére, hogy ő volt a legfiatalabb, és ezért feltételeztem, hogy őt érdekli legjobban a tömegmédiá, hármuk közül egyértelműen ő volt a legkevésbé tudatos médiafogyasztó. Persze az álhíroldalak jellegével azért ő is tisztában volt. „Neten az ilyenekre, mint Mindenegybenblog meg Lájku.eu inkább rá se kattintok, nevetséges, a múltkor is azt írták, meghalt LL Junior.”

Mária ezzel szemben saját bevallása szerint internetfüggő. Mosolyogva számolt be arról, hogy sokszor éjfélig is a számítógép előtt ül. „Facebookolok, mellette leveleket nézek, és a Startlapot böngészem” – sorolta lelkesen.

„Az interneten a Startlap a kedvencem, leginkább a bulvárdolgokat olvasom, de most már néha azt is átugrom, mert olyan szalagcímek vannak, amik beugratósak, és a cikk nem is arról szól igazából. Ha látom, hogy valami tüntetés van, vagy mondjuk üzentek Orbánnak, azt elolvasom. A tegnapi tüntetésről is olvastam, de nem mélyedtem bele, mert ami nem érint, az nem érdekel. Facebookon is megnézem amúgy, amit mások megosztanak... Inkább az ilyen ezoterikus tartalmakra szoktam kattintani”

– tette hozzá némi habozás után.

6.4. Közügyekről való állásfoglalás

Az interjúk második fele arra irányult, milyen véleményeket alakítottak ki a mindenkit érintő közügyekről a média hatására. „Le kéne löni mindegyiket, a falhoz állítani egyesével. Nehogy bejöjjenek, megerősöklják a nőket és robbantgassanak” – szólalt meg hirtelen az addig csendben a telefonját nyomogató János. László azonban rögtön ellenkezett: „Azért azt se szabad, hogy mindenkit megverjünk. De ez politika, nehogy már mi döntsük el” – hagyta is annyiban, szintén megmutatva, hogy távol tartja magát a politikától. Arra a kérdésemre, hogy mit szólnak a Fidesz nyílt harcához a menekültek betelepítése ellen, István a következőket felelte: „Még akkor, két éve, amikor ez történt, olvasgattam róla, de nem érdekelt igazán. Így is, úgy is tele van már ez az ország, nem mindegy, hogy eggyel több vagy kevesebb?” – mondta, de ennél konkrétabb választ ő sem tudott megfogalmazni a kérdést illetően.

Az egész végig beszédes, határozott véleménnyel bíró Mária talán itt fakadt ki leginkább:

„Amikor elkezdődött, még nagyon izgi volt, ájultan figyeltem az eseményeket, de utána baromira idegesített, hogy minden csak erről szólt, túl lett spilázva. Ezzel a Brüsszel-dologgal nem is vagyok tisztában, csak a kicsengést hallom, hogy a rezsicsökkentést támadják, és hogy drágább lesz megint minden. Viszont ezeket a plakátkampányokat gyűlölöm, az összes ilyen undorító tartom, azt is, amit a másik oldal csinál. Tudjuk, mindent tudunk a médiából, hogy ki mennyit, hogyan, miért kinek ad, de miért kell erre költeni az adófizetők pénzét? A szocializmusban még voltak retorziók, következmények, most lehet bármit mondani, bármit csinálni – és engem ez zavar.”

A kormány azon álláspontját, hogy a menekültek veszélyesek az országra, és elveszik a magyarok munkáját, még csak érintés szintjén sem hozta szóba egyikük se – ha János egyszeri megszólalását nem számítjuk.

Következő kérdésem a 2024-es budapesti olimpia kampányára irányult, illetve arra, hogy ők támogatnák-e, hogy Budapest olimpiát rendezzen. László egyértelműen jó ötletnek tartja, elmondta, hogy dolgozott az úszó-világbajnokság előkészületeinél is, és ott látta, hogy mindenre volt elég pénz, így biztos az olimpiánál is ez lenne, a bevételek pedig megtérülnének, mert sokan idelátogatnának. Amikor arra kérdeztem rá, nem lenne-e kockázatos pénzügyileg a

jelenlegi helyzetben, ugyanolyan tartózkodóan reagált, mint eddig: „A nagyfiúk, a főnökök ezt már eldöntötték. Olyan ez, mint egy sakkjátszma: van ennyi pénz, hát csináljuk!” – zárta le a témát. István már szkeptikusabb volt: „Nem is tudtam, hogy alá lehetett írni, hogy ne legyen olimpia... Mert hát minek legyen? Megint el akarnak költeni ennyi pénzt? Hülyeség.” Mária véleménye itt szintén inkább Lászlóéhoz közelített:

„Szerintem jó lett volna, már ha okosan csinálják meg, és nem csak ölik bele a pénzt. Ja, azoktól is ki voltam akadva, akik azt mondták, ezt a pénzt miért nem költik másra, mondjuk, adják a nyugdíjasoknak? Szerintem ez úgy van, hogy vannak kategóriák, amikre pénztartalékok vannak, egyszóval ha nincs olimpia, ez a pénz akkor se a nyugdíjasokhoz kerül – ezt miért nem lehetett felfogni? Szerintem, ha okosan csinálják, olyan falut építenek fel, amit utána hasznosíthatnak lakóházaként vagy hajléktalanok házaként. Szép város Budapest, biztos, hogy sokan örömmel jöttek volna, megtérült volna.”

Utolsó körben a korrupcióról, a politikus megbízhatatlanságáról beszélgettünk. László rögtön egy közmondással válaszolt: „Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. Na, valami igazság biztos van ebben, de ez másképp nem működik, mert ha nincsenek csúszópénzek, nem lesz, aki megcsinálja. Ez van.” Istvánnak az összes kérdés közül ettől eredt meg a legjobban a nyelve:

„Az biztos, hogy lopnak, hát szerinted mitől vannak így tele? Gondolj bele, minden ember adózik: ha mondjuk, keresel bruttó 160-at, kikapsz 120-at; na, most az 40 ezer minden embertől... Biztos, hogy lopnak, politikusnak kéne menni”

– tette hozzá nevetve.

Ahogy arra Mária korábban már utalt, ő is tisztában van vele, hogy a politikusok egyöntetűen lopnak, de többször elmondta a beszélgetés során, hogy ezek a dolgok őt már nem érintik, így nem foglalkozik vele. „Egyébként a fiam még fiatal, 36 éves, és igencsak aggódom, milyen jövő vár rá” – zárta le az amúgy kedélyes beszélgetést ezzel a vészjósló megállapítással.

7. Következtetések

Összevetve a médiapropagandát, a változó médiaszerepeket és a magyarországi médiaviszonyokat az interjúban elhangzottakkal, aggasztóan sok párhuzamot lehet felfedezni az elmélet és a gyakorlat között, a valóság ugyanakkor mégiscsak árnyaltabb következtetéseket enged tenni. Három ember szubjektív, véletlenszerű interjújából természetesen nem vonhatók le messzemenő következtetések, azonban válaszaik jól mutatják, hogy nem a klasszikus értelemben vett propaganda általi „népbutítás” lehet a kevesebb gazdasági vagy kulturális tőkével rendelkezők elleni veszélyes, elnyomó eszköz – legalábbis egyelőre biztosan nem. Ugyanis a 21. századi, liberális társadalom hatása továbbra is erősebbnek tűnik, mint a tömegmédiáé – ez látszott például a menekültkérdésben: egyik válaszadó sem ítélte el a menekülteket egyértelműen, hiába derült ki, hogy mindegyikük rendszeres fogyasztója olyan sajtóorgánumnak, amely összefüggésbe hozható a kormánypárttal és már-már uszító üzeneteivel. Sőt, talán attól sem kell félni, hogy a médiaszegénységet az eszközök vagy azok hiányai teremtik meg, hiszen az internettel rendelkező István sokkal kevésbé volt naprakész, mint László, aki minden reggel és este átlapozta a Lokált, a munkásszálló televíziójában pedig inkább sportot és sorozatokat nézett. Nyilván a szélesebb skálájú hozzáférés több esélyt ad, de minden szempont közül talán ez az, ami a kulturális tőke miatt a legnehezebben oldódik fel. Ha valaki nem szokott rá egy bizonyos fajta médiafogyasztásra, csak az internetelés vagy a több tévécsatorna miatt nem is fog.

Arról egészen idáig nem volt szó, hogy mi is a célja a médiapropagandának az uralkodó elit *status quo*jának fenntartásán kívül. Itt azonban markánsan kirajzolódik, hogy a közmédia és a közmédiához egyre jobban húzó kereskedelmi média nem feltétlenül azért törekszik véleményének és ideológiájának országos hangoztatására, hogy a közönség másképpen, aztán majd egyféléképpen gondolkodjon, hanem azért, hogy ne gondolkodjon egyáltalán. Az interjúk készítése során korántsem az volt a legaggasztóbb, hogy a médiafogyasztási szokásaik egyetlen szűrője az volt, tetszik-e nekik az adott tartalom – sőt az, hogy képesek szelektálni, és bizonyos lapokban, oldalakon vagy műsorokban csak bizonyos tartalmakat befogadni, még biztató is. A probléma tapasztalataim alapján inkább abban gyökerezik, hogy amikor kritikát fogalmaztak meg bizonyos közszereplőkről vagy közügyi kérdésekről, úgy érezték, az, amit ők gondolnak – és éppen szembenennek a médiában kapott állásfoglalásokkal –, kevésbé értékes vélemény. László következetesen kihárított abból a helyzetből, hogy politikai véleményt fogalmazzon meg, és mindent csak a „nagyokos” politikusokra bízott, István erőteljesen apolitikus volt, Mária pedig többször hozzátette, hogy bár van véleménye, neki mindegy, ha nem érinti, és egyébként sincs kinek elmondania.

E válaszok összecsengése arra enged következtetni, hogy a legnagyobb probléma nem azzal van, hogy önmaguktól ne tudnának kellő reflexióval szelektálni az információk és a narratívák között, hiába a kulturális vagy gazdasági tőke hiánya, hanem azzal, hogy nincsenek tisztában vele: hátrányos helyzetükben a legfőbb eszközük a véleményszabadság fenntartására az, ha a médiában hallottak ellenére is éberek és mérsékelt szkeptikusok maradnak, a saját nézeteiket pedig nem becsülik alá a „hangosabb” tömegmédiában hallottakkal szemben. Itt becsatornázható Couldryék aggodalma is, miszerint a média hatására a társadalom apolitikussá és passzívvá válik, hiszen az interjúk alapján éppen ez tapasztalható jelenleg. A valódi veszély, az igazi médiaszegénység pedig valahol itt kezdődik: hogy nem is muszáj elérni azt, hogy a közönséget meggyőzzék az uralkodó elitet szolgáló szubjektív igazságról – bőven elég annyi, ha az emberek saját véleményüket és gondolataikkal úgy érzik, egyedül maradnak, és ezért nem is tartják elég fontosnak ahhoz, hogy hangoztassák.

Felhasznált irodalom

- Bóhm Antal (2003): *Az ezredvég magyar társadalma: folyamatosság és megszakítottság a társadalomfejlődésben*. Budapest: Rejtjel politológiai könyvek.
- Bourdieu, Pierre (1999): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Chomsky, Noam & Edward S. Herman ([1988] 2016): *Az egyetértés-gépezet – A tömegmédiá politikai gazdaságtana*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Couldry, Nick, Sonia Livingstone & Tim Markham (2007): *Media Consumption and Public Engagement: Beyond the Presumption of Attention*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Livingstone, Sonia (2002): *Young People, New Media*. London: SAGE.
- Marx, Karl ([1867] 1955): *A tőke: A politikai gazdaságtan bírálata*. Budapest: Szikra Kiadó.
- Nádori Péter (2016): „A magyar modell”, *Kreatív*, XXV. évf. 12. sz.
- Norris, Pippa (2000): *A Virtuous Circle: Political Communications in Post-Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Abstract

Changes in the media affect everyone's life as media have become the number one device for mass communication in modern societies. Such changes require us to change our own media consumption patterns. But how can one keep up with innovations and new trends if lacking in cultural and economic capital? One needs money and knowledge in order to be able to process all the new information. This paper focuses on the most challenged district of Budapest called Józsefváros, examining how vulnerable local residents' awareness of media is because of their low levels of cultural and economic capital. The current and sinister trim in Hungary's public and private media is also emphasized in this study.

Kovács Blanka 1996-ban született Szigetváron, 2017-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karának szabad bölcsészet alapszakán. Tanulmányai során legfőképpen médiaszociológiával foglalkozott.

Nemzetépítés, modernizáció és a „bekúszó kapitalizmus” Az államszocialista Kelet-Európa narratív mintázatai a National Geographic Magazine-ben

Az államszocialista Kelet-Európa és a Nyugat viszonyát a hidegháború második felében már nem a harcos ideológia és a teljes elzárkózás politikája, hanem a békés egymás mellett élés doktrínája és a szelektív kooperáció jellemezte. E külpolitikai irányultság sikere attól is függött, hogy az egyes nagyhatalmi blokkok polgárai milyen képet alakítanak ki egymásról. A National Geographic Magazine szerepe e tekintetben kiemelkedő, mivel a középosztálybeli amerikaiak tömegei számára jelentett tájékozódási forrást a világ országairól és népeiről. A magazin soha nem jelentetett meg annyi cikket Kelet-Európa társadalmairól, mint a hetvenes és a nyolcvanas években. Ezek a tudósítások olyan narratív sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek a régióról szóló beszámolókból három mintázatot követnek: a hivatalos szocialista internacionalizmussal szemben a hagyományok és a nemzeti sajátosságok továbbélését; a társadalmi modernizáció sajátos, ám a nyugatitól eltérő mintáját; illetve a tervgazdálkodással szemben a kapitalizmus helyi szinten való kibontakozásának formáit. Tanulmányunk e mintázatok feltárására vállalkozik két évtized cikkanyagát vizsgálva. Ehhez a kritikai diskurzuselemzés elméleti kereteit és gyakorlati módszereit alkalmazzuk, bemutatva azokat a reprezentációs technikákat, amelyekkel a magazin a keleti blokk társadalmainak differenciált ábrázolására törekedett a domináns nyugati fejlődéstdiskurzus nézőpontjából.

1. Háttér

A felvilágosodás korszakától Kelet-Európa különleges pozíciót foglalt el a nyugati elképzelésekben, mint sajátos, átmeneti régió (Wolff 1994). Az elmúlt két és fél évszázadban Kelet-Európa nemcsak földrajzi átmenetet jelentett Kelet és Nyugat, hanem átmeneti fejlődési szakaszt is a „nyugati civilizáció” és a „keleti barbarizmus” között. A Kelet-Európa nyugati reprezentációjáról szóló irodalomban ezt a pozíciót rendszerint Edward Said (2000) *Orientalizmus* című művére utalva emlegetik: a Keletről szóló tudományos és populáris diskurzusok egymást átszöve olyan misztikus-fantasztikus képet hoztak létre, amely a civilizációs-kulturális különbség révén kelti fel és tartja fenn az érdeklődést a világ e tájai és népei iránt. Larry Wolff (1994), Milica Bakić-Hayden (1995) vagy David Kideckel (1996) a Said művében kifejtett diskurzustermelési mintákat azonosítja a Nyugat Kelet-Európáról szóló elbeszéléseiben is. Velük szemben Maria Todorova (2009) éppen a strukturális hasonlóságok elégtelenségére hívja fel a figyelmet.¹ Az az imaginárius gondolkodás, amely Kelet-Európát elmaradott, félig keleti régióként mutatta be, 1945 után komoly változáson ment keresztül. A kommunista hatalomátvételekkel Kelet-Európa betagozódott a kommunista univerzumba, a hidegháború logikája szerint Kelet-Európa a szovjetek uralta terület Nyugatról átjárhatatlan határát jelölte, főként az agresszív sztálini birodalomépítés korában. Bár a titói Jugoszlávia korán megcsillantotta a kommunizmus lokális változatainak lehetőségét, a budapesti és a prágai szovjet intervenciók jelezték a Szovjetunió elszántságát és ragaszkodását a keleti blokk egyben tartására.

1 A Balkán nyugati reprezentációjáról lásd még Jezernik (2003), Goldsworthy (2013) és Bideleux (2015).

A szovjet nagyhatalmi szándékot jelző Brezsnyev-doktrína mellett a hetvenes évek első felétől érzékelhető egy másik folyamat is, amely a kelet-európai államszocialista országok részleges nyitását eredményezte a Nyugat felé (Ouimet 2003, Crump 2014). A szovjet geostratégiai ideológiában Kelet-Európa úgy jelent meg, mint egyfajta puffer-övezet: a társadalomszervezési, tudományos és technológiai újítások így nem egyből a Szovjetunióba áramlottak be, veszélyeztetve a kommunista birodalmi központ politikai és társadalmi rendjét, hanem a kelet-európai államok és társadalmak „szűrőjén” keresztül (Kalmár 2014). Ez azt jelzi, hogy a szovjetek a nyugati nyitás kísérleti terepeként tartották számon a kelet-európai államszocialista országokat, legyen szó új mezőgazdasági eljárásokról, távközlési technológiák fejlesztéséről, nyugati filmekről vagy könnyűzenei irányzatokról (Autio-Sarasmo & Miklóssy 2011, Fainberg & Kalinovskiy 2016). Ebben a részleges nyitásban nagy szerepet játszottak azok a tudósítások, amelyek a sajtó, a rádió, illetve a televízió útján próbáltak képet formálni az addig elzárt régióról a nyugati nyilvánosságban. A National Geographic Magazine (a továbbiakban NGM) ebben a folyamatban az egyik legnépszerűbb fórumnak számított, amely az amerikai középosztály által kedvelt, a tudományos tényfeltárást és a populáris magyarázatot elegyítő folyóiratnak számított.

E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy feltérképezzük azokat a reprezentációs formákat, amelyek segítségével az NGM az államszocialista Kelet-Európa társadalmait mutatta be olvasóinak. Tanulmányunk Kelet-Európa társadalmaira fókuszál, a Balkántól a Balti-tengerig elnyúló földrajzi-történelmi régiót foglalja magában.² Az államszocialista Kelet-Európa reprezentációs formáinak tanulmányozása során összesen 18 olyan cikket vizsgáltunk, amely 1970 és 1990 között jelent meg a magazinban. Az egyes cikkek átlagosan 25–40 oldalnyi tudósítást foglalnak magukban, így a Kelet-Európáról szóló cikkek összesen 573 oldalnyi szöveget, képet és képaláírást tesznek ki. A régió iránti érdeklődés a vizsgált korszakban a legintenzívebb a magazin történetében, átlagosan egy hosszú cikk egy évnyi folyóiratfolyamban; sem a hetvenes évek előtt, sem 1991 után nem mutatható ki ilyen mértékű érdeklődés Kelet-Európa iránt. A vizsgált két évtizedben a régióból a legtöbb cikk Lengyelországról és a Német Demokratikus Köztársaságról, míg a három balkáni államról, Romániáról, Bulgáriáról és Albániáról mindössze egy-egy tudósítás jelent meg. Számszerűen négy-négy hosszabb cikk szól Lengyelországról és az NDK-ról (ez utóbbiak közül három Kelet-Berlinnel és a megosztott német várossal foglalkozik), háromszor fordul elő tudósítás Jugoszláviáról és a balti államokról, két-két szöveg szól Csehszlovákiáról (ebből az egyik csak a szlovák résszel foglalkozik) és Magyarországról, egy-egy pedig a már említett Albániáról, Bulgáriáról és Romániáról.³

Vizsgálódásunk során olyan narratív mintázatokat igyekeztünk feltárni, amelyek alapvetően befolyásolták az NGM államszocialista Kelet-Európáról szóló elbeszéléseit. Három nagyobb narratív mintázatot sikerült elkülönítenünk, amelyek konstitutív erővel bírnak az egyes országokról, vidékekről és társadalmakról szóló ismertetésekben: ezek 1. a nemzeti sajátosságok, 2. a nyugatitól nagyrészt eltérő modernizációs törekvések, valamint 3. a kapitalizmus csírájának megjelenése az államszocialista rend és társadalomszervezés hivatalos ideológiája mellett. Tanulmányunk a kvalitatív szempontú, kritikai diskurzuselemzés elméletét és módszereit alkalmazza (Fairclough 1995, 2014, van Dijk 2000, 2008, Weiss & Wodak 2003). Ez a diskurzuskutató irányzat arra törekszik, hogy a tudományosság, a média és a populáris közbeszéd kategóriáit, toposzait és narratív mintázatait a kvantitatív összegzésen túl tartalmi elemzésnek is alávesse. A kritikai diskurzuselemzés így a társadalmi diskurzusok vizsgálatával a közvetett és a közvetlen hatalmi törekvéseket, a hierarchiák felállításának tendenciáit és az elnyomás nyelvi formáit kívánja leleplezni. Központi problémája az egyes hatalmi csoportok uralmának kifejeződése, kizárólagossága és újratermelődése a politikai-társadalmi beszédben, feladata pedig az uralmi diskurzusstruktúrák és -stratégiák feltérképezése. Ez az elköteleződés csak részben jellemzi vizsgálódásunkat, amennyiben szövegünk arra kíván rámutatni, hogy az elemzett narratív mintázatok az államszocialista Kelet-Európa régióját a nyugati fejlődéseszmény egy köztes pontjára helyezik az olyan hagyományos, az ellenfogalmi struktúrákat kifejező regisztereken, mint a fejlett/alulfejlett, a modern/hagyományos, az ipari/mezőgazdasági, a szabad/elnyomott vagy éppen a civilizált/barbár dichotomikus szembeállításai. A hetvenes és a nyolcvanas években

2 Bár vizsgálódásunkból kimarad a Szovjetunióra vonatkozó íráskorok és képek reprezentációs gyakorlatának bemutatása, az 1991 után függetlenné vált balti államokról szóló cikkeket mégis beemeltük tanulmányunkba. E döntésünk részletesebb magyarázatot igényel. A magazin szerzőinek Kelet-Európa-képében hagyományos történelmi helyet foglalnak el a Baltikum népei. Am ennél is fontosabb, hogy az NGM is különálló nemzetekként mutatja be a térség népeit, például az észteket. A Szovjetunió szétesése után a balti államok külön nemzetekként, az orosz hatalmi szférán kívül kezdtek meg európai uniós csatlakozási folyamatukat.

3 A történelmi ténytudás kedvéért hozzá kell tennünk, hogy a Szovjetunióról ebben a korszakban összesen 17 cikk jelent meg az NGM-ben. Ezek azonban csak érintőlegesen foglalkoznak politikai és társadalmi témákkal.

a National Geographic tudósításai Kelet-Európát mint elkülönülő kulturális régiót jelölték ki, újra felfedezve egy „köztes Európát”. Ezzel a magazin írásai meghatározták a „köztes Európa” helyét a „kelet-nyugati emelkedőn”, ahogy Melegh Attila (2006) nevezte a nyugati liberális-humanitárius utópia globális nézőpontját. Tanulmányunkban elsősorban az államszocialista Kelet-Európáról alkotott képeket, „pillanatfelvételeket” elemezzük, amelyek alkalmasak arra, hogy a folyóirat reprezentációs céljainak megfelelő benyomást alakítsanak ki. Másodsorban hangsúlyt helyezünk a folyóirat cikkeinek történetmesélési stílusára, a szerzők személyes diszpozícióira: a szóra birt helyiek általában olyan történetekkel, benyomásokkal vagy viccekkel állnak elő, amelyek nagyban árnyalják az államszocialista ideológia doktrínáit vagy egyenesen ellentmondanak azoknak. Mindezek előtt azonban röviden ki kell térnünk az NGM amerikai társadalomban való beágyazottságára, a szerkesztési elvek és gyakorlatok változásaira, illetve a folyóirat reprezentációs stratégiáira.

2. Az amerikai középosztály és a „másik” kultúrája

Linda Steet, a National Geographic évszázados reprezentációs mintáiról szóló kötet szerzője a magazin amerikai kulturális életben betöltött szerepéről ezt írja:

„A National Geographic amerikai kulturális ikon és ismeretterjesztő folyóirat, amely 1888-as alapításától kezdve folyamatosan osztályozza és katalogizálja a föld népeit. Több, mint tíz millió előfizetővel a National Geographic a harmadik legolvasottabb magazin a Tv Guide és a Reader’s Digest után. A populáris folyóiratoktól szokatlan ismeretterjesztő szerepe kialakításával a National Geographic magazin az iskolai, a köz- és a magánkönyvtárak kötelező darabja volt szerte az országban” (Steet 2000: 2).

1988-ban a magazin indulásának századik évfordulóját követően írások tömege jelent meg, amelyek kritikai szempontból közelítettek a magazin reprezentációs eljárásainak évszázados történetéhez. Addigra a magazin már „nemzeti márkává” vált, csakúgy, mint a Coca-Cola, a McDonald’s vagy a Hershey’s logója, amelyet a *yellow border* fogalommal írnak le, és az egyik legismertebb a világon. Ugyanakkor a földrajzi magazin és az amerikai küldetésstudat kapcsolata jóval régebből datálható, a 19. század végétől kezdődően. A korai cikkekben a társadalmi evolúció klasszikus elméletét alkalmazták, amely a századfordulóra vált uralkodóvá. A földrajzi kutatások professzionalizálódásához igazodva a National Geographic távoli helyek és kultúrák tudományos feltárásának népszerűsítését és eredményeinek minél szélesebb körű megismertetését tűzte ki célul.⁴ A társadalmi evolúció eszméjét magának vallva a magazin már az 1890-es években belekeveredett első „imperialista kalandjába” (Lutz & Collins 1993: 16). Julie Tuason az Egyesült Államok által megszerzett Fülöp-szigetek korabeli reprezentációs eljárásairól szóló tanulmányában a tudósítások politikai jellegére hívja fel a figyelmet. A korabeli reprezentációs eljárás ezek szerint: „Nagyon érdekes rálátást kínál a földrajz mint szakma felemelkedésének és az Egyesült Államok tengerentúli terjeszkedésének összefüggéséről” (Tuason 1999: 34). A katonai-kereskedelmi terjeszkedés és a magazin szerkesztői elveinek érvényesítése így kéz a kézben járt a National Geographic első három évtizedében. A már idézett Tuason ezt a kulturális-politikai befolyásszerzés gyakorlataként írja le, mint

„...a váltást [...] a közvetlen gazdasági kizsákmányolásról [...] egy frázisszerű szólalomokkal igazolni vágyó, ugyanakkor az erkölcsi felelősségre és a »tudományos« fejlődés látszólagos objektivitására támaszkodó amerikai hatalomgyakorlást” (Tuason 1999: 34).

4 Tamar Y. Rothenberg (2007) *Presenting America’s World* című kötete annak jár utána, hogy a National Geographic Society első 50 évében miként igyekeztek bemutatni az Egyesült Államoktól távol eső helyeket és kultúrákat. A magazinról szóló első monográfiák egyikében, a *National Geographic: Behind America’s Lens on the World*ben pedig Howard S. Abramson (1987) a folyóirat által kifejtett politikai befolyás jellegét boncolgatja.

A kulturális evolúció eszméje az első világháború idején indult hanyatlásnak. Ettől kezdve a magazin inkább a relativista, kulturálisan semleges irányvonalat választotta. A két világháború között ez a semlegesség újabb problémákhoz és ellentmondásokhoz vezetett. A legismertebb példával az a vita szolgál, amely John Patric fasiszta Olaszországról szóló, az 1937. márciusi számban megjelent írása körül kerekedett (Patric 1937). Sokak szerint a cikk túlzott szimpátiával viszonyult Mussolini diktatori kormányzatához és birodalmi eszméihez. Az újabb háború azonban új fordulópontot jelentett a magazin életében. A háború frontjain folyó harcok folytatódásával a National Geographic Társaság minden kapacitását az amerikai hadsereg és a háborús propaganda szolgálatába állította. Catherine Lutz és Jane Collins (1993) megjegyzi, hogy a magazin a háborús években valóságos nemzeti intézménnyé vált.⁵ Ez a tendencia a hidegháború válságos éveiben is folytatódott. A magazin reprezentációs mintái szerint az Egyesült Államok és hadserege a jó szándékú hatalmat testesítette meg, míg a kommunista blokkot a veszélyt hordozó és áthatolhatatlan „másik”-ként ábrázolták. 1945 és 1950 között nem is született beszámoló a Szovjetunióról és a kommunista államokról, 1950 és 1976 között pedig csak néhány írás jelent meg a kommunista Kínáról.

A gyarmatok felszabadulása és a hidegháborús enyhülés, főként pedig a vietnámi háború időszakában a kritikai attitűddel rendelkező aktivista típusú újságírás és fényképezés kerekedett felül. Mialatt azonban az előfizetők száma kétmillióról 7,2 millióra nőtt, a magazin példányszáma pedig megháromszorozódott az 1957 és 1971 közötti időszakban (Lutz & Collins 1993), újabb viharos viták következtek a magazin szerkesztőségében. „Vietnám után a National Geographic nem szemlélhette tovább boldog tudatlansággal a világ eseményeit” – foglalta össze a kilencvenes években Jessamyn Neuhaus (1997: 3). Megszaporodtak az aktuális hatalommal szemben kritikai hangvételű írások, így az olyan cikkek, amelyek Kubáról, a Harlemről, a kanadai francia szeparatista mozgalomról, a dél-afrikai apartheid rezsimről szóltak. Az objektivitás és a politikai elköteleződés kilengései okozta szerkesztőségi vitákat az 1977-es kiegyensúlyozó szerkesztőségi elvek bevezetése oldotta fel. Az új szerkesztői irányvonal megkívánta a magazin tudományos jellegének részrehajlás nélküli fenntartását, amely depolitizált leíró módszert írt elő a népek és kultúrák bemutatása során.

Bár azt gondolnánk, hogy az egyes cikkekhez prezentált fotóanyagok csupán kiegészítésként, szemléltető eszközként szerepelnek a szövegek mellett, az NGM fotói önmagukban is egy reprezentációs mintát jeleznek. A magazinnak dolgozó fotósok az újságírókhoz hasonlóan szigorú szabályokat követtek. Egyrészt a fotóanyag a népek és a kultúrák közötti különbségeket igyekezett hangsúlyozni, amerikai perspektívából. Másrészt létezett egy bevett munkamegosztás az újságíró, a fotós és a képszerkesztő között. Általában az újságíró és a fotográfus együtt utazott a kiválasztott országba, területre, míg a képszerkesztő felelőssége elsősorban a képanyag kiválasztása és a cikk látványának megtervezése volt. A képszerkesztő csak néhány fotót választott ki gyakran több ezer közül, és döntő szerepet vállalt a vizuális reprezentáció megalkotásában. A kiválasztott fotók stílusa általában félúton található a fotóművészet és a társadalmi elkötelezettségű fotózszurnalizmus között. A képanyag a mindennapi élet mozzanatait, időtlen témákat jelenít meg a nagy történelmi eseményekkel szemben. Összefoglalva az NGM vizuális irányelvét, a magazin elsődleges célja a politikai semlegesség és az egyes nagy vitákat kiváltó társadalmi ellentétekkel szembeni tartózkodó attitűd volt. A képek így idealizálják a nem nyugati világot, kiemelve annak egzotikus, természetközeli jellegét, és beágyazva mindezt egy egységes történelmi fejlődésnarratívába.

A tudományt szórakoztató formában tálaló magazinként az NGM a „másik” világot elsősorban szellemi foglalkozású, középosztálybeli előfizetőknek és olvasóknak igyekezett bemutatni. Annak ellenére, hogy a kiadás időközben nemzetközivé vált, a különböző nyelvű kiadások egyre szaporodó számát maga után vonva, a magazin írásaiban az eltávolító metódus egyértelmű nyomaira akadhatunk, amely a közép- és a felső-középosztálynak kínált érdekfeszítő témákat. Ez a mechanizmus még az Egyesült Államokon belül is működött. David R. Jansson az amerikai Dél reprezentációjáról szóló cikkében ezt a jelenséget „belső orientalizmusnak” nevezi (Jansson 2003: 351). Jansson szerint:

⁵ Catherine Lutz és Jane Collins (1993) *Reading National Geographic* című kötete a magazin vizuális reprezentációs praxisaiba vezeti be az olvasót, feltárva a fotografikus tudósítások mögötti politikai meggyőződéseket. A kötet szerzői elsősorban a természetes közösségek és a harmadik világbeli társadalmak reprezentációs mintáit mutatják be. Hasonló céllal íródott Stephanie Hawkins (2010) *American Iconographic* című kötete is.

„Az amerikai Délről olyan régió portréját rajzolva meg, amely a szegregáció, az intolerancia, a rasszizmus és a szegénység örökségét hordozza magán, a National Geographic térbeli válsztóvonalat húzott, amely mindezeket a társadalmi visszasságokat mint déli problémákat jeleníti meg” (Jansson 2003: 366).

Jansson az orientalizmus elméleti fogalmának felemlítésével az elkülönülő kultúrák strukturális különbségére és imaginárius voltára helyezi a hangsúlyt. Amellett, hogy az eltérő társadalmakat és kultúrákat – ahogy Lutz és Collins (1993) megjegyzi – kényelmes középosztálybeli perspektívából tállják, az NGM kényesen ügyel a „másiktól” való távolság fenntartására is. A „másik” kifinomult távortartása azt a célt szolgálja, hogy ezek a kultúrák az amerikai középosztályos identitás számára is felfoghatóak és feldolgozhatóak legyenek. Jansson (2003: 366) nézőpontja szerint a National Geographic Magazine-ben „a Dél mint elkülönült vagy különálló jelenik meg, ezzel a belső orientalizmus egyúttal kisöpri a nemkívánatos jelenségeket a nemzeti identitásból”. Az Egyesült Államoktól távoli vidékeken a belső orientalizmus jelző nélküli orientalizmussá alakul át. Steet az arab világ reprezentációjáról írt könyvében a „populáris orientalizmus” fogalmát vezeti be, és a következő konklúzióra jut:

„Mint a vászonra festett mestermű, évtizedről évtizedre ugyanazt az esztétikai reakciót váltja ki; ez az az orientalizmus, amely szövegeiben és látványvilágában konstruálja meg az arab világot az amerikai populáris kultúra és iskolai oktatás számára immár egy évszázada, amióta a National Geographic létezik” (Steet 2000: 155).

De felmerül a kérdés, hogy milyen reprezentációs formát használ, milyen ideológiát követ az amerikai középosztály tájékozódásának forrása Kelet-Európával, vagyis egy olyan területtel kapcsolatban, amelyre mintegy két és fél évszázada átmeneti régióként tekintenek. Ezekről a formákról, toposzokról és ideológiákról lesz szó a következőkben.

3. A populáris antropológia toposzai: a nemzetek, a modernizáció és a „bekúszó kapitalizmus”

A National Geographic azzal kapcsolatos szándéka, hogy Kelet-Európát különböző nemzetek és kultúrák csoportjaként mutassa be, azt eredményezte, hogy a folyóirat kritika helyett arra törekedett, hogy felfedezze a vasfüggöny mögötti országok hétköznapjainak apró részleteit, amelyek a hidegháború első két évtizedében rejtve maradtak az amerikai olvasók előtt.

A Kelet-Európáról szóló cikkeket olvasva három visszatérő téma és jellemző minta emelkedik ki a szövegek és a fotók áradatából. Először is kimutathatók azok a jellegzetes szándékok, amelyek arra irányultak, hogy felfedjék a nemzeti jellemzőket és megalapozzák az identitásokat a kulturális sajátosságok történeti kontextusba emelésén és folklorizációján keresztül. Másodsor: az általunk vizsgált cikkek erőteljesen törekedtek arra, hogy kimutassák a modern életforma jellemzőit a „létező szocializmuson” belül. A különböző iparosítással kapcsolatos terek bemutatása mellett a cikkek szerzői oly módon értelmezik a közlekedés, az éjszakai élet, illetve az ifjúsági kultúra modern formáinak jelenlétét, mint a modern ipari társadalmak felé való továbblépés jeleit. Harmadsor: az NGM általunk vizsgált szövegei azokat a társadalmi és gazdasági struktúrákat igyekeztek láttatni, amelyeket a hivatalos kommunista propaganda el akart rejtteni; ilyenek voltak a tervutasításos rendszer mellett a hetvenes évektől kialakuló kvázi-kapitalista vállalkozói és kiskereskedelmi hálózatok és az ezekhez kötődő társadalmi rétegek, csoportok.

3.1. Nemzetépítés

A nemzetépítés jellegzetes minta arra, hogy a lap „felfedje” a kelet-európai államszocialista társadalmak „valódi” nemzeti jellemzőit, szemben a rezsimek hivatalos kommunista ideológiájával és „proletár internacionalizmusra” való hivatkozásával. Az egyik legjellemzőbb módja ennek a jellemzési módnak a historizálás, amelynek során a szerzők átfogó igényű történeti háttérrel alkotnak a cikkek kontextusaként.

Az egyes országokról szóló tudósítások ezért általában egy történeti bevezetővel kezdődnek. Például megemlítik, hogy a kelet-európai embereknek romantikus módon előadott történeteik vannak a nemzeti ébredés időszakáról. AZ NGM cikkeiben gyakran esik szó Kelet-Európa romantizált és nemzetiesített törvényen kívüli hőseiről, mint a montenegrói hegyi banditák, Juraj Jánosik, Rákóczi egykori kuruca, később a szlovákok Robin Hoodja, illetve antihőseiről, mint a vérszomjas Drakula grófként ismert havasalföldi vajda, Vlad Tepes. Kelet-Európa olyan régió, ahol olyan birodalmak uralkodtak, mint Németország, Habsburg-Ausztria, Oroszország vagy az oszmán törökök, és ahol a szuverén nemzetállamok megteremtésére irányuló törekvések gyakran kudarcba fúltak, mint a török elleni felszabadító háborúk a balkáni országokban, a német és az orosz imperializmus ambícióinak kiszolgáltatott Lengyelországban, a Habsburg politikával szembeni cseh vagy magyar ellenállási törekvések esetében. A romantizált nemzeti mítoszokra építő történeti kontextualizációnak köszönhetően a két háború közötti időszak, illetve a második világháború alatti náci megszállás elbeszélései is személyes történeteken és tapasztalatokon keresztül jelenítik meg a régiót.

A tankönyvek és a történelmi tények helyett a hiteles források szerepét a helyiek elbeszélései veszik át, az újságírókat kalauzoló helyi vezetők, vidéki parasztok, városi maszekok elbeszéléseiből és természetesen családi történetek mozaikjaiból áll össze a cikkek történeti narratívája. A kései hetvenes évektől találkozhatunk azonban néhány kivétellel is a magazinban. A reformtörekvések bukását és a társadalmi tiltakozást – mint Csehszlovákiában a Husák-érában vagy Jaruzelski Lengyelországában – említő riportok kevésbé szenvedélyes hangon fogalmazzak. A történeti bevezetők és a különféle történetek központi eleme szinte minden esetben a nemzeti identitást meghatározó fontos eseményekhez, illetve az agrártársadalmakból a félig-meddig modernizálódott társadalmak felé való átmenethez kötődik.

A nemzetépítés narratívájának következő fontos elemei a hagyományos értékek túléléséhez és a modernizációközpontú kommunista rezsim alatti életmódokhoz kapcsolódnak. Ezzel kapcsolatban nem csupán generációs törést jeleznek a cikkek, hanem a folklórból származó elemeket és a tradicionálisan a vidékkel társított értékeket is. A vidéken, falusi környezetben élők vallásossága, népművészete vagy a tervgazdaság mögött megbúvó hagyományos szakmák és termelési struktúrák, illetve a nem hivatalos piaci viszonyok sajátosságai jelentik az effajta folklorizáció tipikus eseteit. A folklorisztikus szokások és viselkedési minták forrását mindig vidéken élő emberek szolgáltatják, akik gyakran megosztják a cikkek szerzőivel (ön)íroniával ábrázolt hiteiket. A beszélgetések gyakran a nemzeti karakterről szóló történetekbe torkollnak, amelyek meghatározzák az ott élők gondolkodását és viszonyát más nemzetekhez és kultúrákhoz.

Lássunk néhány példát a nemzeti sajátosságokkal kapcsolatos elképzelésekre a magazin munkatársai által meginterjúvolt helyiektől. Helmut Wegwerth, a Zeuge und Wegwerth KG igazgatója szerint például a német szellem volt a kelet-németországi gazdasági fellendülés legfőbb ösztönző ereje:

„A fellendülés a német gondolkodásmódnak és a német szellem elpusztíthatatlan derűlátásnak tulajdonítható. Sokféle kormányzattal éltünk együtt, de az érdemek egyetlen fokmérőjének mindig a teljesítmény számított” (Sochurek 1970: 29).

A nemzeti sajátosságok még ennél is fontosabbnak számítottak egy olyan föderatív állam esetében, mint Jugoszlávia. Ahogyan egy szerb újságíró 1970-ben kifejtette:

„»Mi mind szlávok vagyunk, akiket az idő és a hely alakított. A macedónok a szívük mélyén költők. A montenegróiak jobb harcosok, mint munkások. A bosnyákok és a hercegovácok makacsabbak.« És a szerbek? »Óh!« – kiáltott fel ez a szerb meglepetten. »Mi forrófejűek, nyersek és acsarkodók vagyunk. Mindig a szomszédaink ügyeibe üjtük az orrunkat. Üvöltözünk, átkozódunk és tréfálkozunk, a velünk szemben kritikusak pedig faragatlanoknak tartanak minket«” (Jordan 1970: 597).

1990 körül, tíz évvel Tito halála után ezek a különbségek lényegében atavisztikus formájukban tértek vissza:

„Sokkal azelőtt, hogy egy ország lett volna, a Jugoszláviaként ismert vidék törzsi vérbosszúiról volt hírhedt. Most, amikor az ország azért küzd, hogy levesse magáról az egypártrendszer kényszerzubonyát, az itt élő számtalan etnikai csoportnak is küzdenie kell, hogy feloldja az ősi ellentéteket” (Danforth 1990: 92).

Nem olyan messze a Balkántól is találkozhatunk olyan nemzetekkel, amelyeknek meglehetősen határozott képzeik vannak a saját nemzeti karakterükről. Rábai Miklós, egy magyar néptáncsoport vezetője a következőképpen írja le a magyarokat: „Hirtelen természetűek vagyunk – szalmalánglelkű nép. [...] Kicsik vagyunk, mint a bors, de erősek” (McDowell 1971: 479). A „Remény tavasza Lengyelországban” című cikk szerzője, Peter T. White pedig így nyilatkozott: „Hallottam, hogy a lengyelek mennyire szeretnek túlozni, hajlamosak a szélsőségekre, úgy szavakban, mint tettekben” (White 1972: 467).

A szöveges elbeszélésekhez hasonlóan a hagyományos és a modern kettőssége a fotókon is megjelenik. Ennek az elválasztásnak az értelmében a folklór élő hagyományához, a romantizált nemzeti történelmekhez és a kelet-európai emberek „nemzeti karakteréhez” kapcsolódó jelek és szimbólumok a dichotómia egyik pólusát jelentik. Az idealizálás folyamatában fontos szerepük van a hagyományos életmódoknak, szakmáknak és mezőgazdasági technikáknak is. A fotók oly módon szemléltetik a rurális közösségeket, hogy naturalizálják tagjaik mindennapi életét.

3.2. Modernizáció

Az államszocialista nagyvárosi élet és a vidék közötti különbség, azaz a modernizáció elbeszélése jelenti a második reprezentációs mintát. A modernizációt illetően a lap a 20. század második felének változásait oly módon vette figyelembe, ahogyan a nyugati társadalomtudományok uralkodó paradigmái leírták azokat: a generációs szakadék, a város és a vidék szembenállása, a fiatalok nagyvárosokba vándorlása. Ugyanakkor az államszocialista modernizáció sajátos vonásai is megjelennek a lapban. Az államszocialista modernizációt lehetséges volt azoknak a változásoknak a viszonylatában értelmezni, amelyek az államszocializmus előtti, kvázi feudális struktúráktól a modern ipari társadalmakig íveltek. Ezen a ponton a társadalmi egyenlőség került a középpontba, amelyet a lap egyfajta kelet-európai államszocialista jóléti társadalomként jelenített meg az amerikai olvasók előtt. Ez olyan ingyenes állami szolgáltatások meglétének hangsúlyozását jelentette, mint az oktatás vagy az egészségügyi ellátórendszer, valamint azt, hogy tartósan alacsonyok az árak, szemben a nyugati gazdaságok változó árszintjével.

Mindent egybevetve a cikkek szerzői gyakran idealizálták a posztstálinista államszocialista rendszerek modernizációs folyamatait. Ennek legjellemzőbb formája – gyakran a nyugati piacgazdaságokkal szembeállítva – a műveltség szintjének növekedését a demokratikus felsőoktatási politikával kapcsolta össze. Mindazonáltal ugyanezek a szerzők nem felejtették el megemlíteni az államszocialista jólétért fizetett árat sem, így az ifjúság kommunista szervezeteken (az úttörőmozgalmon és egyéb államszocialista ifjúsági szervezeteken, például az FDJ-n) keresztül történő politizációját és mobilizációját, valamint a hivatalos államszocialista ideológia politikai rítusaiban való részvétel kötelezettségét. A mindennapi élet harmadik eleme egy államszocialista társadalomban a politikai

részvételt foglalta magában. A politikai élet két pólusa: az erőteljesen mobilizált tömegtársadalom és ezzel szemben a hétköznapi élet apolitikus terei (az utcák, a kocsmák, a nem politikai ünnepek, az éjszakai élet, a koncertek, a városi életképek stb.) is megjelennek a magazin fotóin.

Több példát is hozhatunk ennek a modernizációs narratívának a működésére. Nagy teret szentelnek az NGM cikkei a kelet-európai nagyvárosok bemutatásának, mind a képanyagot, mind a szövegeket tekintve. A kelet-európai nagyvárosok (mint Budapest, Kelet-Berlin vagy Belgrád) a nyugat-európai metropoliszokhoz hasonlóan tűntek föl, zsúfolásig telt utcákkal, színes éjszakai élettel, ahogyan 1970-ben a jugoszláv főváros kapcsán is megjegyzik: „Az igazat megvallva Belgrád a remény erőteljes, kakofón, nyugati kultúrával átítatott zenéjét zengi” (Jordan 1970: 596).

Egy másik kelet-európai fővárost hasonlóan élettelinek mutat be egy Magyarországról szóló cikk szerzője, miután Budapestre érkezett egy fárasztó kenutúra után: „Minden szálloda tele volt, amikor Budapestre érkeztem, és én örültem ennek” (Edwards 1977: 472). Épp az államszocialista rezsim bukásának éveiben találtak rá a magazin újságírói a számukra kezdetben szokatlan, ám a nyugati kultúra egyes elemeinek felismerése után mégis ismerősnek tűnő helyszínekre, mint a balti régió: „A többi balti városhoz hasonlóan Riga is a rockzene iránt rajongó ifjúsággal és művészeti színtérral büszkélkedik, amely az 1960-as évek Amerikájára emlékeztet” (Vesilind 1990: 21). A szerzők szerint ezekben a városokban a nyugati jellegű nagyvárosi élet a modern háztartási eszközökhöz való hozzáféréssel egészül ki közel mindenki számára: „Majd minden családnak van hűtőszekrénye, mosógépe és televíziója, minden harmadiknak autója” (Momatiuk 1987: 127). Mindazonáltal ezt az életszínvonalat nem adják ingyen a kommunista társadalmakban: a jólét kulcsa a munka és a munka lehetőségét biztosító államszocializmus. Ahogyan egy albán paraszt nyilatkozta: „Manapság Enver Hodzsának köszönhetően jól élünk” (Biber 1980: 545). A bolgár farmerek hasonlóan gondolkodtak: „Senki sem marad szegény, ha dolgozni kezd” (Gibbons 1980: 104). A magasan iparosodott szocialista társadalmakban a munkások is hangsúlyozzák a munka kiemelkedő fontosságát. Amikor egy munkást 1970-ben Drezdában a sztrájkok hiányáról kérdeztek, azt a felelte, hogy a náci uralom kezdete óta nincsenek sztrájkok, ugyanakkor a náci elnyomás és az államszocializmus jelene közötti különbség nyilvánvaló: „Most saját magunkért dolgozunk” (Putman 1974: 322).

Végül számtalan példát hozhatunk az újságcikkekből a modern államszocialista társadalom felépítését célul kitűző ideológia kapcsán is. A hetvenes évek közepén az NDK-ban a szerző fiatal idegenvezetője azzal indokolja, hogy 1961-ben elhagyták a Nyugatot, hogy: „Egy új és igazságos társadalom felépítésében segítünk” (Putman 1974: 298). Egy másik helyi vezető, Jürgen, akit az utazási iroda rendelt ki az újságírók mellé, már kevésbé naiv véleményt fogalmazott meg az államszocializmus valóságáról:

„Megtanultunk alkalmazkodni, az életet olyan kellemessé tenni, amennyire számunkra csak lehetséges. Rejlik valami büszkeség abban a teljesítményben, amikor csak végtelennek tűnő nehézségek árán vagy képes elérni valamit, ha a semmiből kezded újra, és ez büszkeséggel tölt el. Ez a megélhetést nemcsak lehetségessé teszi, hanem minden fáradságot megér” (Sochurek 1970: 13).

A fotók az államszocialista termelési módokat és a modernizáció keleti alternatíváit mindenekelőtt a szövetkezetekben zajló kollektív mezőgazdasági munka és a nehézipar kettősségével szemléltetik, és igyekeznek megjeleníteni a munkások megpróbáltatásainak, a nagyfokú környezetszennyezésnek és a modern szocialista építészetnek a nyomait is. A hagyományos életformák és a modernizáció nemegyszer ugyanazon fotó kompozícióján belül jelenik meg, felhívva a figyelmet az ellentmondásokra: a Poprád városáról készült fotón például a lakótelepek és a modern üzemek előterében gabonaföldek, míg a háttérben a Magas-Tátra hegyláncai láthatók.

3.3. A „bekúszó kapitalizmus” szelleme

A harmadik nagyobb mintázat a tervutasításos gazdaság marxista-leninista doktrínái alatt megbúvó gazdasági étellel van kapcsolatban, ez az úgynevezett „bekúszó kapitalizmus”,⁶ amely a magántulajdonosok hálózatára, a korlátozott piacokra és a nem hivatalos fogyasztásra utal, ellentétként az állami-kollektív tulajdonlásnak és termelésnek, valamint az államszocialista munkaerőkölcsnek.

A kommunista tervgazdaságokkal kapcsolatos tapasztalatokkal szemben a magazin szerzői érdeklődve figyeltek fel a kapitalizmusnak az államilag irányított gazdaság alatt megjelenő előjeleire, tüneteire. A termelés mesterségesen kialakított formái helyett a helyi vállalkozások szórványosan előforduló hálózata mint a kapitalizmus organikus formája jelent meg. A kapitalizmusnak ez a természetes alakja mélyen beágyazódott a hagyományos közösségek életmódjába és társadalmi struktúráiba, míg más formái inkább a posztsztálinista szocializmusok kispolgári devianciáival álltak kapcsolatban.

A nyugati értelemben vett kapitalizmushoz legközelebb álló országgént Jugoszláviát mutatták be. A vállalkozások nyugati formáira hivatkozva az egyik cikk szerzője a jugoszláv gazdaságot így írja le: „Miót elkészíttem a vendéglátómtól, és elindultam, úton-útfélen akaratlanul is számos kapitalistába botlottam” (Jordan 1970: 607). „A jugoszláv kommunizmus égisze alatt az állami üzletek dolgozói felelősek az eredményes gazdálkodásért – a profit számít a siker mércéjének” (Hodgson 1974: 667). A kapitalizmus itt a hatékony munkát ösztönző tényezőként jelenik meg, mint a romániai Codlea szövetkezet esetében, ahol ha a gazdák többet termelnek, „többet keresnek” (Ellis 1975: 712). Más országokban a kapitalizmus az államszocialista gazdasági struktúra más szektoraiban is megjelenik.

Egy másik cikkben, amely arról szól, hogy a szerző nyugatról keletre, a Dunán lefelé hajózva kereste fel Belgrádot, rögtön a jugoszláv államszocializmus köztes helyzete jutott eszébe:

„Ahogyan végigsétáltunk a modern rakparton, emlékeztetett arra, hogy Belgrád középúton fekszik Regensburg és a Duna-delta között – épp mint Jugoszlávia valahol Kelet és Nyugat között, a szocializmus és a szabad vállalkozás vegyületeként” (Edwards 1977: 474).

Azt is örömmel vette tudomásul, hogy „Budapestben minden szálloda megtelt” (Edwards 1977: 472). Ez megváltoztatta a szürke és szomorú kelet-európai fővárosokról alkotott véleményét is. Magyarország szerinte nem csupán egy érdekes hely, ahol a turista kedvére kószálhat, de Jugoszláviával együtt a Nyugatról érkező szabad vállalkozás szellemének kapuja is. Egy 1983-as, Magyarországról szóló tudósításban a szerző ismét az államszocialista formák felől a kapitalisták felé ívelő átmenettel kapcsolatban tett észrevételeket:

„Magyarországon új és minden eddigtilt különböző folyamatok vannak kibontakozóban, amelyekben az egyéni vállalkozás nem pusztán engedélyezett, de ösztönzik is, ahol az üzemek vezetőit arra képezték ki és utasították, hogy önálló döntéseket hozzanak a profitot szem előtt tartva, ahelyett, hogy egy központi tervet tartanának szem előtt” (Putman 1983: 225)

6 A „bekúszó kapitalizmus” (*creeping capitalism*) kifejezés először az ötvenes évek elején jelent meg a „bekúszó szocializmusra” adott válaszul, abban az időben, amikor az amerikai antikommunizmus a tetőfokára hágott. A posztsztálinista Szovjetunió nem hivatalos szabadpiaci tendenciáiról írva Paul Wohl, egy német disszidens újságíró használta a fogalmat az egyik újságcikke címében (lásd Wohl 1955). A fogalom azt követően terjedt el széles körben az amerikai és a brit újságírásban, hogy a Forbes magazin ezzel a kifejezéssel jelölte a piacosítás azon új formáit, amelyek a hetvenes évek elejétől jelentek meg Amerikában. Egy amerikai és szovjet közgazdászok által végzett kutatás, amely a TIME-ban jelent meg 1990-ben, a címében is utalt a fogalomra és az abban rejlő teleologikus jelentéstartalomra: „Creeping Capitalism, on the Preparedness of the Russians for Free Market Regulations.”

Miközben az IBUSZ, a nemzeti utazási ügynökség a turizmushoz kapcsolódó vállalkozások tanácsadó szerveként is működött, különösen a Balatonnál, Lengyelországban a mezőgazdaság majdhogynem magántulajdonra épült, és déli területei szintén ösztönzést jelentettek a kapitalizmus felé mutató tendenciáknak: „Noha a kommunista kormányzat nem bátorítja a szabad vállalkozást, az virágzik” (Momiatiuk & Eastcott 1981: 114).

Nem csupán a termelés formái utaltak a nyugati típusú társadalmi-gazdasági folyamatokra, hanem az újságírók által a mindennapi életben megtapasztalt fogyasztási szokások is. Budapest és Belgrád éjszakai életén túl a konzumerizmus és a nyugatias életstílus minden kelet-európai országot meghódított a bolgár tengerparttól Kelet-Berlin kocsmáig és bárjaiig. Még Csehszlovákiában is, ahol a legelnyomóbb kommunista rendszerek egyike működött 1968 után, az egyének szórakozási szokásai győzelmet arattak a politikai mozgósítás fölött:

„Megkérdeztem egy fiatalembert arról, hogy a közös megemlékezést miért 24-én tartják, amikor a februári történelmi győzelem 25-én következett be. Szocialista realizmus – válszolta. Ebben az évben 25-dike vasárnap. A hétvégén a legtöbb ember sokkal szívesebben megy síelni vagy vonul el vidéki nyaralójába” (White 1979: 567).

A vidéki nyaralók, víkendházak az államszocialista fogyasztás és az emberek számára a jómód szimbólumává váltak. A Kelet-Európáról szóló cikkekben ezek a vidéki házak Magyarországon és az NDK-ban éppúgy feltűntek, mint például Romániában. Lengyelország vidéki részein, ahol a kommunizmus harcot vezetett az egyházzal szemben, a fogyasztási szokások és a hagyományok kéz a kézben jártak egymással: „Meglepő kontrasztot mutat a vidéki Lengyelországban a keresztek és az antennák által szimbolizált” életforma (Szulc 1988: 115).

4. Kelet-Európa sötét oldala

Az előző oldalakon megkíséreltük felvázolni az NGM fő reprezentációs mintáit és a változást hangsúlyozni a Nyugat Kelet-Európáról alkotott képében. Az NGM csak az egyik, bár az egyik legnépszerűbb csatornája az amerikai világgépnek. A hetvenes évek elejétől Kelet-Európa feltárandó területet jelentett a szerkesztők szemében, olyan régiót, amely arra vár, hogy megmutatkozzon a kíváncsi amerikai középosztálybeli olvasók számára. A régió története végül 1989-ben a csodák évébe fordult, amit hirtelen a szovjet politikai-gazdasági-katonai blokk felbomlása követett. Ezeket az eseményeket az NGM riportjai kitörő lelkesedéssel fogadták, még akkor is, ha felhívták a figyelmet a korai piacgazdaságokra váró kaotikus állapotokra. Ugyanakkor az új szabadságról alkotott képek mellett nem lehetett megfeledkezni a kommunista évek látható örökségéről sem. Környezetszennyezés, szegénység, bűnözés és uszító szektarianizmus maradt a kommunizmus romjai alatt. 1991 nyarán két román kisgyermek jelent meg az NGM júniusi címlapján: kimerültségtől csillogó szemmel, rongyos ruházatban, talpig szénporosan egy elhagyatott ipari épület előtt. Mindez Kelet-Európa kommunista múltjára kívánta irányítani a figyelmet. A címlapon beharangozott riport „East Europe’s black dawn” (Kelet-Európa fekete hajnala) (Thompson & Nachtwey 1991) címmel jelent meg, egy olyan földrajzi régió érzetét keltve, amely súlyos környezeti károsodást és a társadalmi fejlődés komoly megakadását volt kénytelen elszenvedni. Országainak polgárai szinte megoldhatatlan nehézségekkel néztek szembe az új demokratikus korszak kezdetén. A fotókat elnézve egy posztapokaliptikus világra ismerhetünk rá. A szöveg és a képek az emberi küzdelmekről tanúskodnak egy olyan elkésérítő vidéken, ahol mindent, még az állatokat is, vastag szénpor fed. Ezt tette a kommunista iparosítás politikája – sugallja az írás –, de nem ez az egyetlen olyan posztapokaliptikus tudósítása a magazinnak, amely a régióról szól. Az említett címlap előtt egy évvel a magazin címlapján egy nagymamával jelent meg. A nagymama igazi orosz bábuska típus, unokájával egy fehérre meszelt falusi ház előtt áll. Ruházatuk elhanyagolt, arcuk piszkos. A címlap a robbanásra kész Jugoszláviára utalt, előre vetítve a népiirtás és a második világháború óta Európa földjén vívott legelkeseredettebb háború képét (Danforth 1990). A történet az előzőhöz hasonlóan azzal szembesíti az olvasót, hogy a kommunizmus öröksége jóval komolyabb, mint azt a szabadság korai napjaiban

gondolni lehetett. Kelet-Európa és elsősorban a balkáni országok egy éven belül újra a Kelet felé mozdultak, mielőtt megkezdődött volna lassú felzárkózásuk Európához és a Nyugathoz.

Kelet-Európa kulturális karaktere és társadalmi visszasságai a szürkének tűnő, mindazonáltal ígéretesnek bizonyuló hetvenes és nyolcvanas évekből erednek. Az ezt sugalló NGM újra feltárta a nemzeti és a helyi kultúrák sokaságát, a modernizálódó társadalmat és az új generációk életmódját, valamint a vállalkozások és a tömeges fogyasztás kibontakozó szféráját, méghozzá egy olyan nyugati középosztály számára, amely kisebb számban részt vett a kelet-európai demokráciák és kapitalizmus felépítésében, nagyobb részben pedig támogatta az ebben érdekelt nyugati kormányok történelmi vállalkozását. Amit ezek a középosztálybeliek Kelet-Európáról tudtak a kilencvenes évek elején, az sorvezetőként szolgált a volt kommunista társadalmak átalakításában. Kelet-Európa illúziói a gyors felzárkózásról pedig ezekben a nyugati víziókban tükröződtek vissza.

Elsődleges források

- Biber, Mehmet (1980): Albania, Alone Against the World. *National Geographic Magazine*, vol. 158, no. 4, pp. 530–557.
- Danforth, Kenneth C. (1990): Yugoslavia: a House Much Divided. *National Geographic Magazine*, vol. 178, no.2, pp. 92–123.
- Edwards, Mike W. (1977): The Danube: River of Many Nations, Many Names. *National Geographic Magazine*, vol. 152, no.4, pp. 454–485.
- Ellis, William S. (1975): Romania, Maverick on a Tightrope. *National Geographic Magazine*, vol. 148, no. 5, pp. 688–713.
- Gibbons, Boyd (1980): The Bulgarians. *National Geographic Magazine*, vol. 158, no.1, pp. 91–111.
- Hodgson, Bryan (1977): Montenegro, Yugoslavia's Black Mountain. *National Geographic Magazine*, vol. 152, no. 5, pp. 662–683.
- Jordan, Robert P. (1970): Yugoslavia: Six Republics in One. *National Geographic Magazine*, vol. 138, no. 5, pp. 589–633.
- McDowell, Bart (1971): Hungary: Changing Homeland of a Tough, Romantic People. *National Geographic Magazine*, vol. 139, no. 4, pp. 443–483.
- Momatiuk, Yva & Eastcott, John (1981): Poland's Mountain People, *National Geographic Magazine*, vol. 159, no. 1, pp. 104–129.
- Momatiuk, Yva (1987): Slovakia's Spirit of Survival. *National Geographic Magazine*, vol. 171, no.1, pp. 120–146.
- Patric, John (1937): Imperial Rome Reborn. *National Geographic Magazine*, vol. 71, no. 3, 269–325.
- Putman, John J. (1974): East Germany, The Struggle to Succeed. *National Geographic Magazine*, vol. 146, no. 9, pp. 295–329.
- Putman, John J. (1983): Hungary's New Way, A Different Communism. *National Geographic Magazine*, vol. 163, no. 2, pp. 225–261.
- Sochurek, Howard (1970): Berlin: On Both Sides of the Wall. *National Geographic Magazine*, vol. 138, no. 1, pp.1–47.
- Szulc, Tad (1988): Poland: The Hope That Never Dies. *National Geographic Magazine*, vol. 173, no. 1, pp. 80–121.
- Thompson, Jon & James Nachtwey (1991): East Europe's Dark Dawn. *National Geographic Magazine*, vol. 179, no. 6, pp. 36–70.
- Vesilind, Priit J. (1990): The Baltic Nations: Estonia, Latvia and Lithuania Struggle Toward Independence. *National Geographic Magazine*, vol. 178, no. 5, pp. 2–37.
- White, Peter T. & James P. Blair (1972): Springtime of Hope in Poland. *National Geographic Magazine*, vol. 141, no. 4, pp. 467–500.
- White, Peter T. & Nathan Benn (1979): Old Prague in Winter. *National Geographic Magazine*, vol. 155, no. 4, pp. 546–567.

Irodalom

- Abramson, Howard S. (1987): *National Geographic: Behind America's Lens on the World*. New York: Crown Publishers.
- Autio-Sarasmo, Sari & Miklóssy Katalin, eds. (2011): *Reassessing Cold War Europe*. Oxford & New York: Routledge.
- Bakić-Hayden, Milica (1995): Nesting Orientalisms: The case of former Yugoslavia. *Slavic Review*, vol. 54, no. 4, pp. 917–930.
- Bideleux, Robert (2015): The “Orientalization” and “de-Orientalization” of East Central Europe and the Balkan Peninsula. *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 23, no. 1, pp. 9–44.
- Crump, Thomas (2014): *Brezhnev and the Decline of the Soviet Union*. Oxford & New York: Routledge.
- Fainberg, Dina & Artemy Kalinovsky, eds. (2016): *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*. Lanham: Lexington Books.
- Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis*. Boston: Addison Wesley.
- Fairclough, Norman (2014): *Language and Power* (3rd edition). London: Longman.
- Goldsworthy, Vesna (2013): *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination, New Edition*. New York: Columbia University Press.
- Hawkins, Stephanie L. (2010): *American Iconographic: National Geographic, Global Culture and the Visual Imagination*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Jansson, David R. (2003): American National Identity and the Progress of the New South in “National Geographic Magazine.” *Geographical Review*, vol. 93, no. 3, pp. 350–369.
- Jezernik, Božidar (2003): *Wild Europe. The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi Books.
- Kalmár Melinda (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában: Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Budapest: Osiris.
- Kideckel, David (1996): What's in a name. The persistence of East Europe as a conceptual category. *Replika, Special issue on Colonization or partnership? Eastern Europe and Western social sciences*, pp. 16–37, <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/english/01/03ckid.htm> (letöltés: 2017. VIII. 16.).
- Lutz, Catherine A. & Jane L. Collins (1993): *Reading National Geographic*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Melegh Attila (2006): *On the East-West Slope. Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest: CEU Press.
- Neuhaus, Jessamyn (1997): Colonizing the Coffee Table: National Geographic Magazine and Erasure of Difference in the Representation of Women. *American Periodicals*, vol. 7, pp. 1–26.
- Ouimet, Matthew J. (2003): *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.
- Rothenberg, Tamar Y. (2007): *Presenting America's World. Strategies of Innocence in National Geographic Magazine, 1888–1945*. Farnham, Surrey: Ashgate.
- Said, Edward (2000): *Orientalizmus*. Fordította: Péri Benedek. Budapest: Európa.
- Sreet, Linda (2000): *Veils and Daggers: A Century of National Geographic's Representation of the Arab World*. Philadelphia: Temple University Press.
- Todorova, Maria (2009): *Imagining the Balkans, New Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Tuason, Julie A. (1999): The Ideology of Empire in National Geographic Magazine's Coverage of the Philippines, 1898–1908. *Geographical Review*, vol. 89, no.1, pp. 34–53.
- Van Dijk, Teun A. (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. Fordította: Kriza Borbála. In: Szabó Márton et al. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, 442–477. o. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó-Universitas.
- Van Dijk, Teun A. (2008): *Discourse and Power*. Houndsmills: Palgrave.
- Weiss, Gilbert & Ruth Wodak eds. (2003): *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity in Critical Discourse Analysis*. London: Palgrave.
- Wohl, Paul (1955): Russia's Creeping Capitalism. *Challenge*, vol. 4, no. 1, pp. 48–52.
- Wolff, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.

Abstract

In the second half of the Cold War era, the East/West relationship was more often characterised by the political doctrine of peaceful coexistence and the practice of aware cooperation than by martial ideological rhetoric and the politics of closeness. The success of the former partly depended on the mutual recognition of the citizens of the two superpowers' blocs. National Geographic Magazine played a leading role in presenting the countries and the peoples of the world to the American middle and upper-middle classes. The number of reports covering East European countries reached its peak in the 1970s and 1980s. These reports had three recurring narrative patterns on state-socialist Eastern Europe, including 1) surviving national traditions and peculiarities versus the official dogma of communist internationalism, 2) a certain way of social modernisation differing from the Western one, and 3) the local practices of capitalism versus the dominance of the planned economy. This paper attempts to describe these narrative patterns based on National Geographic articles from the abovementioned two decades. It follows the theoretical frames and analytical methods of critical discourse analysis, focusing on the differentiation of the societies of the Soviet bloc and explanations of socialist modernisation from the perspective of the dominant discourse of Western modernisation.

Nagy Ágoston (1986) eszmetörténész, a Miskolci Egyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskolájának klasszikus szövegtudomány programján szerzett abszolutóriumot 2013-ban. Disszertációját a napóleoni háborúk magyarországi propagandájának történetéből írja. Jelenleg az NKE Államtudományi és Közigazgatási Karán működő Molnár Tamás Kutatóintézet tudományos segédmunkatársa. Email: agostonnagy@gmail.com

Pap Milán (1983) politológus, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politikatudományi Doktori Iskolájában szerzett PhD-fokozatot. Kutatási területe a Kádár-korszak ideológiája és propagandatörténete, a szocialista és a kommunista mozgalmak eszmetörténete. Jelenleg az NKE Államtudományi és Közigazgatási Karán működő Molnár Tamás Kutatóintézet tudományos segédmunkatársa. Email: pap.milan@uni-nke.hu

Veszprémy László Bernát

Egy kisiklott falukutató Oláh György szélsőjobboldali újságíró eszméi és publicisztikája (1927–1944)

Tanulmányom Oláh György szélsőjobboldali publicista eddig feltáratlan sajtómunkásságának szegmenseit elemzi, elsősorban első szociográfiájának megjelenésétől a második világháború éveiig, kitekintve emigrációs éveire. Oláh kiadott könyveiből, válogatásaiból és az általa szerkesztett Egyedül Vagyunk folyóirat cikkeiből rekonstruálja világnézetét és az antiszemita újraosztásban, illetve a holokausztban való eszméi részességét. Oláh teljes életútjának kimerítő bemutatása szétfeszítené e tanulmány kereteit, így kutatásom vizsgálódása Oláh új politikafogalmi szóhasználatára, antiszemita propagandakészletére és forradalmi világnézetére terjed ki. Ellentétben a korábbi történeti irodalom „nagybirtokos érdekeket képviselő” alakjával, Oláh itt vizsgált írásaiból egy radikális, antiszemita újraosztást követelő, a totális állam szerepében hívó, a holokausztot ünneplő nacionalista forradalmár-publicista képe bontakozik ki.

Barsi Ödön rádiószerkesztő 1944-es naplójában a következő anekdotát osztotta meg: amikor a szovjet csapatok már közeledtek Budapest felé, a rádióknak Oláh György, a szélsőjobboldali, imrédysta kormánnyal rokonszenvező Egyedül Vagyunk szerkesztője előadását kellett leadnia. A baloldali Barsi nehezen hallgatta a „szörnyű előadást”, és figyelmeztette a szélsőjobboldali szerkesztőt, hogy rövidesen fejezze be; Oláh erre csak legyintett, majd elvörösödve és köpködve, a szavakat felcserélve elhadarta felolvasott szövegét. „Ugye, mégis végigolvastam a szöveget?” – nézett fel ezzel végezvén, mire Barsi így felelt: „Igen, de nem hallotta senki.” A napló szerint Oláh dührohámot kapott, és talán fel is jelentette Barsit (Barsi 2012: 92).

Ez az anekdota remekül illusztrálja Oláh György munkásságát: amikor a szovjet csapatok már a főváros határán jártak, Oláh még mindig a német győzelemről tartott előadást a rádióban, majd – kifutva az időből – csak azért is hadarva befejezte mondandóját, bár már senki sem hallotta. Oláh György, a fiatal elő-falukutatóként¹ még a baloldal által is méltatott, majd szélsőséges és demagóg sajtómunkási karriert befutó Imrédy-párti lapszerkesztő teljes pályafutása hasonlóan alakult. Egész életében a bethleni liberális-konzervatív rend letörésén dolgozott, az ország náci megszállása, a nyilas uralom idején pedig a hatalom megbecsült szószólója lett, míg végül mindent elveszített, és senki nem figyelt már a szavaira.

Tekintve, hogy a két háború közti és a második világháború alatti Magyarország meghatározó sajtószerkeplőjéről van szó, aki az emigrációban is aktív volt,² különös, hogy még nem született monográfia, de még tanulmány sem Oláh György és az általa szerkesztett lap történetéről. Sipos Péter egy Oláh munkásságát futólag érintő cikke adatgazdagsága ellenére téves, osztályharcos prekonceptiókkal dolgozik, „nagybirtokos érdekképviselőként” mutatva be Oláh nagybirtokot támadó írásait (Sipos 1971). Az Egyedül Vagyunkkal foglalkozó egyetlen tanulmány a lap külpolitikai

¹ Ezt a jelzőt Oláh magára is használta, amikor arról értekezett, hogy saját munkájához képest a neves falukutató Braun Róbert „a spanyolviaszt” találta fel. Lásd Oláh György bekiabálása Szeder Ferenc beszédébe 1939. november 17-én. *Képviselőházi napló*, 1939., 3. köt., 185. o.

² Oláh György könyveinek teljes listája: *Örvezetöböl diktátor. Hitler forradalma 1920–1932* (Budapest, 1935); *Egy kilépő naplója* (Budapest, 1941); *Görögút. Az ellenforradalom regénye* (Budapest, 1926); *Három millió koldus* (Miskolc, 1928); *Jajkiáltás a Ruténföldről* (Budapest, 1928); *Lázadás a Tiszánál. Kalandos korrajz* (Budapest, 1932); *Rajnavölgyi utazás* (Budapest, 1935); *Polgár a viharban. Szatíra* (Budapest, 1939); *Ítélt a történelem. A Bárdossy-pör* (Buenos Aires, 1954); *Mindszenty. El martirio de un cardenal* (Buenos Aires, 1949); *Az antikrisztus itt jár közöttünk* (Buenos Aires, 1973); *A festmény és a fattyú. Századeleji korrajz két földrészről* (München, 1979). Az itt idézett cikkeinek többsége az Egyedül Vagyunkban jelent meg. A lap számozását a szerkesztőség meglehetősen szabadosan intézte – ha az évfolyamszámok között ugrást tapasztal az olvasó, az Oláhnak és munkatársainak tudható be.

koncepcióját tárgyalja csak (Papp 2008). A legtöbb sajtó-historiográfiai munka csupán futólag említi Oláht és lapját (Márkus 1979, Pogány 1986). Tanulmányomban a fontos és hírhedt, ám a maga valóságában kevésbé ismert szerkesztő és író sajtómunkási pályáját igyekszem egyes részleteiben kibontani, elsősorban az Egyedül Vagyunk hasábjaira írt publicisztikája alapján – megfogadva Oláh György 1974-ben tett kérését az utókor történészei felé, miszerint csak elsődleges források alapján ítélik meg munkásságát.³

Oláh György publicisztikájának megértéséhez szükséges a korszak politikai és társadalomtörténeti hátterét is bemutatni, illetve Oláh karrierjét és kapcsolati hálóját. Oláh György a felvidéki Homonnán született 1902-ben, szegény vasutas szülők gyermekeként. Diákkorában a Katolikus Néppárttal szimpatizált, majd 18 évesen belépett az Ébredő Magyarok Egyesületébe, és részt vett az 1921-es nyugat-magyarországi harcokban (Gulyás 2002). Mint utólag reflektált rá, ekkor alakított ki baráti kapcsolatot Gömbös Gyulával, ám nézetei – mint későbbi munkatársának, Rajniss Ferencnek is – gazdaságilag ekkor még progresszívek voltak.⁴ Falukutatási munkáit 1921-ben kezdte meg (Oláh 1928) kollégája és barátja, Milotay István társaságában (Milotay 1930), aki hozzá hasonlóan a Katolikus Néppártban kezdett politizálni (Ungváry 2012). 1924-ben Milotay maga mellé vette a legitimista, ám antiszemita Magyarorsághoz újságírónak. Antiszemita cikkeire már 1927-ben felfigyeltek. Oláh egy cikkében a bodrogi zsidókat vádolta azzal, hogy „kiszipolyozzák” a magyarokat, mire válaszában az Egyenlőség közölte, hogy Oláh láthatóan „még a színét se látta” a szóban forgó falunak.⁵ Oláh első, 1928-as szociográfiájában szintúgy a zsidóságra fogta a magyar vidék tönkretételét (Oláh 1928). Ilyen motívumok Milotay útleíró munkáiban is megjelentek (Milotay 1930). Oláh később leírta, kik inspirálták ekkor újságírói munkásságát: Istóczy Győzöt, Prohászka Ottokárt, Kádár Lehelt és Lendvai Istvánt említette, akik mind-mind ismert keresztényszocialista fajvédők és antiszemiták voltak.⁶ Lendvaival való kapcsolata később látványosan megromlott, a németellenes irányba elinduló publicista gyakori célpontja lesz Oláh támadásainak.⁷ Ekkor azonban még közösen viseltek harcot a liberális sajtó ellen. Fontos megemlíteni, hogy a húszas években 200 politikai napilap volt, ezek nagy része kormánypárti. A nyíltan antiszemita lapok három-négy százalékot tettek ki. Az itt alkalmazott újságírók fizetése jóval kevesebb volt a liberális újságírókénál, ami a fajvédő sajtómunkások dühét és sokszor antiszemizmusa is táplálta. A Magyarország – és így Oláh – olvasottsága 12 000 példány volt a húszas években, a harmincas évek elején pedig 32 000 (Gyurgyák 2012).

Oláh nemzetiszocialista szimpátiája már 1930-ban megmutatkozott, amikor „a mi horogkeresztünkről”, vagyis annak magyar verziójáról ábrándozott a Magyarország hasábjain (Sipos 1970). Későbbi munkatársa, Makkai János már 1932-ben támogató könyvet adott ki Hitlerről, noha maga később náciellenes ellenállóvá vált (Ungváry 2012). A harmincas évek közepére Oláh befolyása megnőtt: az Új Magyarország munkatársa lett, ismét Milotay szerkesztése alatt, illetve 1935-től „Gömbös-fiókaként” parlamenti képviselővé választották. Politikusként is elsősorban cikkeivel tűnt fel, képviselői munkássága során főleg kulturális ügyekben szólalt fel.⁸ Más parlamenti felszólalásaiban a zsidó vagyon államosítását követelte, „antiszociálisnak” minősítve a „zsidóbirtok” nagy méretét.⁹

Gömbös halálát követően Imrédyhez került közel – úgy vélte, a Gömbös által „meggyújtott lángot” Imrédy „vitte tovább”¹⁰ –, illetve fontos politikai kapcsolataivá váltak más Imrédyt támogató politikusok, mint az egyetemi antiszemita zavargásokat szervező Végváry József és Szabó Gyula későbbi nyilas képviselők (Sipos 1970: 205). Újságíróként ebben

3 Oláh György (1942): Búcsú öreg barátomtól. *Magyar Hírlap* (Buenos Aires), 1974. V. 13–20., 3. o.

4 Gömbös 1921-ben: El kell foglalnunk Moszkvát és Szentpétervárt! *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 26. sz. (1942. XII. 18.), 3. o.; Oláh György (1943): Keresik Gömbös Gyula főhadnagyot. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 10. sz. (V. 7.), 1. o.

5 Zukor Adolf Ricsén. *Egyenlőség*, 1927. V. 28., 18. o. Az eredeti cikk: Oláh György: Bodrogi zsidósága Dávid királyként ünnepelte Zukor Adolfot, az amerikai filmkirályt, *Magyarország*, 1927. V. 10., 3. o.

6 Oláh György (1943): Gyorsfénykép egy tárgyalásról. *Egyedül Vagyunk*, 6. évf., 8. sz. (IV. 9.), 1. o.; Oláh György (1942): A „harmincadik” előadásán. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 22. sz. (1942. X. 2.), 1. o.

7 Oláh és Lendvai későbbi kapcsolatához lásd a következő karikatúrákat és cikkeket: Nagy nemzetközi pankráción mérkőzések. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 3. sz. (1943. I. 29.) 13. o.; A mi madrigál kórusunk. *Ua.*, 6. évf., 5. sz. (1943. II. 26.), 13. o.; Az E. V. kedvencei fellépnek. *Ua.*, 6. évf., 15. sz. (1943. VII. 16.), 13. o.; Nomád, mint a legilletékesebb. *Ua.*, 6. évf., 7. sz. (1943. III. 26.), 15. o.; Mi történt hát Parragi György szerkesztőségében? *Ua.*, 5. évf., 2. sz. (1943. I. 15.), 3–4. o.

8 Oláh György felszólalása 1941. november 28-án. *Képviselőházi napló*, 1939., 11. köt., 593. o.

9 Oláh György felszólalása 1942. június 25-én. *Képviselőházi napló*, 1939., 14. köt., 186. o.

10 Oláh György felszólalása 1941. november 25-én. *Képviselőházi napló*, 1939., 11. köt., 546. o.

az időszakban a „neobarokk” rendszer népies irányzatú kritikusaival és szociográfusaival kezdett dolgozni, köztük Makkai Jánossal, a későbbi nyilas Rajniss Ferencsel és Matolcsy Mátyással, illetve magukkal a népi írókkal: megismerte Kovács Imrét, Darvas Józsefet, Erdélyi Józsefet. Emellett elkezdett nyíltan antiszemita körökben is mozogni. Egy informális antiszemita klubban – amelyből később a Zsidókérdést Kutató Intézet nőtt ki – társai Levatic László és Bosnyák Zoltán fajvédő ideológusok, illetve a magyar zsidóság deportálásának egyik fő felelőse és végrehajtója, Baky László voltak (Ungváry 2012). Végignézve a neveket látható, hogy Oláh a radikális antiszemiták társaságát is kereste.

Oláh még 1937-ben is közölt szociográfiai jellegű írásokat, amelyekben a magyarság „ázsiai” jellegét emelte ki,¹¹ és körének fontos terve volt a falukutatók imrédysta körökbe való csábítása (Ungváry 2012: 287). Ezzel a céllal indult el 1937 októberében az Egyedül Vagyunk mint „színmagyar fórum”, elsősorban értelmiségi olvasóknak. A szerkesztésben még részt vett a kevésbé ismert Pongrácz Kálmán és Kárász József népi író is. A lap többször jutalmazta ösztöndíjakkal az Oláh már említett népi írói köréhez tartozókat. Az Egyedül Vagyunk olvasottságáról nincsenek pontosan adataink, ám 1941 decemberétől a havi megjelenésről a kétheti megjelenésre tért át, illetve tudjuk, hogy a társadalom felső rétegeiben is olvasták (Papp 2008, Ungváry 2012). 1942 elején a lap szorosabban kezdte követni az imrédysta vonalat, „pártközlöny” és nácibarát lap lett. Oláht már 1939-ben kitüntette Hitler a Sasrend II. osztályú érdemkeresztjével „a német-magyar kapcsolatok ápolásáért” (Sipos 1970: 125, 214). Karrierjének állomásai tehát a legitimista és antiszemita ellenzéki lap, valamint a falukutatók voltak, majd a Gömbös-féle radikális szociálpolitikai változásokat ígérő programhoz csatlakozott, később pedig az irányzat kitartó képviselője lett Imrédy alatt, a „hintapolitika” évein, illetve – mint látni fogjuk – a holokauszt idején.

Karrierjének és kapcsolati hálójának áttekintését követően szükséges kibontatni Oláh szociográfusi eszméinek hátterét. Oláh falukutatóként 1928-as *Három millió koldus* című munkájával tett szert hírnévre; a mű címe később a két háború közti rendszer kommunista leírásának egyik kedvelt jelszavává vált. Az Ungváry Krisztián által első hazai szociográfjának nevezett (Ungváry 2012: 248) munka a vidéki lakosság nyomorát leíró könyv volt, és nem meglepő módon jó fogadtatásra talált baloldali körökben. Az urbanus Toll méltatta a könyv „feudalizmus-ellenességét”,¹² a Népszava szintén hosszas méltatást szentelt Oláh írásának:

„Alig akad elbeszélés, amely lélekbemarkolóbb megérzékítéssel, fotográfia, amely döbbenetesebb hűséggel, tudományos munka, amely egyszerűségében is meggyőzőbb argumentációval tárná föl a magyar föld dolgozóinak sorsát, a tízezer holdak határában [...] Tolla megdöbbentő tényeket elevenít meg [...] a magyar falut megeszi a bankkapitalizmus.[...] Megfigyelései helyesek, kritikája önálló és bátor.”¹³

A recenzió mindössze azt róttá fel Oláhnak, hogy bár horizontja „széles”, a szociáldemokráciát „pesti aszfalton” nőtt dolognak tartja. Ám „szocialistaellenes kirohanásai ellenére is örömmel” köszöntötte a könyvet, mert olyan ellenfélnek látta annak szerzőjét, „aki hozzánk hasonlóan meglátja a mai magyar élet igazságtalanságait”. Ez az „első lépés a szocialista küzdőtábor felé”, ám hogy a második lépést (a „megfelelő konzekvenciák levonását”) is megteszi-e Oláh, azt a recenzens kérdésesnek tartotta.¹⁴ A recenzió igen helyesen foglalta össze Oláh világnézetét: ő egy a szociáldemokráciát „pesti” – s minden bizonnyal „zsidó” – „hajtásnak” vélő, valamint a kapitalizmussal, a „feudális maradványokkal” (amelyek nála a nagybirtokot és a nemességet jelentették) és a bethleni liberális-konzervatív elittel soha kibékülni nem akaró radikális antiszemita volt, aki saját, fiatalkori politikai ébredését büszkén vezette vissza Szabó Dezsőre és Ady Endrére (Oláh 1935: 25). Talán érthető is, hogy József Attila a Népszavában megjelent „Ady emlékezete”

11 Oláh György: Hódmezővásárhely, *Az Új Magyarország vasárnapi melléklete*, 1937. III. 28., 10. o.

12 Agricola (1927): *A Koldusok Kegye. A Toll*, 8. sz., 40–42. o.

13 dr. h. m.: *Három millió koldus*. Oláh György könyve, *Népszava*, 1929. V. 12., 16–17. o.

14 Uo.

című versébe beemelte Oláh könyvcímét a három millió koldusról,¹⁵ s hogy még 1952-ben is Oláh sorait ismételte el egy állampárti lap, amikor Magyarország április 4-ei „felszabadításáról” emlékezett meg.¹⁶

Milyen nézeteket vallott tehát ez az Imrédy-párti – s később nyilasbarát – író, aki olyan lényegretörően fogalmazta meg kapitalizmuskritikáját, hogy gondolatai még évtizedekkel később is utat találtak a kommunista sajtóba? Míg az Egyedül Vagyunk egy dolgozója később azt bizonygatta a népbíróságon, hogy „nem voltak elvei”,¹⁷ Oláh Györgynek – a szó morális értelmét félretéve – cikkeinek tükrében erős elvei és világnézete biztosan volt. Lapjának hasábjain egyszer azzal büszkélkedett 1943-ban, hogy mottója a következő: „Ha reggel felkelsz, és nem látod magad a baloldali lapokban megrágalmazva, nem végeztél az előző nap jó munkát.”¹⁸ Természetesen ez nem jelent a korábbi nézeteitől való radikális elrugaskodást, hiszen az egykor a Népszavában pozitív recenziót kapó szerző idővel egyszerűen csak nagyobb teret engedett szociális nézetei antiszemita élének. A heves újraosztást követelő program megmaradt, „mindössze” a „gazdag zsidóság” kifosztásának ötlete kapott még több hangsúlyt. Fent idézett sorához pedig kétségkívül tartotta is magát – noha a baloldali lapokhoz hozzátehetnénk még a liberális-konzervatív sajtót is, ugyanis míg Oláh az általa álbaldalinalak, zsidó jellegűnek talált marxizmussal rivalizált, addig a konzervativizmust és a kapitalizmust főellenségeiként kezelte. A különbség abban rejlett, hogy a szocializmus kapitalizmuskritikáját elfogadta, míg a kapitalizmus szocializmuskritikáját nem. Mint írta, Marx „kapitalizmus-kritikája” valóban helyes volt „az elnyomók gonoszságairól” és „a proletariátus szenvedéseiről”, ám gondolkodása szükségszerűen zsidó, „talmudi” volt, s ezért „a marxizmusé volt a papír, a gondolatrendszer, az elmélet, míg a nemzetiszocializmusnál voltak a tettek”.¹⁹ Parlamenti tevékenysége alatt többször oktatott ki szociáldemokrata parlamenti képviselőket (Kéthly Annát, Szeder Ferencet) Marx tételeinek helyes értelmezéséről, megemlítve, hogy ő „többet olvassa Marxot”, mint vitapartnerei.²⁰

Oláh radikális nézeteivel a korszellemhez való idomulást, egyfajta kulturális és keresztény jobboldali, nacionalista forradalmiság építését akarta szolgálni, amiről már 1934-ben írt: „Nem tehetünk róla, de valami nagyon korszerűt érzünk [...] a friss, katonás, lelkes tömegmozgalomban”, „[az ilyen tömegmozgalmak] a legmélyebb átalakulást, a legigazibb szociálist, a kapitalizmus és a földbirtok legigazibb elsőprését akarják”.²¹ Ekkori szavai már teljességgel fedték a negyvenes években adott öngazolásait is, amikor a *Zeitgeistra* hivatkozva támadta a „társadalomellenes, közösségellenes” mentalitást. Mint írta: „miközben a politika forr és zeng az ilyen szavaktól: közösség, összefogás, a szervezett közérdek”, a hazai elit nézeteinél „időszerűtlenebb” gondolatot „nagyítóval sem találhatunk”.²² S noha szavai negatív öndefinícióként hatnak, az általa vallott értékek is kihámozhatóak belőle: „Közösség, nemzet, rassz, kollektíva, felső irányítás” – miként föl is sorolta egy másik cikkében.²³ Mindezt pedig erővel, forradalommal akarta elérni: cikkeinek alcímei – „FORRADALMI HULLÁM”, „FORRADALMI SZELLEM”, „FORRADALMI MEGOLDÁS” – erről kellőképpen árulkodnak. „Forradalmi szellem árad széjjel az egész földrészen, de a forradalom szó ezúttal nekünk nem a rombolás démonainak felszabadulását, a népszünetély szabad pusztítását hozza, mint 1918-ban”, hanem „a magyarság legfőbb vágyainak” „új fasiszta-nemzetiszocialista forradalmi ideáiban” való beteljesülését.²⁴

15 József Attila: Ady emlékezete, *Népszava*, 1930. III. 15., 8. o.

16 Április 4-e Hazánk felszabadításának napja (vezércikk). *Honvédségi Szemle*, 1952., 7. sz., 2. o.

17 Nem voltak elveim, vallja Rátz Erzsébet, az Egyedül Vagyunk főmunkatársa, *Huszádik Század*, <http://www.huszadikszazad.hu/1945-november/bulvar/nem-voltak-elveim-vallja-ratz-erzsebet-az-egyedul-vagyunk-fomunkatarsa> (letöltés: 2016. XI. 7.).

18 Oláh György (1943): Mit végeztünk? *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 1. sz. (I. 1.), 1. o.

19 Oláh György (1941): Voltaire, Freud, Marx. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 11. sz. (november), 2–4. o.

20 Szeder Ferenc felszólalása 1939. november 12-én. *Képviselőházi napló*, 1939, 2. köt., 218. o. Oláh más bekiabálásaiban arra utalt, hogy ő maga Marxról szokott előadni, illetve Marx alapos ismeretét hiányolja a baloldalon. *Képviselőházi napló*, 1939, 18. köt., 164. és 232. o. Kéthly és Szeder beszédeiben többször maga is hivatkozott Oláhra, jellemző módon nyilas képviselőkkel együtt. Egy alkalommal ugyanazon a napon, 1939. október 26-án citálták Oláh *Három millió koldusát* mind a szocialista, mind a nyilas képviselők. Lásd felszólalásait: *Képviselőházi napló*, 1939, 2. köt., 415., 440. és 443. o.

21 Oláh György: A győri diákpárliament, *Új Magyarság*, 1934. X. 23., 1. o.

22 Oláh György (1940): Különposta. *Egyedül Vagyunk*, 3. évf., 7. sz. (július), 15–16. o.

23 Oláh György (1941): Különposta. *Egyedül Vagyunk*, 4. köt., 9. sz. (szeptember), 8. o.

24 Oláh György (1940): Mérleg. *Egyedül Vagyunk*, 3. köt., 8. sz. (augusztus), 23–25. o.

Oláh szellemi forrásvidékét korábbi keresztényszocialista és fajvédő kollégáinak nézetei, azaz Milotay István, Lendvai István és Kádár Lehel (mindhárman a Magyarország munkatársai) határozták meg.²⁵ Oláh írásainak nagy része ezért a magyar munkásság nemzetiszocializmusnak való meggyőzése jegyében készült – dacára legfőbb orgánuma, az Egyedül Vagyunk „értelmiségi hangvételének” (Ungváry 2012: 256) –, valamint a marxizmus (mint „rossz” szocializmus) „zsidó” mivoltának bizonyítása céljából. Szociális érzékenységét már 1935-ben kiadott, Hitlerről szóló könyve is demonstrálta, amelynek alcíme *Hitler forradalma* volt. Ebben érzékletesen írt arról, hogy szegény fiatalként Hitler miként kerülgette a bécsi napszámosokat a maltergödörök és az építkezések között, s hogy a későbbi náci diktátor már ekkor átérzte a proletárok fájdalmát, akiket a „nemzetrontó zsidók és a nagytőke” kizsákmányolt. Hitler saját könyve szerint kórházi ágyában kenyérmorzssákkal etette az egereket, mert telve volt a szegények iránti megértéssel. „Ki ne emlékezne” a *Mein Kampf* ezen fejezetére? – tette fel a kérdést könyvében Oláh (1935: 3). Hitlerről a korszak Magyarországon több tucat munka jelent meg (Ormos 1993), amelyek között Oláh munkájának specifikuma a diktátor „szociális érzékenységének” kiemelése volt.

Az Egyedül Vagyunk rendszeresen közölt olyan cikkeket, mint a „Levél Csepelről (egy munkásköltő dicsérete)”. Ez az 1943-as írás például azt méltatta, hogy a csepeli nyilas munkások Prohászka Ottokárt olvasnak, s hogy az itt született munkáskölteményekben „gépolaj, sztrájk, vér, halálsikoly és osztálygyűlölet” (pozitív kitétel!), „a kohók, füstöt lehelő kürtök világa él”.²⁶ Noha a fenti cikket nem Oláh jegyezte, egy írásában maga is kifejtette, hogy a munkásra nem úgy kell gondolni, ahogyan azt a kapitalisták teszik, azaz egy „ócskapiacok alvilágából verődött” „irodalmi rémképre”, hanem mint a tisztességes, becsületes, jobboldali magyar és antiszemita munkásra.²⁷ „Zsidók és marxisták” című cikkében pedig azt fejtette ki, hogy a magyar munkásvezetők még akkor is zsidó érdekeket szolgálnak, ha nem zsidó származásúak.²⁸ A lap máshol a finn szociáldemokrata pártot éltette, amely antikapitalista, zsidómentes és nacionalista – tehát „tökéletes” – volt, „a szó szoros értelmében vett nép-nemzeti állam létfenntartó tényezője”.²⁹ Oláh még 1943 nyarán is méltatta Kovai Lőrinc, a Szabad Nép későbbi kommunista munkatársának *Földönfutók* című könyvét, amelyben a „munka himnuszát” vélte felfedezni; máshol hozzátette, hogy saját lapját „demagógnak, ponyvának” nevezik kritikussai, ám „utóvégre nem szégyen az”, hiszen „egy szocialistának a tömeghez kell beszélnie”.³⁰ Oláh itt kétségkívül a nemzetiszocializmus magyar értelmezését nevezte egyszerűen „szocializmusnak”.

Dacára a marxizmus övéihez hasonló tételeinek – például ő is vallotta az „osztálynélküli” társadalom utópiáját és ő is egy „szocialista gazdaságot” vizionált a háború utánra³¹ –, az eszmét Oláh zsidó machinációnak tartotta, „Marx rabbiivadék gyűlöletevangéliumának” nevezte azt, illetve sértődötten utasította vissza, hogy Magyarországon csak zsidók tudnának forradalmat csinálni (utalva itt Kun Bélára).³² Kedvenc témáját azonban a „zsidó” Freud, Marx és Voltaire (!) írásai jelentették, akik szerinte a valóban „elrozdált, dohos” „feudalizmus” lebontását tévútra vitték. A kérdés tehát számára nem a – felfogásában egy csokorba fogott – „feudalizmus”, nemesség, kapitalizmus és klasszikus liberalizmus eltörlésének szüksége, hanem annak módja volt. Itt utalhatunk Marx alaptételeit elismerő, fent idézett soraira. A nagy különbség szerinte a fajiságban és a vérben volt keresendő, s ezért fogadta el Hitlertől,

25 Ezekre utal Lendvai István: Hírbe hoztak a Népszavánál, *Mai Nap*, 1943. VI. 9., 1–2. o.

26 Levél Csepelről (egy munkásköltő dicsérete). *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 1. sz. (1943. I. 1.), 14. o.

27 Oláh György (1943): Az a bizonyos ezüstkanál. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 12. sz. (VI. 4.), 1. o.

28 Oláh György (1943): Demokraták, a fedélzetre?! *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 7. sz. (III. 26.), 1. o.; Zsidók és marxisták. Uo., 15. o.

29 Egy szociáldemokrata párt, amelyben nincs zsidó és ellensége a nemzetköziségnek. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 6. sz. (1943. III. 12.), 9. o.; Oláh György: Vér és föld. Uo., 5. évf., 12. sz. (d. n.), 1. o.

30 Oláh György (1943): Földönfutók. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 14. sz. (VII. 2.), 1. o.; Egy harcos világnézet irodalmi ünnepe volt a Magyar Futár és Egyedül Vagyunk vigadói estje. Uo., 5. évf., 1. sz. (1943. I. 1.), 5. o. Sajátos módon Sipos Péter éppen azt róttá fel a büszkén demagóg Oláh Györgynek, hogy jobboldalisága „eleve korlátozta a szociális demagógia mértékét” (Sipos 1970: 209, 213–214).

31 Egy harcos világnézet irodalmi ünnepe volt a Magyar Futár és Egyedül Vagyunk vigadói estje. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 1. sz. (1943. I. 1.), 5. o.; Oláh György: Levél gróf Esterházy Tamáshoz. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 14. sz. (d. n.), 1. o.

32 Oláh György: Egy forradalom újjárendezi a falut. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf. 8. sz. (1941. augusztus) 8–10.; Uő. (1942): A fekete kombiné. Uo., 5. évf., 13. sz. (december), 1. o.

Mussoliniról és Salazartól azt, amit Marxtól elutasított³³ (Mussoliniról pozitív hangvételű cikkeket már az 1920-as években közölt,³⁴ míg Hitlerről először 1935-ben publikált méltató munkát). Itt idézett tételét fejtette ki egy korábbi fájvédő társának írt magánlevelében is, hozzátéve, hogy: „Fiatalon még a szocializmussal szimpatizáltam, és csak később tapasztaltam a mögöttem rejlő szíriai svindlit [...] ám tisztelem az együtt lélegző kollektív mozgalmak iránt megmaradt.” Mussoliniról szóló cikkében talán magára is utalhatott, mikor azt írta, hogy csak az lehet nagy nemzeti vezető, aki egykor szocialista volt, majd kiábrándult abból.³⁵

A liberális-konzervatív Bethlen-érával való szembenállását legegységesebbé „Apák és fiúk” című cikkében tette, amely – a magyar fajvédelem generációs különbségeket hangsúlyozó tradíciójához híven, amelyhez már Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kádár Lehel, Lendvai István és Milotay István is tartozott – éles vonalat húzott a világháborút és összeomlást megtapasztaló, radikális jobboldali értelmiség – a „fiúk” –, és a régi rendszert, a nagybirtokot és kapitalizmust képviselő múlt generáció – az „apák” – között. Kifejtve, hogy „apáink nevelése és nagy belső romlása” miatt lett ilyen az ország. Oláh azt írta, hogy a bethleni Magyarország „a magyar reakció” volt, maga a liberalizmus és a konzervativizmus szövetsége, amellyel szemben eljött a közösségi eszme, a szocialista gondolat, az állami irányítás és a korlátozott szabadság eszméje, amelyet kortársai nemzetiszocializmusnak, fasizmusnak vagy falangizmusnak neveztek, egyfajta szinonimaként használva az eltérő jelentésű szavakat. Bethlen egy beszédében – idézte fel Oláh – párhuzamot vont a bolsevizmus és a nemzetiszocializmus között, ám az utóbbi szerinte „a forradalmi szocializmus gondolatából” csak „bizonyos összeférő” sorokat „vesz át”, például a nemesi rangok eltörlését.³⁶ A két generációt szerinte a legjobban Bethlen és Imrédy képviselte, akik között akkora a „roppant űr, amely máshol félembertöltőn, félévszázad alatt nem támad az emberek gondolkozásmódja, hite, világnézete között [...] soha két nemzedék közé nem vont még olyan cezúrát a történelem, mit éppen e két szoroson egymásután következő generáció”, a háború előtti és utáni közé. Bethlent „a vadregényes vidéki várkastélyok” új XIV. Lajosaként írta le, akinek „üszkös romhalmazától” „szabadulni kell”.³⁷ (Érdekes, hogy Oláh egyetlen cikkében sem reflektált arra, amikor kiderült, hogy Imrédynek zsidó felmenői vannak, ez a téma nemcsak publicisztikájából maradt ki, de később sem utalt rá.) Oláh írásaiban a nemesség és az előjogok támadása éppen olyan fontos volt, mint a tőke- és zsidóellenesség. Ahogyan egy Jaross Andornak írt levelében fogalmazott, ő egy társadalmi újrendeződést akart látni, ahol nem a nemesi nevéük álnak a létra tetején, a „vezércikkben puffogó, sültgalambváró, országzászlós-pántlikás nyugalmazott kegyelmesek”, a „kivénhedt liberális matadorok” és a „grófi konzervativizmus”, hanem a tettere kész fiatalok: „A magyar jövő az egyszoba-egykonyhában lakik” írta.³⁸

33 Oláh György (1941): Voltaire, Freud, Marx. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 11. sz. (november), 2–4. o.; Uő. (1943): Zsidók és marxisták. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 5. sz. (II. 26.), 1. o. Fentebb utaltam arra, hogy Oláh „jobboldali” forradalmi hullámként látta vallott szellemiségét, s hogy itt a jobboldali mit takar, arra ő és talán Erdélyi József is választ adott, amikor az utóbbi úgy nyilatkozott az Egyedül Vagyunknak „Miért vagyok jobboldali?” című interjújában, hogy ezen irány lényege a „demagógia”. Ebben az értelemben persze – és a klasszikus jobb- és baloldali felosztás gyökereit figyelembe véve – a tömegmozgalmi és szocialista nyilas eszmeiség vajmi kevésbé tartozott a társadalmi hierarchiában gondolkodó, gyakorta elitista jobboldalhoz. Lásd: Miért vagyok jobboldali? Beszélgetés Erdélyi Józseffel. *Ua.*, 6. évf., 21. sz. (1943. X. 8.), 4. o.

34 Oláh György: Olasz ébredés, *Magyarság*, 1926. VII. 12., 2. o.

35 Oláh György levele Lendvai István számára, 1936. március 8., Lendvai István hagyatéka, a Lendvai-család szívességéből; Oláh György (1943): Mussolini. *Egyedül Vagyunk*, 6. évf., 16. sz. (VII. 30.), 1. o.

36 Oláh György (1941): Apák és fiúk. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., sz. n. (III. 3.), 4–6. o.; Uő. (1939): Az irodalom vaskora és a fajvédelem. *Ua.*, 2. évf., 1. sz. (január), 3–5. o. A lap forradalmi és antiliberalis irányultságát mutatja hirdetésének szövege is: „A liberális reakció ellen küzd az *Egyedül Vagyunk*”. Lásd: 5. évf., 17. sz. (d. n.), 2. o.

37 Oláh György: Imrédy és Bethlen. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 11. sz. (d. n.), 1–3. o.

38 Oláh György (1938): Levél Jaross Andorhoz az alibi-irredentáról és az új világról. *Egyedül Vagyunk*, 1. évf., 2. sz., 3–6. o.

A lomha és avított bethleni bürokrácia képének – néha akkurátus³⁹ – megfestése Oláhnál azonban könnyen átcsapott a vad és erőszakos szociális átalakítás követelésébe szerzőjének bevallott „bontási dühében”. „Nem lehet ma irgalom a liberalizmus legnemesebbjeinek sem” – írta –, s „maradéktalanul tönkre kell tenni” mindent, amit azok elértek.⁴⁰ Ezen Oláh elsősorban a nagybirtok maradéktalan felosztását értette, amely programot véleménye szerint Hitler már kivitelezte Németországban (Miller 1941). „Forradalom a német mezőgazdaságban” című cikkében Oláh azt írta, hogy hitleri mintára idehaza is meg kellene szüntetni a liberális földmagántulajdon koncepcióját, mert „az egész mai kapitalista gazdasági rend [...] a vándorló, hontalan, soha meg nem nyugvó nomád zsidó Ashavér-szellem alkotása”, és nem felel meg a faji tartalmakat jelentő „antiszemita parasztság” törzsi elveinek. Oláh erényként emelte ki, hogy a vidéki parasztság versenyképtelen és nem ért a pénzhez (s következésképp a „zsidó pénzmételytől mentes”):

„Pénzválságról, a bankjegyforgalom megszűküléséről, a tőzsdék pesszimizmusáról beszéltek neki, anélkül, hogy az egészből értett volna valamit [...] Milyen jól esett tehát, mikor végre jött egy párt és hirdette, hogy a kapitalista rendszer csakugyan kényszerzubbony, idegen érdekek szolgálata, amellyel szemben még él a nép ősjoga [...] és egyszer át fogja formálni a világot!”⁴¹

Szerinte a zsidó liberalizmus és a magyar konzervativizmus sötét szövetséget kötött a földosztó fajvédelem ellen, mert „amikor a fajvédő politika rájött arra, hogy a földreform is fajvédelem [...] egyszerre a zordon ókonzervatívok körül talál[t]uk legtöbbjüket [a zsidóknak]”.⁴² Egyfajta fordított társadalmi hierarchia felvázolásával Oláh úgy vélekedett, hogy a parasztnak kell privilégiumokat adni – akiket így jellemez: „a mélyből, a szegénységből, a zsellérségből, a jobbágyi előítéletek koloncainak halmaza alól fölvergődtek” –, míg a nemességtől el kell venni azokat, már csak annak „vérkeveredése”, zsidó és szláv „fertőzöttsége”, fizikai gyengesége okán is. Az Egyedül Vagyunk példákval illusztrálta „A magyar főnemesség fajképét”, „zsidókeveréknek” nevezve például Szerényi Józsefet, Kossuth Lajosról pedig kifejtve, hogy az nőies arcú, szólni alig képes, „csenevész”, „jellegzetesen magyar-tót nemes” volt, telve „szláv miszticizmussal”.⁴³

Ismerve Oláh lesújtó ítéletét a magyar nemességről, talán nem meglepő, hogy a forradalmi tömegmozgalmak „új emberének” képe is megragadta az Egyedül Vagyunk szerkesztőjének fantáziáját. Magát – illetve korának ifjúságát – is ilyen keretbe helyezve írta le 1940-ben: „Magyarország egyelőre még nélküli azt a csodálatos férfiaságot” – méltatta a német légiót –,

„...mely tízezzrel vállalkozik arra, hogy felhők magasságából, kétezer méterről, becsukott ernyővel, ellenséges terület, ellenséges szuronyerdő felett, beleugorjon a világűrbe [...] A fiatalság [nálunk még csak] az arisztokrácia egéből hull alá [...] a liberális kereskedelem [...] kellős közepébe.”⁴⁴

39 Az egalitárius szimpátiákkal nem rendelkező olvasó is ráismer az Oláh által epésen megfestett magyar irodalom képére. Oláh leírta a minisztériumokban díszmagyaros ósok portréi alatt üldögélő emberek bajait, akik várnak az államtitkára, de aki persze nincs benn; idővel a „vidéki puskázások” és a „pesti lokálok” világából kilép az „évszázadokat sejtető hanyagsággal” szényitott prémkabátos, ismeretlen egzotikus madarak zöld tollával ékesített sapkás uraság, akinek ugyan nem ismer a titkár, „de a minisztérium falai között annyira kiélesedett ösztöne tévedhetetlenül érzi: ezt az embert vissza kell tegezni”. Rögtön udvarias lesz a látogatóval („méltóztassál parancsolni”), kinek érkezésére hirtelen előkerül a miniszter. Az tegezi („szervusz, Rudikám”), és rögtön ezüst tárcából kínálja cigarettával: „Ebben a kattanásban is annyi snájdigság van, mint egy huszártiszt összevágott bokájában.” A figurák eltűnnek a hivatal mélyén; az ügyes-bajok gondok pedig aznap sem kerülnek elintézésre (Oláh 1932: 3–6). Figyelemreméltó még Oláh György recenziója Makkai János méltán híresebb munkájáról. Oláh György: Urabátyám országa. *Egyedül Vagyunk*, 5. köt., 15. sz. (d. n.), 1. o.

40 Oláh György (1941): Voltaire, Freud, Marx. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 11. sz. (november), 2–4. o.

41 Oláh György (1939): Forradalom a német mezőgazdaságban. *Egyedül Vagyunk*, 3. évf., 8. sz. (augusztus), 17–24. o.

42 Oláh György: A fekete kombiné. I. m.; Uő. (1941): Egy forradalom újjárendezi a falut. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 8. sz. (augusztus), 8–9. o.

43 Oláh György (1939): Az irodalom vaskora és a fajvédelem. *Egyedül Vagyunk*, 2. évf., 1. sz. (január), 3–5. o.; A magyar főnemesség fajképe. *Egyedül Vagyunk*, 2. évf. 5. sz. (d. n.), 41. o.; Oláh György: Egy Kossuth-portréhoz. *Ua.*, 2. évf., 3. sz. (d. n.), 9–14. o.

44 Oláh György (1940): Különposta. *Egyedül Vagyunk*, 3. évf., 6. sz. (június), 19–20. o.

Amíg viszont nem történik Magyarországon is forradalom, addig „csak a szegény házilúd bámulhatja úgy a magasban húzó vadlibákat, ahogy én akkor egy egész nemzedék nevében ezeket a fiúkat néztem”.⁴⁵ Hasonlóan lenyűgözte a náci szobrászat: „a hatalmas tömegek, az izom, a témák, a bajtársak”, a „bosszúállás, a harc és elhívás” témája a művészetben.⁴⁶ Az író ennek az új elitnek az élén vizionálhatta magát, amikor „Üzenet a patkányoknak” című írásában így fogalmazott:

„Vegyék tudomásul: mi nem óhajtunk még egyszer az életben semmilyen jött-ment idegen náció előtt hason csúszva koldulni. Inkább a harcmezőn, fegyverrel a kezünkben fogunk elpusztulni egy szálíg, de vezeklő örökösök nem fognak utánunk maradni, mert a másvilágra érkezve már szolgák hada fog bennünket várni.”⁴⁷

Érdemes kiemelni, hogy ilyen propagandafogások a náci tömegkommunikációban is megjelentek (Heinze 2017). Oláh ezért faji törvénykezést akart látni – a bibliai Ezsás és Nehemiás „híres fajvédő törvényeire” hivatkozva –, amely „férfiasabb, katonásabb, hódítóbb, szociálisabb Magyarországot” küzdő „harci közösséget csinál a magyarságból” az „új magyar szocializmus” nevében.⁴⁸

Míg a földosztás az „egyszoba-egykonyha faji tartalékainak” felemelését volt hivatott szolgálni, addig e fajvédelmi törvényeknek a középosztály és a „fajmagyar” értelmiség számára kellett volna elhozniuk a „társadalmi igazságot”, „egy nagy, tervszerű közgazdasági átrendezést, egy hitelekkel, átképzéssel, irányítással támogatott rendszeres keresztény közgazdasági honfoglalást [...] egész a legfelsőbb pozícióig”.⁴⁹ Ahogy Erdélyi József is megfogalmazta az Egyedül Vagyunk hasábjain: a zsidókérdés megoldása az lesz, „ha többet nem lesz zsidó üzlet”.⁵⁰ Oláh pedig a háborús káoszt és a diktatúrák virágkorát remek alkalomnak találta a „zsidó üzlet” elkobzására és a zsidó üzletek üzemeltetőinek kitelepítésére:

„Üstökön kell ragadni a nagy alkalmat! Ki kell használnunk a tűnő korszakot! Rövid úton meg kell oldanunk [...] a zsidókérdés végleges rendezését, a nemzetiségek kicserélését, a Kárpátokon túl világszerte szétszórt magyarság hazatelepítését.”

Mint írta, a zsidóságnak „hatalmas területeket” jelölnek majd ki, míg a zsidók helyét a gazdaságban az addig külföldön élő magyarok vehetnék át:

„Milyen nagyszerű lenne, ha az így támadt majdnem háromnegyedmilliós úrt, a zsidók által elhagyott üzemeket, gyárat, vállalkozásokat amerikai, párizsi, bukaresti magyarokkal népesítenék be! Világlátott magyarokkal, sokat próbált, nyugati magyarokkal! [...] Persze ehhez az kell, hogy idehaza kész javakat, kész üzemeket, kész munkahelyeket, családi házat, műhelyeket kapjanak [...] forradalmi akaratra van szükség, hogy a nagy műtétet, mely körülbelül hatszáz ezer zsidó kitelepítését, ugyanennyi más nemzetiség kicserélését kívánja, csakugyan végrehajthassuk.”⁵¹

45 Oláh György (1940): Különposta. *Egyedül Vagyunk*, 3. évf., 6. sz. (június), 19–20. o.

46 Oláh György (1941): Alkotók fölszabadulása. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 10. sz. (október), 1–3. o.

47 Oláh György (1943): Üzenet a patkányoknak. *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 11. sz. (1943. V. 21.), 15. o.

48 Oláh György: Levél Jaross Andorhoz az alibi-irredentáról és az új világról. *Egyedül Vagyunk*, 1. évf., 2. sz., 3–6. o.

49 Oláh György (1940): Különposta. *Egyedül Vagyunk*, 3. évf., 6. sz. (június), 19–20. o.

50 A jobboldal postaládája. Most Erdélyi József, a költő válaszol. *Egyedül Vagyunk*, 6. évf., 10. sz. (1943. május 7.), 7. o.

51 Oláh György (1940): Mérleg. *Egyedül Vagyunk*, 3. köt., 8. sz. (augusztus), 23–25. o.

S noha itt még csak „kitelepitésről” írt, éppen a saját lapjában állapította meg Bosnyák Zoltán, hogy az európai zsidók kitelepítésére nincs megfelelő földrés, s 1942-ben Oláh maga is naprakész információkkal rendelkezett az előző év során pogromok színhelyévé vált Kijevből, vagyis tudhatta, hogy a náci zsidópolitikában „óriási területek” kijelöléséről szó sem volt.⁵² Később azonban már ő maga is a „rózsatetvek”, a „parazita zsidók összeszedését” követelte, ígérve, hogy „nagy tisztogatás” lesz Európában, amely „a szeméttel együtt sok szépséget, finomságot eléget. A rózsatetvekkel együtt [...] kiszórja a rózsát is.”⁵³

Oláh – ellentétben más fajvédőkkel, például a hitéleti lapokba is író Lendvai Istvánnal vagy Prohászka Ottokárral, akiknek össze kellett egyeztetniük kereszténységüket fajvédő nézeteikkel – sajnos sosem fejtette ki a moralitásról és az erkölcsiségről alkotott nézeteit, így nehéz lenne ezeket összevetni vagy szembeállítani a zsidó vagyon elkobzására, illetve a tulajdonosok kitelepítésére és megölésére adott válaszaival. Mindössze egyetlen cikkét ismerjük, amelyben ellentmondásos módon szólítja fel a keresztény társadalom vagyonújraosztásban nem részesült rétegeit, hogy ne legyenek irigyek a meggazdagodott keresztény kereskedőkkel szemben – figyelmen kívül hagyva, hogy ezen elvhez tartva magát a gazdag zsidókkal szemben sem kellene irigynek lenni.⁵⁴ Ebből a példából is látszik azonban, hogy a moralitást és az általános erkölcsi elveket Oláh feláldozta a faji gondolat oltárán: szociális érzékenységét „fajtársai” számára tartogatta, a zsidók számára már nem. Ezt 1942-es „Zsidókérdés és humanizmus” című írásában⁵⁵ maga is bevallotta:

„A minap egy idősebb barátom arra kért, nézzek a lelkeembe, és mint emberséges, érző ember, mondjam meg őszintén, nem tartom-e megrendítőnek a zsidók mai sorsát Európában? Nem érzem-e lelke mélyén könyörtelennek, igazságtalannak, hogy az emberek, akik nem lehetnek felelősek apjuk, sem fajtájuk bűneiért, születésüktől kezdve baljós csillaggal járjanak a homlokukon? Lealázás, üldözés, kirekesztés legyen a sorsuk szüntelen olyasmiről, amiről ők, mint egyének, igazán nem tehetnek?”

A kérdésre választ is ad cikkében, kifejtve, hogy „radikális megoldás”, a „legkeményebb eszközök” szükségesek a forradalmi és mindent átölelő európai szociális átalakuláshoz, s hogy aki a zsidóság szenvedésével, e „részletélménnyel és részletimpreszióval” foglalkozik, az „nem látja a fától az erdőt”.

„Igazán nem gyönyörködünk a zsidóságra egyes európai országokban rámért szenvedéseken. Isten látja a lelkünk, igazán nem tragédiát, bosszút, az emberi szenvedések szaporodását akarjuk, mikor az egyetemes nagy bűnhődés képeit idehaza annyit idézzük [...] De egy ország sincs talán Európában, mely annyit szenvedett a zsidó nagytőke és a zsidó intellektualizmus prepotenciájától. Ha valahol, akkor nálunk igazán jogosult minden ellenzés. Ha valahol önvédelem az antiszemitizmus, hát itt nálunk csakugyan az.”

Soraiból következik, hogy szerinte a szükséges társadalmi újrendezés és újraosztás pozitív szempontjait kell nézni, nem a zsidóság szenvedését. A „valódi humanizmus” az, mint írta, hogy a törzsmagyarok végre vagyonhoz jut, s hogy „kemény kézzel állítjuk végre félre azt a törpe kisebbséget, amely annyiféleképpen állt útjába a tiszter, húszszor nagyobb

52 Bosnyák Zoltán: Hogyan vándoroltassuk ki a zsidókat? *Egyedül Vagyunk*, 3. évf., 9. sz. (d. n.), 27–31. o.; Oláh György (1942): A kijevei aranykapunál. *Ua.*, 5. évf., 4. sz. 1. o.

53 Oláh György (1943): Hősök és paraziták. *Egyedül Vagyunk*, 6. köt., 11. sz. (V. 21.), 1. o.; Uő.: Zsidóság, pacifizmus, háború. *Ua.*, 1. évf., 1. sz. (1938. október), 18–20. o.; Oláh György (1939): Az irodalom vaskora és a fajvédelem. *Ua.*, 2. évf., 1. sz. (január), 3–5. o.

54 Oláh György (1943): Az M. Kir. Kereskedő. *Egyedül Vagyunk*, 6. évf., 15. sz. (VI. 16.), 1. o.

55 Oláh György (1942): Zsidókérdés és humanizmus. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 6. sz., 1. o.

közösségnek". Minden humanista magyarnak értékelnie kell, fejtegette tovább, hogy „hány gyermekkori barátunk, volt osztálytársunk áll élénk, hogy bejelentse, hosszú hányódás, apró szükség-állások után végre egyenesbe jutott”, hogy „végre megtalálta a hivatását, végre emberségesebb keresetre tett szert, végre, ha szerényebb keretek között is, de már vállalkozhat és foglalkozhat”. Magyar fiatalok mondhatják végre, hogy „előléptek, cégvezetők, főkönyvelők lettek, [...] mintha az egész világ megváltozott volna, a négy polgárit végzett parasztyermekek, módosabb kisgazdák középiskolás fiai” „kereskedelmi karriert” futnak be, kereskedelmi engedélyt akarnak. „Hol vagyunk még a zsidókérdés teljes megoldásától, és lám, már itt is, ott is kiderül, a keresztény magyar ember is ért az üzleti dolgokhoz és a nagy kereskedelmi vállalatokat szépen el tudnak vezetni 40 éven aluli keresztény aligazgatók és üzletvezetők is.” Ha van is humanizmus, summázta ezt a keresztényi erkölcsiséget és természeti törvényeket feje tetejére állító, egyfajta új közéleti és morális szótárt bevezető eszmefuttatást Oláh, akkor az az „egészségesebb magyar humanizmus”, amely szerint:

„Sokkal kisebb embertelenség egy 5–6%-nyi töredék fiainak visszaszorítása és kirekesztése bármily fájdalmas tragédiák és bukások árán is, mint egy kilencvenszázalékos többség fiait félszázad óta sújtó embertelen és természetellenes állapot fenntartása. Igenis [...] az igazi magyar nagylelkűséget visszatükröző legtisztább, legegészségesebb humanizmus az, ha körömmel, foggal ragaszkodunk ahhoz a helyzethez, amit a vérszerinti és lélekszerinti magyarság legalább az eddigi zsidótörvényekkel elért.”

Sorait azzal zárta, hogy: „Vannak olyan történelmi-összlelki pillanatok, amikor az erőszakot is meg lehet oldani nagy belső megrázkódtatás nélkül [...] Ez ilyen most [...] úgyhogy legyünk egyszer saját magunkkal szemben is nagylelkűek!”⁵⁶ Mint fentebb láthattuk, Oláhnak magának is tudnia kellett a holokausztról, és lapja már 1942-ben is gúnyolódott a munkaszolgálatosok sorsán. A lap karikatúráját közölte a jeruzsálemi Héber Egyetemről, bejárata fölé helyezve a „Tanári karunk Európa-szerte munkaszolgálatra vonult” feliratot.⁵⁷ Oláh – 1939-től már a Magyar Élet Pártjának országgyűlési képviselőjeként – pedig maga interpellált a parlamentben további zsidók kiutasítását követelve a kamenyec-podolszkiji deportálások után.⁵⁸ Az *Egyedül Vagyunk* – élén Oláh Györggyel – pedig egyenesen ünnepelte a német bevonulás után bekövetkező vagyonfosztást és deportálásokat. 1944. március 24-én Oláh úgy vélte, hogy a megszállás „komoly öröme okot adó órákat” hozott el, „gyors és gyökeres biológiai sepregetést” „az országon elburjánzott mocsári tenyészet ellen”.⁵⁹ Április 7-én „Szirénabúgás” című cikkében arról írt, hogy isteni végítélet zajlik, „erkölcsi forradalom”, ahol angyalok fújják a kürtöt, s egyik oldalon „átszellemült arccal sorakoznak a Jók, a Hősök, az Erényesek, balra riadtan, csüggedten, megrettenve kerengenek a Rosszak, a Bűnözők”, mert „a zsidó-nagyitőkés segítséggel feltámasztott főúri-áldzstenri neobarokknak egyszersmindenkorra vége”.⁶⁰ Egy hónappal később pedig „Nagy május elsejei költözködés” címmel közölte karikatúráját a lap, amelyen a csomagoló és búcsúzkodó „Aladérék” voltak láthatóak.⁶¹

A holokausztot Oláh a társadalmi igazság forradalmi és radikális megvalósításaként értékelte. „Ami most lezajlik, az nem bosszú és pusztítás”, tisztázta egy cikkében, ugyanis „első perctől éreznie kell a munkásnak és a kisiparosnak, hogy amit a zsidóságtól elvesznek, az elsősorban a dolgozóké lesz”.⁶² Következő írásában arról beszélt, hogy a Chorinok, Kornfeldek és Fellnerek vége („a nagy csillaghullás elvitte valamennyit”) nem más, mint „mélységesen mély

56 Uo.

57 Palesztinai helyzetjelentés. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 15. sz. (1942), 12. o.

58 Oláh György interpellációja. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 14. sz. (1942), 8. o.

59 Oláh György (1944): Komoly órák. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 6. sz. (III. 24.), 4. o.

60 Oláh György (1944): Szirénabúgás. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 7. sz. (IV. 7.), 1. o.

61 Nagy május elsejei költözködés. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 9. sz. (1944. V. 5.), 9. o.

62 Oláh György (1944): Szirénabúgás. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 7. sz. (IV. 7.), 1. o.

szociális átalakulás”, ugyanis a „nagy vagyon” most „a népé lett”.⁶³ Ugyanerre utalt „A nagy átalakulás” című cikkében is, amelyben így lelkendezett a deportálásokról, saját élményeit idézve:

„Hiszen kérdezzük meg csak magunktól őszintén: mit mondtunk volna annak, aki ezelőtt két és fél hónappal hozzánk jön, és mint közeljövőben beteljesedő jövendölést, mesélt volna el néhány olyan jelenetet, aminőnek például Beregszász volt tanúja a minap, mikor vitéz Endre László államtitkár megérkezik a gettó kerítésé elé, amely mögött ott szorong már a járás egész zsidósága. Megnyitották neki a kaput, száztagú zsidó rendfenntartó osztag tiszteleg előtte s a gettó vénei kísérik végig. Vagy azt a jelenetet, amikor kíséző nélkül lép oda a sátorlajújhelyi gettó drótkerítéséhez, ahova tizenötezer zsidó költözött be. Aztán egyetlen csendőr kíséretében vizsgálja végig a területet, amely egy teljesen és tökéletesen új életforma kezdetét, százados zsidó törekvések bukását jelenti. Tedd a szívedre a kezéd és mondd meg őszintén, nem tartottad volna-e lázas álomlátónak azt, aki ezt a két jelenetet neked három hónappal ezelőtt elmondja?”⁶⁴

„Csodálatos forradalom” című írásában pedig a deportált zsidók lakásainak kiutalását nevezte „belső reformnak”, megértéssel jelentve, hogy „száz- és százezrek szeretnének legalább egyet kapni”, „kész átruházási szerződésekkel, zsidó címeikkel” jönnek.

„Eddig csak kívülről, messziről látták őket a zöld linóleummal borított előcsarnokú, nemesebb anyagokkal kiképzett portálójú, modern bérházak otthonait, az igazi kultúrával kiképzett modern villákat s a milleneumi idők tágas, stukkós, műreneszánsz-pompájú lakásait az Andrassy-út és a Városliget környékén, csak, mint távoli délibáb lebegett előttük ez a világ, amelynek legalább kétharmad része a zsidók tulajdona volt. Most egyszerre közelebb szeretnének jutni ehhez az otthon-kultúrához, az albérletből, szükséglakásból legalább egy fokkal közelebb szeretnének kerülni ehhez az életszínvonalhoz, mely a nyugati intelligenciánál az átlagot jelenti.”

A zsidó vagyon elleni rablóhadjárat ilyen cinikus módon való leírását már csak az tetézte, mikor Oláh megemlítette, hogy az érzékeny és empatikus lakásigénylők „nagy megértéssel hallgatják” a hivatal azon válaszát, hogy néhány előre kinézett lakást már odaítéltek bombakárosult családoknak.⁶⁵ Az Egyedül Vagyunk hasábjain elképesztő mértéket öltött a lopás ünneplése. A lap korábban lakodalomra hívta olvasóit kiosztott zsidó földbirtokok átadásakor,⁶⁶ a holokauszt alatt pedig rendre közölt olyan cikkeket, mint hogy „Mi történjék hát az ország elől gondosan elrejtett zsidó képgyűjteményekkel?”, és „Mi lesz a zsidó szobrászok emlékműveivel?”⁶⁷ Oláh ezt a szabadrablást „történelmi elégtételként” értékelte, s „örömmel és megelégedéssel” tapasztalta, hogy:

63 Oláh György (1944): Feri kegyelmes barátai. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 8. sz. (IV. 21.), 1. o.

64 Oláh György (1944): A nagy átalakulás. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 9. sz. (V. 5.), 1. o.

65 Oláh György (1944): Csodálatos forradalom. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 10. sz. (V. 19.), 1. o. A budapesti zsidóságot ekkor még nem költöztették csillagos házakba, s így dacára az Andrassy útra való utalásnak, itt minden bizonnyal vidéki lakások kiutalásáról lehetett szó.

66 Meghívó Hegyaljára, az első átadott zsidó szőlőkbe. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 13. sz. (d. n.), 3. o.

67 Mi történjék hát az ország elől gondosan elrejtett zsidó képgyűjteményekkel? *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 9. sz. (1944. május 5.), 12. o.; Mi lesz a zsidó szobrászok emlékműveivel? *Ua.*, 7. évf., 10. sz. (1944. május 19.), 4. o.

„Végre, nem álmokép tárul elénk, hanem realitás: a háború tűzéből kikerült új, szocialista Magyarország, egy proletársors átkától, osztályelőítéletek cifra, beteg hazugságaiból és minden zsidó szédelgéstől megszabadult társadalom, amelyben már végre élvezhetjük, hogy idegen salak nélkül, teljesen magunk között vagyunk.”⁶⁸

A holokauszt ideje alatt megjelent összes cikkét megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy mindössze egyetlen megjegyzésben adott hangot bármifajta elégedetlenségnek: egy 1944. júniusi vezércikkben futólag megemlítette, hogy büszkébb ember lehetne, ha a március 19-én megindult eseményort a németek nélkül, saját erejéből viszi véghez a magyarság.⁶⁹

Párhuzamba állítva Oláht kollégájával és barátjával, Milotay Istvánnal – aki Budapest bekerítésekor is a közelgő német győzelemről cikkezett (Gyurgyák 2012) –, érdemes megvizsgálni, hogyan reagált Oláh a második világháború hadieseményeire. Ha elfogadjuk Gyurgyák János feltevését – miszerint Milotay minden etikáját és realitásérzékét elhajtva degradálta munkásságát német szolgálatba szegődésekor és a vesztes ügy propagandájának termelésékor –, elmondhatjuk, hogy ugyanez igaz Oláh háborús cikkeire is. A tradicionális magyar-lengyel barátságot elvetette, amikor 1939 szeptemberében arról írt, hogy a lusta, gögös és nagyravágyó lengyel nép elesése talán fájdalmas magyar szemmel, ám történelmileg helyes: „A fehér sas, melynek [...] gögjéhez voltaképpen csak a monokli hiányzott, vérszegény, rosszul táplált, nyugtalan madár” volt, s így a „természeti rendből” következett bukása.⁷⁰ 1943 és 1944 között írt cikkeiben pedig azt fejtegette, hogy „hittel és akaraterővel” még az amerikai flottákat is meg lehet verni. „Lehetetlen, hogy az Isten cserben hagyja” a nemzetiszocializmus híveit, deklarálta Oláh 1943-ban.⁷¹ Ez év végén a lebombázott Berlint „lángokból feltámadó főnixként” írta le, 1944 januárjában pedig arról írt, hogy aki most mer kiszállni a háborúból, azt „verje szét a kalapács”.⁷² 1944 júniusában Oláh a német fővárosban volt, és onnan jelentette, hogy még telve vannak a gabonasilók, a gyárak dolgoznak, és készül az ellentámadás,⁷³ míg egy hónapra rá már azt bizonygatta olvasóinak, hogy majd a Kárpátok hegyei felfogják a szovjet rohamot.⁷⁴ „Hunyadi páncélgránátosok” című cikkében pedig – talán önámításba esve, talán utolsó leheletével is hazudva – Oláh azt írta, hogy sajnos még egy hónapot kell várni a hadifordulatra, de akik vereséget vizionálnak, azok „teljesen félreértik a nagy világmérfőkzés végső lényegét” (sic!), mert a mi barátaink „Európa legkülönbjei”.⁷⁵ Hogy ezen mit értett, azt már nem fejthette ki olvasói előtt, mert ezzel a cikkel – és a lap 1944. november 17-ei utolsó számával – az Egyedül Vagyunk többé nem került nyomtatásba.

Nincs arra utaló forrás, hogy Oláh részt vett volna a nyilas terrorban. Annyi bizonyos, hogy a nyilas puccsot követően nyilas politikusok társaságában mutatkozott – de a „nyilas parlament” jegyzőkönyvében nem szerepel⁷⁶ –, illetve egy budapesti művészház (Fészek Művészek Clubja) igazgatójának nevezték ki (Bánóci 1995). Tevékenysége minden bizonnyal kimerült a további cikkírásban és a körülötte összeomló kollaboráns Magyarország „kulturális tisztogatásának” szellemi segítésében. Személye ellen 1949-ben eljárást indítottak uszító cikkeiért, ám rövidesen megállapították, hogy

68 Oláh György (1944): Történelmi elégtétel. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 11. sz. (VI. 2.), 1. o.; Halljuk Prohászka szavát a rádióban. Uo., 14. o.; Két honvéd beszélget. Ungvár thj. város díszközgyűlésén elmondotta Oláh György. *Ua.*, 7. évf., 17. sz. (1944. VIII. 25.), 3. o.

69 Oláh György (1944): A névtelen levél. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 12. sz. (VI. 16.), 1. o.

70 Oláh György (1939): A lengyel önvád. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 8. sz. (október), 1. o. Lásd még: Oláh György levele Megerle Károlyhoz. *Ua.*, 4. évf., 5. sz. (1941. május), 1–2. o.

71 Oláh György (1943): Jövendölések. *Egyedül Vagyunk*, 6. évf., 21. sz. (X. 8.), 1. o.

72 Oláh György (1943): A remegő oroszlán. *Egyedül Vagyunk*, 6. évf., 26. sz. (XII. 17.), 1. o.; Uő. (1944): „Akkor belépek a szociáldemokratákhoz!” *Ua.*, 7. évf., 2. sz. (I. 28.), 1. o.

73 Oláh György (1944): Ahol a megtorlás készül. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 13. sz. (VI. 30.), 1–2. o.

74 Oláh György (1944): A Kárpátok. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 15. sz. (VII. 28.), 1. o.

75 Oláh György (1944): Hunyadi páncélgránátosok. *Egyedül Vagyunk*, 7. évf., 23. sz. (XI. 17.), 1. o.

76 Szöllősi Jenő említi Oláh nevét 1945. február 2-ai felszólalásában. *Törvényhozók Nemzeti Szövetsége Sopronban tartott üléseinek jegyzőkönyve*, 1944., 1. köt., 142. o.

Nyugatra távozott, és az ügyet ezzel lezárták.⁷⁷ Egy ideig az a hír terjedt róla, hogy főbe lőtte magát Salzburgban,⁷⁸ ám – a *Katolikus Lexikon* adatai szerint – Németországba, majd Olaszországba menekült, álnéven egy liguriai kolostorban talált menedéket. 1947-ben kiadását kérték, majd 1948-ban kivándorolt Argentínába. Buenos Airesben, majd az 1960-as évektől Córdobaiban élt, ahonnan 16 éven át írt emigráns lapokba.⁷⁹ Oláh az emigrációban is aktív író volt, ám munkásságának legfontosabb részét az Egyedül Vagyunk szerkesztőjeként végezte. Rövid kitekintésünket emigrációs éveire segíti, hogy legfontosabb esszéit publikálta *Az antikrisztus itt jár közöttünk* címen 1972-ben. Ez az írása egy a távoli múltból a modern világba csöppent öregember benyomását is kelthetné: meglepve ír a televízióról, esszét szentel a miniszoknyák rossz hatásának, és hüledezik, hogy pornóújságot vehet öt perc sétára a Vatikántól (Oláh 1972). Érdekesebb azonban, ahol afeletti haragját fejt ki, hogy Nyugaton alig kapni könyvet az ukrán holodomorról:

„Ugyanazok, akik Hitler rémtetteit negyedszázad után is annyi könyvben, TV-én újra meg újra részletesen tárgyalják, hogy a világ ne felejtse, ezeket a rémtetteket, örök történelmi titokként akarják kezelni? Mit szabad felejteni ma az írónak és mit nem?” (Oláh 1972: 133).

Másutt arról írt, hogy Hitler örültsége ellen vívott háborút a Nyugat, s soraiból szinte azt is hihetnénk, hogy ő neki semmi köze nem volt ehhez, vagy hogy nem ő lelkendezett a magyar zsidóság majdnem teljes kipusztításán 1944-ben (Oláh 1972). Hasonlóan álságos volt, amikor – egykori Imrédy-párti, ám deklaráltan nyilasbarát publicistaként – a „szegény, boldogult” Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékének megőrzésére szólította fel olvasóját (Oláh 1972: 235, 250).

A háború és a holokauszt utólagos értékelése mellett érdekes látni, hogy egykori, a Népszava által felfedezni vélt „baloldali” (potenciális szociáldemokrata) gyökereit meg nem tagadva miképp írta le a két háború közti időszakot Oláh György. Mint kifejtette, szerinte a Horthy neve által fémjelezett rendszer olyan volt, mint a hatvanas évek amerikai kapitalizmusa, és büszkén vallotta, hogy:

„E sorok írója még a falukutatók divatja előtt, a Bethlen-korszakban megírta *Három millió koldus* címen vádiratát a Trianonban elszegényedett magyar viszonyokhoz nem illő, korszerűtlen, csak a falu proletárjait szaporító mamutbirtok-rendszer ellen. Éveken át ostromolta a társadalmi elkorhadást jelképező ál-dzsentry képletet”

– írta Oláh, láthatóan sérelmezve, hogy napjaira a kommunisták vallották magukat a nagybirtok egyedüli kritikusainak, elfeled(tet)ve az ő nevét (Oláh 1972: 238–239, 151). Ugyanezzel a logikával az 1956-os felkelőket „marxista hazafiaknak” nevezte, akik elvetették a szovjet diktatúrát, ám nem a baloldali népuralmat (Oláh 1972: 250). A hidegháborúban – ahogyan arról Eckhardt Tibornak írt 1970-es karácsonyi levele is tanúskodik – egyértelműen a Moszkva-ellenes táborba sorolta magát, meglepő kijelentést téve:

„Moszkva egy napig sem mondott le világhatalmi törekvéseiről [...] Két bekerített gyenge hadállás: Berlin és Izrael tartja még vissza ideig-óráig a vörös áradat hömpölygését az Atlanti-óceán felé. Meddig fognak a számításban jártas zsidók kitartani ebben a szerepben?” (Oláh 1972: 280)

77 *Budapest Főváros Levéltár*, VII. 5.e.1949/21304. A sovány iratanyagban Oláh néhány válogatott antiszemita cikke szerepel, például Jókai zsidó özvegyének hagyatékáról és a beregszászi gettóról. Lásd 9. és 19. oldalak.

78 Agyonlőtte magát Oláh György, az Egyedül Vagyunk volt főszerkesztője, *Huszadik Század*, <http://www.huszadikszazad.hu/1946-junius/bulvar/agyonlotte-magat-olah-gyorgy-az-egyedul-vagyunk-volt-foszerkesztoje> (letöltés: 2016. XI. 17.).

79 Oláh György, *Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/O/Ol%C3%A1h.html> (letöltés: 2016. XI. 17.).

Korábbi antiszemitizmusát nyilván nem feladva Oláh a szabad világ hadállásaként méltatta Izraelt, többször kifejtve könyvében, hogy – az örmények mellett – csodálja az izraelieket nemzeti kultúrájuk és a héber nyelv felelevenítéséért (Oláh 1972). A hidegháborúban azonban mégis Amerika bukását jósolta, az ugyanis „elavult”, liberális-kapitalista elveket vallott. Mint Eckhardtnak írta, kilátástalannak látta jövőjét, és már azt sem tudta, hova érdemes elköltöznie a tradicionális elveket valló embernek („talán Japánba”). Levelei szerint valamiféle spirituális ébredést keresett a bukott nyugati kapitalizmus és a marxizmus között lavírozva, „a transzcendenst [...] az atom-bomba korában” (Oláh 1972: 280–283). Hogy ezt megtalálta-e a katolikus egyházat egykor még liberalizmusáért ostromozó⁸⁰ Oláh, nem fogjuk megtudni; egy az emigrációban készült fotó – amely az interneten 2014-ben még elérhető volt – jezsuita papok társaságában mutatta őt.⁸¹ Az az 1940-es jóslata azonban nem vált be, amely szerint ha a Szövetségesek („a zsidóság”) nyernek, akkor majd „egy perc nyugta nem lesz annak, aki a zsidótörvényekért bármiben is felelősnek mondható, aki részt vett bárminő nacionalista fajvédő megmozdulásban, aki egyetlen dicsérő szót talált Hitler vagy Mussolini politikájára”.⁸² Mint megannyi háborús bűnös és a holokauszt során rablásra és gyilkolásra uszító zszurnaliszta, Oláh György is békében hunyt el az emigrációban 1981. szeptember 13-án.

Oláh György maga szeretett a kultúremler szerepében tetszelegni, aki komoly szellemi munkát végez lapjával; emigráns társai azt írták róla, hogy már „több mint publicista”, egyenesen „nemzeti filozófus”.⁸³ Ennél azonban sokkal több igazat mondott magáról, mikor „Az irodalom vaskora és a fajvédelem” című írásában azt írta, hogy a művészetnek nyers faji érdekeket kell szolgálnia.⁸⁴ Máshol egy futó megjegyzésében ennél is többet árult el:

„Mire való tulajdonképpen az úriember? [...] Semmire sem való. Gyakorlati haszna nincs, mi-
képp semminek sincs, ami csupán szép [...] Mi haszna van a rózsának, a szívérványnak, az
oroszlánnak? Hasznos a krumplic és az igásló.”⁸⁵

Világnézetét tekintve pedig talán 1942-es cikkében volt a legőszintébb, amikor azt írta, hogy célja a gazdasági szabadság és az egyéni szabadság felszámolása – jellemző módon ebben a sorrendben.⁸⁶ A két háború közötti ország sikerélvezőivel szembeni támadásaival – és a holokauszt előtt és alatt írt zsidóellenes uszításaival – majdnem sikerrel is járt ennek elérésében. Különösen szembeötlő, hogy a korábban még jóindulattal és empátiával rendelkező író – lásd a *Három millió koldus* keresztényi együttérzéssel telt lapjait (Oláh 1928) – hogyan vált deklaráltan érzéketlen és a szenvedéstől elforduló (ha azt épp meg nem ünneplő), a tényeket tudatosan figyelmen kívül hagyó (sommásan szólva: *hazug*) sajtómunkássá.

Konklúzióként elmondható, hogy Oláh kevésbé feldolgozott munkássággal rendelkező, fontos sajtó- és politikai szereplője volt a két háború közötti és a második világháború alatti Magyarországnak. Érdekes, hogy nevének legkorábbi méltató említései a szocialista és az urbánus sajtóban jelentek meg. Munkássága alatt részletekbe menően próbálta bizonyítani, hogy a marxizmus kapitalizmuskritikájának megállapításai helyesek, csupán annak megoldási javaslatait vetette el. Ellentétben a koncepciózus múltrendszerbeli munkák képével, Oláh egy szocialista múlttal (és kivételes módon *utóélettel*) rendelkező meggyőződéses forradalmár volt, akinek munkássága különösen az antiszemita állami újrasztsásra, a faji alapú kultúrrombolásra és a nemesi réteg magántulajdon-jogaival szembeni támadásokra fókuszált. Kevés más szerző akad a kor nem nyilas, ám szélsőjobboldali, Imrédy-párti publicistái között, akinek forradalmi, antikapitalista világnézete ilyen erősen megmutatkozott. Munkásságának egyedi jellege nem annak

80 Oláh György: Menekülők, *Új Magyarország*, 1934. IX. 26., 1. o.

81 Hírek, *Hunhír Infó*, <http://hunhir.info/index.php?pid=hirek&id=30673> (letöltés: 2014. XII. 10.).

82 Oláh György (1940): Különposta. *Egyedül Vagyunk*, 3. évf., 5. sz. (május), 11–16. o.

83 Oláh György (1943): Mit végeztünk? *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 1. sz. (I. 1.), 1. o.; Gábor Áron: Az antikrisztus itt jár köztünk. *Magyar Hírlap* (Buenos Aires), 1974. I. 14., 3. o.

84 Oláh György (1939): Irodalom vaskora és a fajvédelem. *Egyedül Vagyunk*, 2. évf., 1. sz. (január), 3–5. o.

85 Oláh György (1942): Az utolsó úriember. *Egyedül Vagyunk*, 5. évf., 1. sz., 1–3. o.

86 Oláh György (1942): Egy szovjet bomba kráterénél (Zilahy alapítványához). *Egyedül Vagyunk*, 4. évf., 20. sz. (IX. 23.), 1. o.

zagyvasága vagy látványos antiszemitizmusa. Oláh végig az „elnyomott, szegény magyarság” vélt ellenfelei ellen tört: az általa egy táborba sorolt, egyébként egymást is kizáró „feudálisok”, marxisták, zsidók és kapitalisták támadása volt fő célja. A cikkein átívelő motívum a liberalizmus- és magántulajdon-ellenesség, a teljes „Bethleni Magyarország” lerombolása. Ezen igyekezetében még a korszak nemességét is erőteljesen támadta, ami kevés munkatársára volt jellemző. Így lehetett írásaiban egyszerre súlyos szitokszó „Ashavér” és „XIV. Lajos”.

Oláh György

Cikkeiben egy új generáció tagjaként mutatkozott be, amelyet a náci mintájú tömegmozgalmak inspiráltak. Egyértelmű határt vont saját generációja és a Magyarországot „sírba döntő” „apák” korosztálya között. Írásaiból kitérnek, hogy nem sok különbséget látott az olasz faszizmus, a nácizmus, a falangizmus és saját, fajvédő irányzata között: mindegyiket a „liberális-zsidó reakció” és a marxizmus elleni világméretű lázadás részeként könyvelte el. Figyelemre méltó az a levele, amelyben a tömegmozgalmak iránti lelkesedését fiatalkori szocialistaszimpatiájára vezeti vissza. Oláh a második világháború alatt kiélhette a magántulajdon intézményével szembeni ellenérzéseit: a zsidó vagyon kisajátítását „nagy lehetőségként” leíró cikkei különösen felkavaróak. Szóhasználatán azonban érezhető, hogy tisztában volt programjának erkölcstelen mivoltával: mint láttuk, a kisajátításra „most” látott időt, azaz a tettet csak az adott pillanat körülményei között tekintette „büntetlenül” kivitelezhetőnek.

A fentiekbe illeszkedve külön említést érdemelnek a holokauszt során publikált cikkei, amelyek kiemelkednek az 1944 márciusa után megjelent írások közül. Oláh ugyanis nem egyszerűen elhallgatja a holokauszt eseményeit, hanem (eltekintve a deportált zsidók megölésétől, hiszen gyilkolásról csak közvetve beszélt) pozitív színben mutatja be azokat olvasói előtt. A gettósítás, a zsidó vagyon elvétele és a hiányzó zsidó lakosság mind a sok-sok éves fajvédő követelések és programok teljesítése volt. Oláh nyíltan írt egy új, diszkriminatív, „magyar humanizmusról” (eleve szembemelve a szó definíciójával). A vagyon kiosztása nála a szegénység felszámolására tett szociális lépés, a „nyugati átlag” életszínvonal elérésének útja. Emigrációs írásai egy a modern világ által megkavart, ám objektíve téves meggyőződése mellett továbbra is kitaró személy képét mutatják, aki viszont ugyanúgy nem volt képes szembenézni a holokausztban való részességével, mint ahogy nem volt képes elfogadni a háborús események tényeit sem. Ritka eset, hogy egy a holokauszthoz ilyen szorosán kapcsolódó író reflektált volna a holokausztirodalomra és a holokausztkutatás jelenségére, ám Oláh, talán nem meglepő módon, hagyományos holokausztrativizáló álláspontot foglalt el: a soá helyett, mint láttuk, a szovjet bűnökről, a holodomorról akart beszélni. Érdekes és a hazai emigráns jobboldali sajtóban messze nem tipikus motívum, hogy Izraelre a nyugati világ egyik veszélyeztetett hidegháborús bástyájaként tekintett. Ennek ellenére nem támogatta egyértelműen a kapitalista szabad világot sem. S ugyan munkásságának egy fontos részét – az antikapitalista demagógiát – az utókor is átvette, így is igaz marad vele kapcsolatban Barsi Ödön megjegyzése: mire mondandóját elvégezte, már „nem hallotta senki”.

Irodalom

- Barsi Ödön (2012): *Északi fény. Napló 1944*. Budapest: Publish Drive.
- Bánóci Zsuzsa (1995): Fészek Művészek Clubja, 1901–1949. *Ars Hungaricana*, 15. évf., 1–2. sz., 63–79. o.
- Gulyás Pál (2002): *Magyar írók élete és munkái*, 19. kötet. Budapest: Argumentum.
- Gyurgyák János (2012): *Magyar fajvédők*. Budapest: Osiris.
- Heinze, Carsten (2017): Heroism and “Volksgemeinschaft” (Ethnic Community) in National Socialist Education 1933–1945. *Paedagogica Historica*, vol. 53, no. 1–2, pp. 115–136.
- Miller, James W. (1941): Pre-War Nazi Agrarian Policy. *Agricultural History*, vol. 15, no. 4, pp. 175–181.
- Márkus László (1979): A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról; különös tekintettel az 1919–1944 közötti magyar sajtó történetére. *Századok*, 113. évf., 3. sz., 884–901. o.
- Oláh György (1928): *Három millió koldus*. Miskolc: Magyar Élet.
- Oláh György (1932): *Lázadás a Tiszánál. Kalandos korrajz*. Budapest: Signer és Wolfner.
- Oláh György (1935): *Őrvezetőből diktátor. Hitler forradalma, 1920–1932*. Budapest: Stádium.
- Oláh György (1972): *Az antikrisztus itt jár közöttünk*. Buenos Aires: Transsylvania.
- Ormos Mária (1993): *Hitler*. Budapest: Twins.
- Papp Barbara (2008): Az Egyedül Vagyunk külpolitikai tájékozódása. *Valóság*, 51. évf., 7. sz., 98–105. o.
- Pogány György (1986): A Stádium Sajtóvállalat rt. története és kiadványai (1921–1944). *Magyar Könyvszemle*, 102. évf., 1. sz., 39–52. o.
- Sipos Péter (1970): *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sipos Péter (1971): Milotay István pályaképehez. *Századok*, 105. évf., 3–4. sz., 709–735. o.
- Ungváry Krisztián (2012): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Budapest & Pécs: OSZK & Jelenkor.

Abstract

This paper discusses certain aspects of the far-right columnist György Oláh's previously unexplored journalistic career. It draws to a large extent upon sources from between 1927 (the year Oláh's first sociography was published) and 1944. It quotes books and articles written by Oláh and published in his journal *Egyedül Vagyunk* (We Stand Alone) in order to understand his worldview and his role in anti-Semitic redistribution and the Holocaust. It also presents Oláh's particular euphemisms for anti-Semitic hate-mongering, his choice of propaganda and his revolutionary economic views. Contrary to the statements of the historiography of state socialist system, Oláh did not represent the interests of great landowners. From his writings emerge the silhouette of a propagator of radical anti-Semitic redistribution, a firm believer in the total role of the state and a revolutionary journalist who celebrated the Holocaust as it was happening in Hungary.

Veszprémy László Bernát (1993) történész, független kutató, az Universiteit van Amsterdam Holocaust and Genocide Studies MA-képzésének végzős hallgatója. A *Szombat* zsidó kulturális folyóirat és az izraeli Új Kelet Online állandó külsős munkatársa

Mit kezdünk egy forradalmárral egy magát forradalminak tartó diktatúrában? Che Guevara sajtórepresentációja az államszocialista rendszerben

Az alábbi írás Che Guevara magyarországi államszocialista időszakbeli sajtórepresentációját vizsgálja. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a hatvanas években Nyugat-Európában, különösen a '68-as társadalmi mozgalmak idején és azt követően kialakult Guevara-kultusból mi jutott el hazánkba. A kérdés azért is érdekes, mert a hatvanas évek második felében nálunk is felerősödött a baloldali ideológiák újraértékelése, a marxizmus reneszánszát élte, és az újbaloldal egyik példaképe, az egyetemi ifjúság ikonja Che Guevara lett – legalábbis Nyugaton. Magyarországon azonban megjelenítését a sajtónyilvánosságban óvatos kettősség jellemezte: a marxista eszméket valló forradalmárt teljesen elutasítani nem lehetett, a szabadságharcos alakja azonban veszélyesnek bizonyult a konszolidációra épülő Kádár-rendszerben.

Fél évszázaddal ezelőtt végezték ki Bolíviában Ernesto Che Guevarát, az argentin születésű kubai forradalmárt, a 20. század egyik legismertebb történelmi alakját. Az antikapitalizmus egykori harcosából mára árucikk lett, a forradalom és a lázadás popkulturális ikonjával lényegében bármit el lehet eladni, az Alberto Korda¹ kubai fotós által készített híres arcképével a legkülönbözőbb felületeken találkozhatunk, a kávécsészétől a házak faláig. Che Guevara régóta az általa gyűlölt kapitalista konzumvilág része.

Először kubai forradalmárként, majd politikusként² már életében világszerte ismert volt, hírnevét növelte felszólalása az ENSZ-ben, találkozása Hruscsovval és Mao Ce-tunggal, de társadalmi mozgalmak és a lázadás ikonjává igazán halála után vált. A '68-as diákmozgalmaknak köszönhetően a világot megváltoztatni szándékozó fiatalok egyik jelképe lett. A nyugati ifjúság a forradalmár romantikus, idealizált képét teremtette meg, amikor fényképét az általuk elfoglalt egyetemi falakra ragasztották, nevét – amely egybeforrt azzal az irányzattal, amely a kommunizmust fegyveres harcok árán akarta elterjeszteni – tüntetéseken együtt skandálták olyan kommunista diktátorokéval, mint Ho Si Minh és Mao Ce-tung.

Magyarországon más volt a helyzet, mivel a rendszerváltozásig nem alakulhatott ki széles körben a Che-kultusz: a pártvezetés igyekezett megakadályozni a hős gerilla mítoszának hazai elterjedését. Pedig Guevara 1960-as magyarországi látogatásának sajtórepresentációját átnézve úgy tűnik, volt alkalom és megfelelő lelkesedés Che népszerű imázsának kialakításához – az egyre radikalizálódóbb forradalmár képe azonban már távol állt az '56-os forradalom leverését követően teret nyerő kádári konszolidációtól, s különösen veszélyes példakép lehetett volna az ifjúság számára.

1 Alberto Korda (1928–2001) kubai fotós 1960-ban készítette Che Guevaráról a legismertebb képet *Guerillero Herocío* (Hős partizán) címmel. A kép, amelyen Che hosszú haját, szakállat és fekete barettsapkát visel vörös csillaggal, és a távolba réved tekintete, a Havannában felrobbantott La Coubre teherhajó áldozatainak a temetésén készült.

2 Che Guevara a kubai forradalom után a Nemzeti Bank elnöke, majd az ország ipari miniszter lett.

Lelkesedés – Che Guevara magyarországi látogatása (1960)

Che Guevara 1960-ban személyesen látogatott el Magyarországra. Ennek a látogatásnak az volt a fő oka, hogy miután az Egyesült Államok 1959. október 19-én kereskedelmi embargót hirdetett Kuba ellen, három nappal később Che Guevara hivatalos útra indult a kommunista országokba, hogy új piacot teremtsen a kubai áruknek, elsősorban a kubai cukornak, és hitelt szerezzen új üzemek létesítéséhez. A Magyar Szocialista Munkáspárt lapja, a Népszabadság címdalán hozta le a magyarországi látogatást „Diplomáciai kapcsolat létesül Magyarország és Kuba között” címmel, és a magyar és a kubai pártvezetők teljes egyetértéséről számolt be.³ A cikkből kiolvasható, hogy a decemberben tett kétnapos látogatás a szokásos protokoll szerint zajlott. A kubai kormányküldöttséget Dr. Ernesto Che Guevara őrnagy, a Nemzeti Bank elnöke vezette, a vendégek megkoszorúzták a szabadságért elesett hősök emlékművét, majd a „szívélyes tárgyalások” után Dr. Sík Endre külügyminiszter és Dr. Guevara aláírta a két ország diplomáciai kapcsolatainak létesítéséről szóló megállapodást. A hazai pártvezetés a kubai forradalmat példaértékűnek tartotta az amerikai imperializmus ellen vívott harcban, és egyetértett Che Guevarával a világimperializmus elleni harc fontosságában. Az államközi kapcsolatokról szóló hírekben természetesen semmilyen módon nem utaltak Che Guevara személyiségének különleges karizmájára, és lényegében mellőzték a kubai forradalomban elért katonai teljesítményét is.

Személyiségének vonzerejét viszont kiemelik azok a tudósítások, amelyek a kubai vendégek ifjúsági nagygyűlésen való részvételéről adtak hírt. Az itt felszólaló argentin-kubai forradalmár lelkes fogadtatásban részesült, „beszédét folyamatos taps kísérte”; a Magyar Ifjúság újságírója szerint: „nehéz visszaadni ennek a félórának a hangulatát”,⁴ amiben jelentős szerepe volt Guevara lelkesítő beszédének. „Fegyver, munka, tanulás” a kubai fiatalok jelszava, hangoztatta a kubai vezető:

„Nem minden olyan itt nálunk, mint Kubában. De maguk ugyanolyan lelkesek, mint a mi fiataljaink. Ezt okvetlenül elmondom majd otthon. Az előbb azt mondták, a magyar fiatalokkal való találkozás melege a hideg idő ellenére is elvisz bennünket a mi távoli Havannánkba. Így is van. Ugyanazt a szeretetet érezzük, amelyet a népünk tartogat barátai számára.”⁵

Emlékezetes lehetett a találkozó, mert még fél évvel a kubai küldöttség látogatását követően is felidézte a Népszport a hangulatát:

„...eszünkbe jut az a decembervégi nap, amikor befejezte munkáját a KISZ I. kongresszusa, de a küldöttek helyükön maradtak, mert megérkeztek a MÉMOSZ székházba a kubai ifjúság küldöttei, hogy találkozzanak a magyar fiatalokkal. Akkor ismerkedtünk meg közelebbről a delegáció tagjaival, vezetőjükkal, Ernesto Che Guevarával, aki a kubai nemzeti bank elnöke volt. Most a kormány tagja. Őrnagyi egyenruhában lépett az emelvényre, és beszéde nyomán percenként csattant fel az elismerő taps.”⁶

3 *Népszabadság*, 1960. XII. 20.

4 *Magyar Ifjúság*, 1960. XII. 24.

5 *Népszabadság*, 1960. XII. 20.

6 *Népszport*, 1961. VII. 26.

A Népszabadság és a Magyar Ifjúság is fontosnak tartotta leírni Che Guevara külső jegyeit, és határozottan megnyerő, macsó férfiként jelenítették meg: „magas fiatalember”, akinek „finom vonású, lágy arcát vékony szakáll keretezi”, „hatalmas szál férfi Guevara doktor”.

Karizmatikus személyiségként jelenítette meg a budapesti látogatás alkalmával találkozását Guevarával Karczag Gábor, akinek életrajzi kötete sokáig alapirodalomnak számított azoknak, akik „a világforradalom nagy mártírjáról” szeretettek volna olvasni magyarul: „Rám függesztette barátságos, nyílt tekintetét, »latin módra« megveregette vállamat és szinte gyerekes őszinteséggel élvezte diadalát” (Karczag 1967: 9, 5–6). A diadal ez esetben azt jelentette, hogy Che bebizonyította, jobban ismerte a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetét a szerzőnél. Che megnyerő személyiségét emeli ki Braun Pál is, aki egy 1962-es kubai orvoskongresszuson találkozott Che Guevarával:

„Doctor Ernesto ‘Che Guevara de la Serna’ kubai miniszter, a Tervhivatal vezetője volt a vendéglátóm – és egy kicsit a páciensem is (asztmában szenvedett). Magas, szép, művelt orvoskolléga, kitűnő humorú, de rettenthetetlen is. Az emberek általában »Che«-nek szólították. Társainak messze felette állt. Szerette a nőket, és azok is őt.”⁷

Bár csak egyszer és rövid ideig járt hazánkban Che Guevara, a beszámolókból kiolvasható, hogy jelenléte emlékezetes volt. A népszerűség csírája elültetett, aminek azonban hét év múlva, halálakor már a nyomát sem találjuk a párt és a KISZ lapjaiban. Che Guevara addigra már nyilvánosan hangoztatta csalódását a Szovjetunióban, és Mao Ce-tung híve lett, ezért szükségszerű volt, hogy a magyar pártvezetés egyre jobban elhatárolódjon módszereitől és a világforradalmat hirdető szélsőséges eszméitől. Így vált Guevara a hazai hivatalos álláspont szerint egyidejűleg mártírrá és helytelen útra tért, ideológiailag megtévedt forradalmárrá.

Elrejtés. Halálának híre (1967)

Halálának híreről a Népszabadság 1967. október 11-e és 22-e között a holttest azonosítása körüli kételyek miatt többször írt, valamennyiszer röviden, a lap második oldalának külpolitikai hírei között.⁸ Az elhallgatás vagy legalábbis az elrejtés módszerével élt tehát a sajtó, szó sincs már a korábbi lelkesedésről, hiszen a párt irányadó lapja alig szentelt helyet a Bolíviában leölt forradalmárnak. Csak a hír igazságáról vagy hamisságáról szóltak a pár mondatos beszámolók, majd október 17-ét követően, mikor Fidel Castro megerősítette Che halálának tényét, a vasárnapi számban, az egy oldalas heti világpolitikai összefoglalóban rövid értékelésre is sor került. A cikk „bátor forradalmárnak” nevezte Guevarát, „önfeláldozó embernek”, akinek „harcos magatartásának példája a zsarnokság ellen küzdők soraiban tovább él és hat”.⁹

Az elrejtés és megemlékezés trükkjét kiválóan mutatja az Ifjúsági Magazin 1967. novemberi számában megjelent írás Bolíviáról.¹⁰ Che Guevarának halálának nem szenteltek külön cikket, viszont Régis Debraynek,¹¹ a Bolíviában letartóztatott francia újságírónak, Castro és Che barátjának igen. A baloldali gondolkodású Debray a gerillaharcot népszerűsítő *Forradalom a forradalomban?* című könyvével vált híressé, amelyet a szerző így értékel: „A marxista-leninista pártok bírálták és természetesen elvetették”, a hivatalos szemléletnek megfelelően. Majd hozzáteszi, a könyvben olvasható, gerillaharcra buzdító nézetek valójában Che Guevarától származnak – így a sorok között utalt a lap Che hibás marxista értelmezésére és tévedésére a fegyveres harcokat illetően. A cikk végül egyszerűen megjegyzi, hogy Che Guevara a múlt hónapban halt hősi halált. Így a lap az elhallgatás és a kimondás között ingázva

⁷ Orvosi Hetilap, 1998. április, 837. o.

⁸ Népszabadság, 1967. X. 11–12., 13., 15., 17. o.

⁹ Népszabadság, 1967. X. 22., 7. o.

¹⁰ Ifjúsági Magazin, 1967. XI. 48–51. o.

¹¹ Régis Debray (sz. 1940) francia baloldali filozófus, újságíró (Che Guevara a bolíviai naplójában Danténak nevezi).

megfelelt az elvárásnak, hiszen megírta halálhírét, de egyetlen szót sem ejtett életútjáról, és értékítéletével mindent megtett, hogy távol tartsa a magyar ifjúságot a forradalom veszélyes eszméjétől.

Valamennyi, Che Guevara haláláról szóló cikk, tudósítás és kiadvány ugyanazzal a kifejezéssel írja el kivégzését: „hősi halált” halt, kiszolgáltatott helyzetben gyilkolták meg. A *Világirodalmi Lexikon* szerint például miután Bolíviában fogságba esett, őrei védtelen fogolyként gyilkolták meg. Az életrajzáról szóló könyv is azt hangsúlyozta, védtelen forradalmárként ölték meg, nem harc közben esett el, galád módon meggyilkolták (Karczag 1967). E megfogalmazások gyakoriak a szocialista rendszer forradalmáról szóló retorikájában, a „hősi halál” a mártíroknak szól, akik feláldozták életüket a magasabb cél, a nemzetközi imperializmus elleni harcban.

Che, a veszélyes

A politikai vezetés részéről megítélése korántsem volt kedvező. Szirmai István,¹² az MSZMP ideológiai titkára már 1967-ben mint „a marxizmussal szemben álló antihumanista teóriát” utasította el Guevara nézeteit (lásd Dalos 2000). Az MSZMP álláspontjának általános érvényét mutatja például az 1972-ben megjelent *Világirodalmi Lexikon*, ami szintén azt hangsúlyozta, hogy Che Guevara nézeteivel nem ért egyet a párt:

„Nézetei széles körű visszhangot váltottak ki, a nemzetközi munkásmozgalom több pártja – köztük az MSZMP is – azonban, elismerve Che Guevara múlhatatlan érdemeit, emberi nagyságát, fenntartásokkal él politikájának néhány vonásával szemben. E fenntartások szerint Che Guevara – forradalmi magatartásának minden szépsége ellenére – nem veszi mindig kellően figyelembe az objektív valóság tényeit és a történelmi tapasztalatokat” (*Világirodalmi Lexikon*, 1972/II: 188).

Az 1968-as angliai diákmozgalmak kritikájaként a hamis prófétákat – köztük Che Guevarát – imádó diákok bírálatát fogalmazta meg az *Alföld* című folyóirat egyik szerzője:

„...hangos beszédű, kócos hajú leányok [...] eszméik, céljaik nem tisztultak még ki; csak annyit tudnak, hogy valami másra van szükségük, nem az apák megmerevedett világára. Egyik nap Trockijt vallják példaképüknek, a másik nap Che Guevarát; egyik nap Sztálint olvassák, másnap Mao pici, piros bőrből kötött könyvecskéit falják; egyik nap a szabad szerelemről szónokolnak, másnap a permanens forradalomról meg a hatalom korrumpáló erejéről” (Pálfy 1968: 73).

A Magvető Kiadó a *Bolíviai naplót* 1968-ban sajtó alá rendezte, a kötet végül azonban mindössze 300 számozott példányban jelent meg, kereskedelmi forgalomba nem került, csak a Kossuth Kiadó zárt terjesztésű sorozatának olvasóihoz, a legmegbízhatóbb káderekhez jutott el (Kőszeg 1984). Che bolíviai naplója csak másfél évtizeddel később kaphatott nagyobb nyilvánosságot, Moldova György (1983) életrajzi regényében feldolgozva.¹³ Egyáltalán

12 Szirmai István (1906–1969) számos pozíciót töltött be az MDP-ben, majd az MSZMP-ben, egyebek között a Tájékoztatási Hivatal elnöke, 1959-től a Központi Bizottság ideológiai titkára, majd a KB agitációs és propaganda bizottságának vezetője.

13 Moldova György (1934) író, szépirodalmi munkái mellett a Kádár-rendszerben készült szociográfiai könyvei váltak híressé (*A szent tehén*, 1980, *Akit a mozdony füstje megcsapott*, 1977, *Bűn az élet*, 1989). A *napló*, amely Che Guevara életéről szól, 1983-ban jelent meg. A *bolíviai naplót* másodszor az „első teljes és hiteles magyar kiadásként” megjelölve 2006-ban jelentette meg az Ulpius Ház Könyvkiadó.

nem hozták viszont nyilvánosságra a havannai Trikontinentális Értekezlethez¹⁴ írt – ugyancsak a bolíviai hegyekben született – levelét. Ebben a levélben adja ki Guevara a híres-hírhedt „hozzunk létre két, három, sok Vietnámot” jelszót, aminek következtében a kommunista pártok, köztük a szocialista blokk országai is végképp elhatárolódtak a radikalizálódó gerillaharcostól.

1983-ban, Moldova György könyvének megjelenésekor ismét reflektorfénybe került Che Guevara alakja. A könyvről szóló egyik kritika másfél évtizeddel a nyugati diáklázadások után is képviseli a mozgalmakat elutasító hivatalos álláspontot, és a hatvanas évek fiatal, lázadó generációját fokozza le és fosztja meg a romantikus elképzelésektől, míg Guevara alakjának ezt a vonását megerősíti:

„A valóság ironikus fintora, hogy a szociológusok, történészek, politológusok szerint illúziótlan, józanul gyakorlatias vagy egyenesen közönyös fiatal nemzedék a hatvanas évek végén szinte a világ minden táján – a sugallt vagy sulykolt értékrend ellenében – Che Guevarát, ezt az ízig-vérig romantikus gerillavezért tekintette példaképének” (Simon 1983: 84–86).

A szerző a mítosz fontos elemének tartotta halálának körülményeit:

„Inkább feltűzelte, mintsem kijózanította rajongó híveit. Halála felmagasztosította, már-már egy profán megváltásmítosz messiásává emelte. Baszk sapkás portréja világszerte jelképpé vált, és sokáig úgy látszott, az értelmiségi fiatalok őt tekintik a szocialista forradalmár eszményi típusának” (Simon 1983: 84–86).

Che Guevara akkori, nyolcvanas évekbeli kultuszát összefoglaló mondataiból azt a véleményt is kiolvashatjuk, hogy a forradalmár ideje lejárt. A szerző szerint ugyanis a Che Guevara-mítosz 1983-ra már megkopott, mozgósító ereje elenyészett, nem jelentett már veszélyt a fiatalokra.

„A róla szóló könyvek, melyek korábban hozzáférhetetlenek voltak – magam is meglepődve tapasztaltam –, érintetlenül porosodnak a könyvtárak polcain; képével nem dekorálják a diákszallók szobáit, nevét, mely szinte toposzá lett a fiatal költők műveiben, hiába keresszük az újabb keletű versekben” (Simon 1983: 84–86).

Ennek a megállapításnak azonban ellentmond egy néhány évvel korábbi, az MSZMP egyik megyei bizottsági ülésére beterjesztett anyag. Che Guevara népszerűségét mutatja a Somogy Megyei Könyvtár felmérése 1976-ból, amely szerint a fiatalok közül legtöbben a Che Guevaráról szóló könyveket keresték, Lavreckij, Karczag Gábor és Vámos Imre munkáit.¹⁵

14 1966 januárjában Havannában 82 ázsiai, afrikai és latin-amerikai ország küldötte vett részt a három kontinens felszabadításáról tanácskozó Trikontinentális Értekezleten.

15 MSZMP Somogy Megyei Végrehajtó Bizottság ülése, 1976. november 10., https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMOGYSZMP__C_1976/?query=che%20guevara&pg=1223&layout=s (letöltés: 2017. VIII. 21.).

Che, a példakép

Már 1969-ben megjelent Magyarországon életrajzi könyv az argentin orvosból kubai, majd világforradalmárrá lett Guevaráról. Szerzője Karczag Gábor, aki a kubai politikus budapesti látogatásakor a tolmácsa is volt (érdekes, hogy – talán külügyminisztériumi pozíciója miatt – álnéven írta a könyvet; valódi neve Sütő Gábor). Az előszóban „hivatásos forradalmárnak” nevezte Guevarát, akinek tettei és gondolatai elválaszthatatlanul összefonódtak az Új Világ első szocialista forradalmával (Karczag 1967: 9). Az első magyar életrajz nem nélkülözi a kritikát Che bizonyos kijelentései és magatartása kapcsán (a „hozzunk létre újabb Vietnámkokat” kijelentést például három oldalon keresztül vitatja a szerző¹⁶), de ezzel együtt megdicsőül „a forradalmi mozgalom egyik példaképe”.

A Kádár-rendszerben gyakran a fikció keretében vált kimondhatóvá a valóság, ahogyan például a Che Guevarával kapcsolatos tabu Köteles Pál¹⁷ egy 1982-es regényrészletében megjelent. Az írásban a főhős arra panaszkodik, hogy már nem ír verset: „Jó ideje ugyanis versügyben már választ sem kap, főleg azóta nem, hogy Che Guevarát szonettkoszorúban siratta el, s a hetedik szonettbe pusztán a rím okán belekerült Trockij neve is” (Köteles 1982: 26–44). Ez a részlet nagyon emlékeztet Haraszi Miklós¹⁸ esetére, akinek 1969-ben jelent meg „Che hibái” címmel verse az Új Írásban, majd vitát közltek róla a Népszabadságban. A költemény támadta a kelet-európai funkcionáriusok Guevarával szembeni ellenvetéseit, amire Hajdú Ráfis¹⁹ válaszolt kritikával a Népszabadságban, amelyet két viszontválasz követett.²⁰ Harasztit nem sokkal később meghurcolták – többek között e verséért. Ez a vers szerepelt 1970 elején két alkalommal is az Új hullám irodalmi est repertoárjában a Kosztolányi Dezső Művelődési Otthonban, ahol Haraszi mellett Dalos György²¹ műveit is előadták. Haraszi és Dalos akkor már veszélyes, felforgató egyéneknek számítottak, akikkel szemben mint az újbaloldali mozgalmak meghatározó alakjai ellen, többször indítottak rendőrségi eljárást. Ez volt az oka, hogy a műsor miatt a művelődési ház igazgatóját és két munkatársát megrovásban részesítették.²² Egy Che Guevaráról szóló kubai verset, a „Commandante” címűt, – amelyet Haraszi Miklós fordított, és szerepelt az általa szerkesztett *Költők, dalok, forradalmak* (1969)²³ című kötetben –, a Gerilla együttes²⁴ megzenésített, de tiltólistára került, és nem adhatták elő.

Che Guevara más magyar költőket is megihletett. Ladányi Mihály,²⁵ a szélsőbalos lázadónak tartott költő 1969-ben megjelent *A túloldalon* című kötetében szerepelt Che Guevara emlékére írt „Zene gitáron” című, „oratórium szerű verse, a kötet leg súlyosabb darabja” (Pomogáts 1970: 80). De Csoóri Sándor²⁶ is írt róla két verset a hatvanas években, egyiket Che Guevara búcsúztatója címmel.²⁷

A hivatalos távolságtartó megítélés ellenére Che Guevara alakja népszerű volt az államszocialista rendszer hivatalos szervezeti formáinál is. Nevét szocialista brigádok is felvették, többek között Nógrád megyében a Sütőipari Vállalatnál

16 Uo., 163–166. o.

17 Köteles Pál (1927–1991) erdélyi író, publicista

18 Haraszi Miklós (sz. 1945) politikus, író, a hatvanas évek újbaloldali mozgalmának egyik meghatározó alakja.

19 Hajdú Ráfis Gábor (1944–1980) kritikus, irodalomtörténész, 1976 és 1978 között a Népszabadság kulturális rovatának munkatársa.

20 mmyki: „Che” Guevara: Bolíviai napló. 1968, *mmyki.blog.hu*, 2014. július 12., http://mmyki.blog.hu/2014/07/12/3_che_guevara_boliviai_naplo_elso_magyar_kiadas (letöltés: 2017. VIII. 20.).

21 Dalos György (sz. 1943) író, műfordító, a hatvanas évek újbaloldali mozgalmának egyik meghatározó alakja. *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam* (Magvető, 1989) című könyvében beszél el a maoista mozgalom és per történetét.

22 ÁBTL V-158402/2.

23 Az előszót Maróthy János, zenetudós, a pol-beat és Gerilla együttes lelkes támogatója írta.

24 Pol-beat zenekar, alapítói: Vámos Tibor (aki később Vámos Miklós néven vált ismert íróvá) és Berki Tamás.

25 Ladányi Mihály (1934–1986) költő.

26 Csoóri Sándor (1930–2016) költő, publicista, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, a Magyarok Világszövetségének elnöke (1991–2000).

27 Csoóri Sándor (2007): *Meghasonlott regényhős?, Új Forrás*, 6.sz., http://www.jamk.hu/ujforras/0706_11.htm (letöltés: 2017. VIII. 20.).

volt egy Che Guevara szocialista brigád,²⁸ Baranya megyében pedig a DDGÁZ brigádja viselte a nevét.²⁹ A Baranya megyeiek így indokolták névválasztásukat az újságíró kérdésére:

„Olyan forradalmárt kerestünk, aki mindig valami új felé tört, akinek a nevét, ha megérdemelten akarjuk viselni, nem dolgozhatunk és nem élhetünk lassú víz partot mos alapon. Gyorsan és jól akartunk, akarunk dolgozni. [...] A 22 brigádtag átlagéletkora 25 év. Dolgoznak, tanulnak és segítenek, ahol tudnak.”³⁰

Létezett egyébként Che Guevara őrs is,³¹ sőt a nevét viselő együttes is (Csatári 2013).

Összegzés és következtetések

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az államszocialista rendszer sajtójában kettősség jellemezte Che Guevara megítélését: elismerték a népek szabadságáért folytatott hősiességét, de elhatárolódtak a fegyveres konfliktusokat kirobbantó gerillaharcos módszereitől. A hatvanas évek elején még magasztalta a pártsajtó a kubai forradalmárt, az évtized második felében viszont már óvatos megfogalmazásban, de elutasította a „létező szocializmustól”, – ahogyan a Szovjetunió fennhatósága alá tartozó közép- és kelet-európai országok önmagukra tekintettek – messzire tévedt magányos anarchista alakját. A nagybetűs forradalom szimbólumává vált Che Guevarától távol akarták tartani a magyar ifjúságot azért is, mert követése a hatvanas évek nyugati diákmozgalmához való csatlakozást is jelentette volna, márpedig az ifjúság és a forradalom összekapcsolódása – egy évtizeddel az '56-os forradalom után – a pártvezetés rémálma volt. Ezért míg a nyugat-európai országokban az antikapitalista mozgalmak példaképévé vált, nálunk a párt távolságtartással kezelte a marxista ideológiára hivatkozva háborút hirdető forradalmár alakját, és igyekezett megakadályozni a Che-kultusz begyűrűzését. Ha Che Guevara-kultuszról az államszocialista rendszerben nem is beszélhetünk, halála után nálunk is tovább élt az emléke, s a hatvanas években felértékelődött baloldali ideológia és az újbaloldali mozgalmak hatására több alkotás, életrajz a világszabadság-harcos romantikáját és a Magyarországon fennálló bürokratikus, hamis szocialista rendszer ellentétét, az eszme igaz képviselőjét látta Guevarában.

A rendszerváltozást követően, mikor már nyilvánosan beszélni lehetett „a legenda” árnyoldaláról is, egyebek között arról, hogy Che Guevara munkatábort vezetett a kubai forradalmat követően, és több száz ember kivégzéséért volt felelős, új fejezet kezdődött a Che-mítoszban. A politikai változások és a Kádár-kor társadalmi emlékezetének változása következtében az elmúlt két évtizedben alapvetően két narratíva élt róla egymás mellett. Az egyik terroristának aposztrofálja, a másik továbbra is az örök lázadó és minden idők igazságos harcának szimbólumát látja benne.³² Che Guevara jelenkori értelmezéseit az is meghatározhatja, hogy a szocialista időszakhoz ki miként viszonyul. Aki diktatúrának tartja, annak Che terrorista, aki egy meg nem valósult baloldali utópiát lát benne, annak forradalmár. E kettősséget a politikai pártok is kihasználták céljaikra, és a hazai nyilvánosság legkülönbözőbb szinterein lehattunk tanúi annak, hogyan csapott össze a két ellentétes nézeteket valló tábor – de ez már egy újabb elemzés témája.

28 Múzeumi játék szocialista brigádoknak. In: Horváth István (szerk.): *Múzeumi Mozaik*, 1986/1., 59. o.

29 KISZ díj először egy brigádnak, *Dunántúli Napló*, 1979. április 4., 4. o.

30 Uo.

31 *Honismeret*, 1975., 3. sz., 28. o.

32 A Che Guevara-kép metamorfózisáról is szólnak: Horváth & Anderle (2000), Brendel (2010).

Irodalom

- Brendel Mátyás (2010): Egy terrorista naplója? In: *Aetas*, 25. évf., 2. sz., 221–224. o.
- Csatári Bence (2013): Az Országos Rendezőiroda működése a Kádár-rendszer végén. *Levéltári Szemle*, 1. sz., 34. o.
- Dalos György (2000): Éhségstrájk anno 1971 – Adalékok egy Lukács–Kádár levélváltáshoz. *Mozgó Világ*, 3. sz., <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00003/marciu3.htm> (letöltés: 2017. VIII. 20.).
- Haraszi Miklós, szerk. (1969): *Költők, dalok, forradalmak*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Horváth Gyula & Anderle Ádám (2000): *Perón, Che Guevara*. Pannonica.
- Karczag Gábor (1967): *Ernesto Che Guevara*. Budapest: Kossuth.
- Kőszeg Ferenc (1984): Könyvkiadói cenzúra Magyarországon II. *Beszélő*, 9. sz.
- Köteles Pál (1982): Egy örömlány feljegyzései. *Alföld*, 33. évf., 7. sz., 26–44. o.
- Moldova György (1983): *Napló*. Budapest: Magvető.
- Pálfy István (1968): Angliai jegyzetek. *Alföld*, 11. sz., 73. o.
- Pomogáts Béla (1970): Ladányi Mihály: A túloldalon. *Tiszatáj*, 1. sz., 80. o.
- Simon Zoltán (1983): Moldova György: A napló. *Alföld*, 34. évf., 10. sz., 84–86. o.
- Világirodalmi Lexikon* (1972) II. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Abstract

This paper describes the representation of Che Guevara in the Hungarian media during the state socialist period on the basis of newspapers, and finds that the portrayal of Che Guevara varied throughout this period and ranged between the images of the *revolutionary hero* and of the *dangerous man*.

Tóth Eszter Zsófia PhD (1975), történész, társadalomkutató, a VERITAS főmunkatársa, több önálló kötete és tanulmánya jelent meg, angol és német nyelven is. A ZSKE és az ELTE oktatója. Fő műve: *Kádár leányai* (2010). Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „»Doktor úr kérem...« Diskurzusok a szexualitásról az Ifjúsági Magazinban (1965–1989)”, Murai Andrással (2012. ősz).

Murai András PhD (1966), docens, a Budapesti Metropolitan Egyetem Kommunikációtudományi Intézetének vezetője, a Magyar Kommunikációtudományi Társaság elnöke. Fő érdeklődési területe a társadalmi emlékezet, valamint a film és az emlékezet kapcsolata. Önálló kötetei: *Film és kollektív emlékezet* (2008); Tóth Eszter Zsófiával közösen: *Szex és szocializmus* (2014). Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „»Doktor úr kérem...« Diskurzusok a szexualitásról az Ifjúsági Magazinban (1965–1989)”, Tóth Eszter Zsófiával (2012. ősz).

Murai András

Magyar filmtörténet kezdőknek és haladóknak Gelencsér Gábor *Magyar film 1.0* című könyvéről

Minek a története a (magyar) film története? Lényegében minden filmtörténettel foglalkozó szerző erre a kérdésre keresi a választ, amelyet azért nem egyszerű megadni, mert a történeti folyamatok vizsgálata során a konkrét műveken túl – de azoktól elválaszthatatlanul – komplex jelenséggel találjuk szembe magunkat. A filmalkotások kontextusát jelentő hatáselemek között vannak a gyártási körülmények, a technikai feltételek, a cenzúra, a szerzők, a sztárok, a műfajok és a stílusirányzatok, a gazdasági lehetőségek, a politikai hatások – mindebből kell azokat kiemelni, amelyek nem csupán áttekinteni és rendszerezni segítik 120 év filmfolyamát, hanem hozzájárulnak a művek keletkezésének megértéséhez is. A *Magyar film 1.0* című könyv ebben az alapvető kérdésben kifejezetten erős: konzekvensen érvényesítve szempontrendszerét helyezi el a környezeti hatások hálójában a műveket, miközben bemutatja a filmtörténeti hagyomány jelentőségét, a korszakok és rendezői nemzedékek közötti dinamikát, a váltásokat és a kapcsolódásokat. A szerző, Gelencsér Gábor a magyar film kitűnő szakértője, több hazai rendező portréját és filmtörténeti korszakot bemutató könyv után¹ olyan munkával jelentkezett, amely egységes szerkezetbe foglalja a magyar játékfilmek több mint egy évszázados történetét. Írása attól válik egyetlen nagy gondolati ívvé és így nemzeti filmtörténetünk elbeszélésének koherens szövegévé, hogy mindvégig következetesen két alapvető szempont köré szervezi a korszakok elemzését: az egyik a politikai töréspontok, vagy máskor a „lágyabb” társadalmi változások és a filmek kapcsolata, a másik a szerzői és műfaji (szórakoztató) filmek változó viszonya.

Kevesen vállalkoztak eddig arra, hogy a hazai film történetéről átfogó szakkönyvet írjanak. Amíg az egyes alkotókról, korszakokról, műfajokról és intézményekről született könyvek és tanulmányok szinte az egész magyar film történetét lefedik, addig a társadalmi-politikai környezet filmekre gyakorolt hatásának teljes folyamatát bemutató vizsgálatra rendkívül kevés a példa. Az egyik korai munka Nemeskürty Istváné, aki *A magyar film történetében* (1956) – a megírás időpontjából adódóan – az új hullám kezdetéig tudta a filmeket és korszakokat sorra venni. A 2000-es évektől több kezdeményezés is találunk a hazai filmtörténet áttekintésére, ezek közül a teljességre törekvés igényével kiemelkedik a Balogh–Gyürey–Honffy szerzőhármás *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig* című, 2004-ben megjelent nagy ívű, elsősorban oktatási célra készült áttekintése, amely megáll a Kádár-rendszer végénél, és nem foglalkozik a rendszerváltozás filmes hatásával. Gelencsér Gábor kötete több szempontból is újdonságot jelent a korábbi írásokhoz képest. Egyrészt az eddigi legátfogóbb magyar filmtörténeti munka, hiszen az első, 1896-os filmvetítéstől a 2015-ös *Saul fiáig* tárgyalja a hazai játékfilmek alakulását.² A könyv műfaja is szokatlan a magyar filmtörténeti szakkönyvek sorában: a kézikönyv és az esszé sajátos ötvözete, ami egyszerre tényekben gazdaggá és élvezetes olvasmányá teszi a szöveget.

Ki kell térnünk arra kérdésre, kinek íródott a könyv, ki a mintaolvasó. A Holnap Kiadó sorozatából következően – a zeneit, az irodalmi és a művészettörténeti követte a filmtörténeti áttekintés – elsősorban a fiatalok, erre utal a címben szereplő, az internetes generációra kacsintó „1.0”, valamint a szöveg időnként túlságosan iskolás megfogalmazása is. Igaz ugyan, hogy a fiatal generáció tagjainak, akiknek a rendszerváltozás előtti időszak már történelem, a politikai eseményeket, jelenségeket úgy kell megmagyarázni, mint egy tankönyvben, ez azonban zavarhatja az idősebb

1 Gelencsér Gábor néhány korábbi, a magyar filmtörténetírásban meghatározó műve: *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében* (2002), *Káoszkerítő. Gothár Péter filmjei* (2006), *Az eredendő máshol. Magyar filmes szövegek* (2014), *Forgatott könyvek. A magyar film és az irodalom kapcsolata 1945 és 1995 között* (2016), *Váratlan perspektívák. Jeles András filmjei* (2016).

2 Ugyanakkor nem teljes abban az értelemben, hogy a szerző vállaltan a játékfilmekkel foglalkozik, s csak azoknál a korszakoknál tér ki részletesebben a dokumentum- és a kísérleti filmekre, amelyeknél különösen meghatározó a szerepük (például az 1970-es években a budapesti iskolánál vagy a rendszerváltozást közvetlenül megelőző időszak történelmi dokumentumfilmjeinél).

generációhoz tartozó tapasztaltabb olvasókat. Mindenesetre az egységes stílusú és szellemiségű szöveg érthetően mutat be összetett politikai és művészeti jelenségeket, miközben Gelencsér használja a filmes szakkifejezéseket, és mindenütt, ahol szükséges, fogalommagyarázatot ad (példa erre az Aczél nevéhez köthető 3 T, vagy mit jelent a posztmodern, mi a *cinéma vérité*, mi jellemzi az új hullámos stílusirányzatokat). Mindezt a *Magyar film 1.0* ajánlható a filmtörténetben kevésbé járatos, de a téma iránt komolyan érdeklődő igényes laikusoknak. A könyv azonban azoknak a „haladóknak” is újdonsággal szolgálhat, akiknek már van filmélményük a magyar filmkultúra különböző korszakaiból, és szeretnék az összefüggéseket is meglátni. A szöveg ugyanis nem elsősorban lexikális tudást kíván adni, miközben rendkívül informatív, hiszen minden fejezetében gyártás- és stílustörténettel, politikai mechanizmusokkal és szerzői életművek bemutatásával is foglalkozik. A monográfia erénye azonban nem önmagában a teljes filmtörténeti időintervallum lefedése vagy több szempontú megközelítése, hanem az a gondolati egység, amely ezt a hosszú és számtalan szerzőt és filmet tartalmazó időszakot egységes rendszerbe képes fogni.

Ezt a rendszerezést segíti a filmtörténeti korszakolás, amely a könyv – a politikai hatások és a népszerű film–szerzői film viszonyának következetes alkalmazása mellett – másik hangsúlyos kérdése. A filmtörténetírás legtöbbször (bár nem szükségszerűen) kronologikus. Alapvetően Gelencsér is az egyenes vonalú elbeszélés elvét követi, csak ritkán utal előre, az adott korszakból kitekintve. Ezek az előremutató jelzések viszont hozzájárulnak a már említett egységes szellemiség megteremtéséhez (például az 1960-as évek „így jöttem”-tematikájánál a *VAN valami furcsa és megmagyarázhatatlan* című 2014-es rendezést említi, érzékeltetve bizonyos filmtörténeti hagyományok továbbélését). A magyar film történetét kifejezetten a politikai változások darabolják Gelencsér álláspontja szerint. A II. világháborút tekinti a legfontosabb határvonalnak, az azt követő évtizedeket pedig különösen árnyaltan kezeli, a szélsőségesebb és a kevésbé radikális politikai-társadalmi változásokat a filmgyártással összefüggésbe hozva több rövidebb korszakot állít fel. Meggyőzően érvel a politikai mozgások által keletkezett korszakhatárok és a filmes stílusok összefüggése mellett.

Nézzünk röviden erre három példát: azokat a korszakokat, amelyekre kevesebb figyelmet fordítottak eddig az összefoglaló filmtörténeti munkák, s amelyek szerintem a legtöbb újdonságot hozzák a könyvben. Az 1954 és 1962 közötti, az új hullám előzményének tartott éveket „a magyar film névtelen korszakának” nevezi a szerző, kiemelve, hogy érdekes módon 1956 nem korszakhatár, viszont 1953 és 1962 igen: mindkettő enyhülést hoz a politikai rendszerben. Huszonöt oldalt kap a könyvben ez a fejezet, csak tízzel kevesebbet, mint a sokszor tárgyalt és a szerzői filmek tekintetében legsikeresebbnek tartott magyar új hullám időszaka. Ebben a részben tartalmaz gondolatmenet mutatja be a stílus és a műfaj termékeny kapcsolatának lehetőségét, amit a neorealista stílusirányzatot követő korszakban készült filmek példáznak. Gelencsér könyvében hangsúlyos egy másik, az 1969 és 1973 közötti rövid időszak is, amelyet a ’68 utáni értelmiségi kiábrándulás és a reformok leállítására fog közre, s határozza meg a magyar filmek egy részének tematikáját és stílusát. Izgalmas a rendszerváltozás elnyújtott, 1999-ig datált időintervallumának kérdése is, amely korszakhatárt a szerző az új stílust képviselő filmrendező nemzedék késői, ezredfordulós megjelenésével indokol.

A *Magyar film 1.0* a periódusok és határok hangsúlyos kiemelésével (a könyv fejezeteit is ezek alkotják) legalább annyira hozzájárul a filmtörténeti kánon alakításához, mint a felsorolt és kiemelt filmekkel és alkotókkal. Minden filmtörténeti munka – akarva vagy akaratlanul, de feltehetően többnyire előre megfontolt szándékkal – részt vesz a kánonképzésben. Nincs ez másképp Gelencsér Gábor könyvével sem. Többnyire megerősíti azon filmek és rendezők listáját, amelyek eddig is mértékként szolgáltak a hazai mozgókép vizsgálatához és megítéléséhez, ugyanakkor néhány alkotót nagyobb szerephez juttat, mint az eddigi átfogó munkák (például Magyar Dezső vagy Dárday István munkái). Még egy megjegyzés a kánonállításhoz: a könyvben a népszerű mozifilmek éppen olyan hangsúllyal szerepelnek, mint a szerzői filmek. E kettő megfelelő aránya – hangsúlyozza több helyen a szerző – teszi egy nemzet filmkultúráját teljessé, ami a magyar film történetében sajnos ritkán jött létre.

A kihívás egy 120 évet felölelő, a név- és a filmmutatókat és az ajánlott irodalmi forrásokat leszámítva 250 oldalas, minden fontos elemet magában foglaló könyv esetében a sűrítésben és a leegyszerűsítésben van: semmi ne maradjon ki, ami a kánon és a szerző szerint kihagyhatatlan, és a szöveg közérthetően mutasson be összetett folyamatokat. Gelencsér Gábor munkája kiválóan megfelel ezeknek az igényeknek, kifejezetten gördülékeny a nyelvezete, a szöveg jól tagolt, a színes fejlecek segítik az eligazodást, ráadásul jó minőségű képanyag teszi élvezetessé az olvasást. *Magyar film 1.0* igényes intellektuális utazás a magyar filmtörténetben. (*Gelencsér Gábor: Magyar film 1.0. Holnap Kiadó, Budapest, 2017, 270 oldal, 3500 forint*)

Irodalom

Balogh Gyöngyi, Gyürey Vera & Honffy Pál (2004): *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Budapest: Műszaki.

Gelencsér Gábor (2002): *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Budapest: Osiris.

Gelencsér Gábor (2006): *Káoszkeringő. Gothár Péter filmjei*. Budapest: Novella.

Gelencsér Gábor (2014): *Az eredendő máshol. Magyar filmes szövegek*. Budapest: Gondolat.

Gelencsér Gábor (2016): *Forgatott könyvek. A magyar film és az irodalom kapcsolata 1945 és 1995 között*. Budapest: Kosztolányi Dezső Kávéház Kulturális Alapítvány

Gelencsér Gábor (2016): *Váratlan perspektívák. Jeles András filmjei*. Budapest: Kijárat.

Nemeskürty István (1965): *A magyar film története 1912–1963*. Budapest: Gondolat.

Murai András (1966), docens, a Budapesti Metropolitan Egyetem Kommunikációtudományi Intézetének vezetője.

Email: amurai@metropolitan.hu

Vásárhelyi Ágnes

„Ez a könyv nem a zenéről szól” **Tófalvy Tamás *Túl a szubkultúrán, és vissza – Populáris zenei színterek, műfajok és az internet* című könyvéről**

„Ez a könyv nem a zenéről szól. [...] Mégis minden a zene körül fog forogni.” Tófalvy Tamás valószínűleg nem is választhatott volna ennél találhatóbb felütést ahhoz a kötethez, amely a populáris zenei színterek kutatásának témájában az elmúlt bő egy évtized során írt tanulmányait fűzi össze újradolgozott formában. A 2000-es évek közepétől kezdve – részben éppen a szerző munkásságának köszönhetően – Magyarországon is stabilizálódni látszik a populáris zenei identitások és közösségek iránti kultúra- és társadalomtudományi érdeklődés, de a vonatkozó kutatásoknak (különösen a kortárs jelenségekkel foglalkozóknak) még mindig meglehetősen sokat kell felmutatniuk ahhoz, hogy a szélesebb tudományos közösség is elismerje létjogosultságukat. Tófalvy kötete hazai téren talán az első olyan egyszemélyes munka, amelyben a kutatási eredmények közzétevése mellett kézzelfoghatóan megjelenik az elméletalkotás igénye is, és amelynek tartalma messzemenőig igazolja, hogy a populáris zene kutatása valójában kifejezetten összetett terület, amely a zenén túlmutató társadalmi jelenségek kapcsán is tanulságokkal szolgálhat.

A kötet központi témája a populáris zenéhez kapcsolt kulturális jelentések és gyakorlatok változásának összefonódása a technológia fejlődésének és használatának történetével. A szerző ezt már a bevezetőben szélesebb perspektívába helyezi azzal, hogy a tanulmányok egyik lehetséges olvasataként a technológiai determinizmus cáfolatát határozza meg. Elméleti alapállása, miszerint a szélessávú internet és a térhódításából következő technológiai újdonságok nem gyakorolnak egyoldalú (és negatív) hatást a kultúrára, mindvégig következetesen ott munkál az egyes fejezetek háttérében.

Az első fejezet a populáris zenei identitások és közösségek tudományos megközelítéseit tárgyalja. A terminológiai és a tematikai súlypontok változását a vizsgált jelenségek természetének átalakulásával magyarázza, amit a zenét hordozó új médiumok megjelenésére és használatának újszerű módjaira vezet vissza. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a szerző ne csak a szó szoros értelmében vett populáris zene kutatásával foglalkozzon, hanem annak gyökereivel is. A fejezet az ifjúságkutatás, a devianciakutatás és a tömegkultúra adorno-i filozófiájának keresztmetszetében helyezi el a diszciplína kialakulását, és ezt rendkívül összeszedetten teszi – annak ellenére, hogy egy ennyire szerteágazó „gyökérzet” esetén a szintézisalkotás nem könnyű feladat. A tudományterület elméleti kontextusának felvázolását a szubkultúra-kutatás hasonlóan lényegre törő története követi a chicagói iskolától egészen napjainkig, különös hangsúlyt fektetve arra, hogy a kutatás tárgyának átalakulása miként vezetett a *szubkultúra* terminus hanyatlásához. Az új alternatívák kritikájával meggyőzően érvel saját javaslatát, a *műfaji színtér* konstruktivista fogalma mellett. A teljesség érdekében ezen a ponton talán több szót érdemeltek volna azok a kísérletek (lásd például Patrick Williams és Eric Hannerz munkáit), amelyek a szubkultúra fogalmának konstruktivista-interakcionista újradefiniálását célozzák, de a fejezet e nélkül is magabiztosan teremt rendet a terminológiai kakofóniában. A metazenei kutatás történetéről szóló oldalakon (49–52. o.) Tófalvy a „ki beszél, honnan és miről” kérdése kapcsán különösen figyelemreméltó meglátásokat tesz. A populáris zenei szakirodalom egyik leggyakoribb hiányossága abban áll, hogy keveset reflektál módszertani kérdésekre, és még kevesebbet arra, hogy a többnyire bennfentes kutatók egyéni kötődése miként hat a kutatásokra és a diszciplína sorsának általános alakulására. A fejezet ezekből az összefüggésekből is ízelítőt nyújt.

A második és a harmadik fejezet a különféle hangrögzítési technológiák kulturális jelentésének ki- és átalakulására, valamint a zene előállításának, fogyasztásának és megosztásának régi és új gyakorlataira koncentrálnak. A szerző lényegében technológiatörténetet ír, de nem hagyja el a kötet fő csapásvonalát: átfogó képet kapunk arról, hogy a 20. század újításai (a hangrögzítés, a rádió, a televízió, az internet és a digitális formátumok) miként vezettek a szó mai értelmében vett populáris zene kialakulásához, és hogy az egyes technológiákhoz társuló változó kulturális jelentések miként befolyásolták azok használatát. Tófalvy szerint a zenei identitás kinyilvánításának egyik legfontosabb

csatornája a tárolt zene, ugyanis a gyűjtemények láthatósága, mennyisége és rendszerezése közrejátszik a kulturális tőke felhalmozásában és reprezentálásában. Ennek megfelelően a fejezetek középpontjában a zenei gyűjtemény tárolásának és bemutatásának változó módjai, valamint az ehhez kapcsolódó identitáskommunikációs stratégiák állnak.

A negyedik fejezet elsősorban azzal foglalkozik, hogy miként értelmezhető (újra) az *underground* fogalma a technológia által elvileg korlátlanul hozzáférhetővé tett zene korában. A tanulmány több téren is fontos elméleti hozzájárulással szolgál. A szerző remek logikával elemeire bontja, majd cáfolja azt a népszerű állítást, miszerint a korlátlan hozzáférés felszámolta az *underground*-ot. Egyrészt bizonyítja, hogy a korlátlan hozzáférés a gyakorlatban nem valósul meg, másrészt az *underground* korábbi, politikai ellenállást, elzártságot és meghatározott tartalmi jegyeket hangsúlyozó definíciói mellé bevezeti a *niche underground* (*harmadik underground*) fogalmát. Ezt Tófalvy az utóbbi idők technológiahasználati tendenciáinak ismertetésével írja körül. A hozzáférés és a megosztás módjának, sebességének és forrásának növekvő jelentőségét összekapcsolja az elkülönülés továbbra is élő igényével, amely az új médiakörnyezetben új formákban nyer kifejezést.

A kötet további fejezetei a szerző empirikus kutatásainak felhasználásával esettanulmányokon keresztül tárgyalják az elkülönülés jelentőségét és mintázatait. Az első esettanulmány egy *deathcore* együttes (Job for a Cowboy) váratlan MySpace-karrierjének recepcióját elemzi, és arra világít rá, hogy az internet térhódítása új platformokat teremtett a határkonstruálás és a kánonalkotás nagyon is régi gyakorlatainak. A második esettanulmány a Last.fm funkciójaként használható műfaji címkézésnek a *deathcore* szintérré gyakorolt hatásait tárgyalja, és arra jut, hogy a műfaj (és a szintér) kereteinek megállapítását szolgáló eszmecserek új, „demokratikusabb” és hozzáférhetőbb felületei minden eddiginél átjárhatóbbá teszik a zenei alapon formálódó közösségek határait. Tófalvy szerint ez ismételen alátámasztja, hogy a *szubkultúra* fogalmát célszerű volna egy flexibilisebb és kevésbé terhelt terminussal – a műfaji szintérral – helyettesíteni. A szerző érvelése mindenképpen helytálló. Ugyanakkor azzal, hogy a *szubkultúra* korábbi használóihoz hasonlóan ő maga is zártásra és homogenitásra asszociál a kifejezésről, némiképp háttérbe szorítja azt a magyarázati potenciált, amely nagyon is ott rejlik a legújabb szubkultúra-megközelítésekben. A szubkultúrákat az utóbbiak már nem körülhatárolt csoportoknak/közösségeknek tekintik, hanem a szinterek résztvevői által létrehozott kulturális mintázatok összességének, így az egyes szintérlogikák feltárását célzó kutatásokban is hasznos elméleti segédletnek bizonyulhatnak.

A kötet utolsó két fejezete egy-egy tanulmány a *hardcore* punk szintérről. Mindkettő arra mutat rá, hogy a műfajra jellemző szövegtípusok (a dalszövegek és a szövegkönyvekben található kommentárok), valamint a kívülről számára nehezen dekódolható témák (elkötelezettség, *hardcore* punk család, küzdelem) a *hardcore* punk identitás és eszmeiség befelé irányuló kommunikációjával nem az újabb résztvevők becsatornázását szolgálják, hanem a bennfentes tudással bíró résztvevők közösségérzetét hivatottak megerősíteni. Tagadhatatlan erényeik ellenére a szövegek olvasásakor az a benyomásom támadt, hogy a kötetet valójában a hatodik fejezet végén le lehetett volna zárni. A két utolsó tanulmány egyfajta ráadásnak tűnik, amelyet sokkal inkább indokol a szerző személyes kötődése és a teljesség igénye, mintsem kapcsolódásuk a vezérfonalhoz. A zenei identitás (dal)szövegeken keresztüli kommunikációjáról szólnak, ám a technológia nem kap bennük szerepet. Mindazonáltal értéket adnak a kötethez, hiszen felhívják a figyelmet a dalszövegek forrásértékére. A szövegcentrikus műfajok esetében a résztvevők részben a dalszövegekből sajátítják el a szintér működését irányító ethoszt, így azok elemzése mindenképpen közelebb vezethet a szintérlogika megértéséhez.

A szerző a bevezetőben maga állítja fel munkája értékelésének lehetséges kritériumait:

„...minden talált tárgy egyformán legitim tárgya lehet az elemzésnek – de egyedül az elemzés minősége dönti el, hogy az adott jelenségről végül sikerül-e megalapozott, érvényes, fontos vagy csak egyszerűen elgondolkodtató dolgokat mondani. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy mindezek közül legalább egy feltételnek meg tudjak felelni” (17. o.).

Bátran állíthatom, hogy a végeredmény mindegyik kitételnek megfelel. Tófalvy megállapításainak általános érvénye úgy teszi szinte tankönyvszerűvé a kötetet, hogy az egy pillanatra sem válik szárazzá. A széleskörű és naprakész elméleti apparátust kiegészíti a szerző magyarázó igénye és kiemelkedő írástechnikája, ami azt is lehetővé teszi, hogy a kötet

ne csak az elméleti szakembereknek nyújtson intellektuális élményt. A következetes és elegáns érvelésű, eredeti meglátásokat nagy számban tartalmazó elméleti szakaszok nemcsak összefoglalnak, hanem tovább is gondolnak, és sosem lógnak a levegőben: minden esetben találó példák egészítik ki őket. Számos erényével ez a munka minden bizonnyal hamar el fogja nyerni méltó helyét a populáris zenei színterek kutatásának hazai szakirodalmi kánonjában. (Tófalvy Tamás: *Túl a szubkultúrán és vissza. Populáris zenei színterek, műfajok és az internet*. Műút könyvek 031, Miskolc: Szépmesterségek Alapítvány, 2017, 210 oldal, 2500 forint)

Vásárhelyi Ágnes kulturális antropológus, a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának ösztöndíjas hallgatója a Néprajz–Kulturális Antropológia Tudományok Doktori Programban. Kutatása tárgyát a magyar hardcore punk színtér szerveződésének és a résztvevők személyközi viszonyainak mozgatórugói képezik, különösen a hitelességgel kapcsolatos elképzelések megkonstruálásának diszkurzív és gyakorlati aspektusai, valamint mindezek kölcsönhatásai és nyomai a magyar színtér közösségi viszonyaiban.

Boldog Dalma

A személyre szabott információsűrítés problémái Cass R. Sunstein: *Republic.com 2.0* című könyvéről

Az információhoz való hozzáférés a demokratikus társadalmak egyik jellemzője. Ennek korlátozása a nyilvánosságban való részvételt és a szólásszabadságot csorbítja; a tekintélyelvű államberendezkedések működése részben az információhoz való egyenlőtlen társadalmi hozzáféréseken alapul. A tömegmédiát tartalomelőállítását tekintve a napirendelmélet (*agenda-setting theory*) és a kapuőrjelenség (*information gatekeeper*) ismeretében világos, hogy a különféle gazdasági és hatalmi érdekek miatt a médiában sajátos módon valósul meg a hírközlés. Kérdés, hogy a befogadói oldalon milyen mechanizmusok befolyásolhatják az információszerzést. Cass R. Sunstein, a Harvard Egyetem jogászprofesszora 2001-ben megjelent *Republic.com* című művében az információhoz való hozzáférés demokráciára gyakorolt hatását elemzi. Érvelése szerint a technikai médiumok fejlődése lehetővé teszi a szólásszabadság kiterjesztését, és a korábbiaknál szélesebb körű tartalomfogyasztásra nyújt lehetőséget. Ennek ellenére az emberek egyéni preferenciák mentén szűrik meg az információkat, ami hosszútávon elszigetelődéshez vezet, és veszélybe sodorja a pluralizmuson alapuló demokráciát.

2007-ben látott napvilágot a mű aktualizált kiadása *Republic.com 2.0* címmel, amely az első megjelenést követő szakmai viták tanulságaira is reflektál. Sunstein a világ eseményei (a szeptember 11-ei terrortámadás, az amerikai közvélemény polarizációja, a blogok térnyerése és a kiberterrorizmus) figyelembevételével dolgozta át korábbi szövegét. Bővítette és újabb nézőpontokkal gyarapította érvelését. A magyar kiadás 2013-ban jelent meg Veres Péter fordításában és Reményi Édua Vénusz utószavával a Wolters Kluwer Complex Kiadónál.

A kötet az információhoz hozzáférés demokráciára gyakorolt hatását járja körül az egyéni preferenciák alapján megvalósuló információsűrítés, a csoportpolarizáció, a szólásszabadság és a fogyasztói viselkedés mentén. Sunstein könyve elején ismerteti az általa problémásnak tartott jelenséget, miszerint a gyorsan fejlődő tömegkommunikációs rendszerben a befogadók mindenkori érdeklődésüknek megfelelően szelektálnak a tartalmak (tematikus oldalak, blogok és fórumok) között. Ezzel korlátozzák saját maguk számára a további nézőpontok megismerését. Abból indul ki, hogy az új kommunikációs technológiák segítségével egyéni hírcsomagokat lehet létrehozni. A problémát szerinte a „Napi Én” (*Daily Me*) megjelenése, vagyis az információk személyre szabása okozza, ami hosszú távon kihívás elé állítja a demokratikus berendezkedést. A privát szűrés mentén való tartalomfogyasztással a felhasználók csak saját érdeklődési körüknek és meggyőződésüknek megfelelő információt szereznek, és nem találkoznak más nézőpontokkal. A demokrácia alapja a sokszínűség, az egyes vélemények ütköztetése és a racionális érvelés. Ahogyan Sunstein fogalmaz: „A nem megtervezett váratlan találkozások a demokrácia fontos részét képezik [...] mert bebiztosítanak a megosztottság és a szélsőségesség ellen” (18. o.).

Az információbefogadás perszonalizálása és a tartalmak megsűrítése több problémát is felvet. A személyre szabott hírfogyasztás nem teszi lehetővé, hogy az ellentétes véleményű embereknek közös tapasztalataik legyenek. Ez megosztottságot (*fragmentation*) eredményez, vagyis olyan beszélőközösségek alakulnak ki, amelyek kizárólag csoporton belül biztosítanak kommunikációs felületet. A hasonlóan gondolkodók közösségei a társadalmat egymással nem vagy csak nehezen kommunikáló táborokra osztják. A kölcsönös megértésre irányuló szándék hiánya szélsőséges esetben kirekesztéshez és gyűlölethez vezethet. Az elszigetelt csoportok polarizálják a társadalmat, ami feszültséget kelthet. Az elszigetelődésből következik az egyéni beszéduniverzum (*speech universe*) beszűkülése, valamint az, hogy az egyes csoportok saját maguk visszhangkamrái (*echo chamber*) lesznek (Sunstein másik, *Echo Chambers* című könyve 2001-ben jelent meg). A saját vélemény hangoztatása és minden további nézőpont kizárása elősegíti

a *kiberkaszádok* létrejöttét. Ezek olyan információcsere-folyamatok, amelyekben egy adott vélekedés azért terjed el, mert azt a látszólagos többség igaznak gondolja.

Sunstein üdvözlö a technikai médiumok fejlődését és az általuk nyújtott kommunikációs lehetőségeket. Szerinte korábban soha sem volt ilyen mértékű az információhoz való hozzáférés és a választási szabadság. Érvelésével nem a médiapesszimizmust támogatja, hanem a kommunikációs technológiák fejlődése következtében kialakuló problémákra hívja fel a figyelmet. Annak ellenére, hogy végső célja a deliberatív demokrácia védelme, határozottan érvel a fogyasztói szuverenitás korlátozása mellett. A megoldást egyebek között az úgynevezett közérdekű közvetítők (*general-interest intermediaries*) dominanciájában látja. Ezek az újságok, rádió- és televízióadók az esetek többségében sokféle találkozási lehetőséget biztosítanak, mert olyan témákat is megjelenítenek, amelyek nem esnek bele a „Napi Én” szűrésébe. Viszonylag nagy közönségnek képesek közös tapasztalatokat nyújtani. Jellemzően más országok kérdéseit és problémáit is megjelenítik, és egyfajta világpolgárélményben részesítenek azzal, hogy a lokális események mellett globális kitekintést is adnak. Olyan társadalmi, politikai, tudományos, gazdasági és egyéb témákról tájékoztatnak, amelyekkel az egyéni szűrők miatt az egyes felhasználók nem feltétlenül találkozhatnak. Sunstein szerint a jól működő közérdekű közvetítők képesek tudatosítani a problémákat és a feladatokat. A nem választott témákkal való találkozás a közterületekkel (*commons*) mutat hasonlóságot, azokkal az utcasarki (*street corners*) közösségi élményekkel, amelyek a sokszínűségük miatt fontosak az elszigetelődés elkerülésében. Sunstein szerint a jól működő demokratikus rendszer tájékozott és megfontolt döntéseket igyekszik biztosítani, és nem kizárólag az egyéni véleményekre korlátozódik.

A 21. században az internet vette át a közterületek szerepét. A szerző szerint ez a csoportpolarizáció melegágya. A csoportokban kialakulhatnak kiberkaszádok, amelyekben az emberek már kevésbé támaszkodnak a saját tapasztalataikra, ehelyett a közösség által közvetített véleményt fogadják el. Megjelennek a *jóhírnév-kaszádok* is, amelyekhez a tagok azért csatlakoznak, hogy saját presztízsüket megőrizzék vagy tudatlanságukat leplezzék. A csoportpolarizáció veszélyes lehet, hiszen nagymértékű társadalmi megosztottságot eredményezhet. Mindezek ellenére nem szabad megfeledkezni jótékony hatásairól sem, hiszen számos értékes mozgalmat táplált már a polgárjogi törekvésektől kezdve a rabszolgatartás-ellenes mozgalmakon át a feminizmusig.

Sunstein határozott érvelés mentén ismerteti, hogyan képes az információhozzáférés – mint a demokratikus be rendezkedés egyik indikátora – a visszájára fordulni. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyéni preferenciák mentén történő tartalomszűrés jelensége és az ebből adódó elszigetelődés kedvezőtlen hatást gyakorol a társadalomra. Annak ellenére, hogy Sunstein a demokrácia és a széleskörű párbeszéd híve, megkérdőjelezi a korlátlan információközlés szükségességét. Az általa megoldásként javasolt tanító jellegű, közérdekű műsorok esetében azonban kérdéses, hogy ezek mennyire tudnának politikai ideológiától függetlenül működni. Valószínűleg pontosan ezek a központilag szabályozott közérdekű közvetítők lennének a demokrácia visszavetői.

Sunstein könyve elején leszögezi, hogy a fogyasztói oldalt fogja vizsgálni. Érvelése azonban túlzottan egysíkú marad, hiszen főként a csoportokon belüli dinamizmusokat írja le, és csak érintőlegesen, egy-két mondat erejéig tér ki a médiapiacra jelenlévő tulajdonviszonyok szerepére, amelyek nagymértékben befolyásolják a médiatartalmakat és ezekkel együtt a fogyasztói szokásokat is. Figyelmén kívül hagyja a felhasználói visszajelzéseket is, és a fogyasztókat érvelése során – tévesen – mindvégig homogén csoportnak tekinti. Nem veszi figyelembe az internetpenetráció mértékét sem, példáit is kizárólag az Amerikai Egyesült Államokból hozza, így gyakran tesz általánosító megállapításokat. Nem számol a médiatudatossággal és az információk *on-demand* felhasználásával sem, ezért mindvégig abból a feltételezésből indul ki, hogy az egyéni érdeklődés mentén történő szűrés kizárólag egyoldalú tartalomfogyasztást eredményez.

A tömegkommunikáció folyamatos változása okán felmerül a kérdés, hogy 2017-ben van-e még aktualitása a 2007-es műnek. Az infokommunikációs eszközök fejlődésével és a közösségi oldalak térnyerésével új kommunikációs terek születtek, és megváltoztak a hírfogyasztási szokások. A másodpercenként frissülő virtuális idővonalak és hírsávok miatt felgyorsult az információáramlás és felértékelődött az „itt és most” hírek szerepe. A szélessávú és mobil internethálózatok kivezették a felhasználókat a zárt térből. Ma már bárhol, bármilyen körülmények között csatlakozni tudunk az internethez. Újra kint vagyunk a közterületeken, az utcasarkokon, ám közvetlen fizikai jelenlétén alapuló kommunikáció helyett technikai közvetítőkön keresztül lépünk kapcsolatba egymással. Sunstein megfogalmazza, hogy a fogyasztók egyéni preferenciák mentén választanak a különböző tartalmak között, mára azonban erre számítógépes algoritmusok és keresőmotorok épülnek. Ezek célja a korábbi kattintások megfigyelése alapján megjósolni és kiszolgálni

a tartalomfogyasztók jövőbeli preferenciáit. Tehát a korábbi felhasználói aktivitás helyét az online szűrőburkok (*filter bubbles*) vették át, amelyek nem azt mutatják meg, amit látni szeretnénk, hanem azt, amit látnunk „kell” a világból. Olyan számítógépes programokról van szó, amelyek nem teszik lehetővé az eltérő nézőpontok és a komfortzónán kívül eső vélemények megismerését. Mind a csoportos visszhangkamrák, mind az online szűrőburkok korlátozzák az információhoz való hozzáférést, ám az utóbbiaknál van lehetőség ennek megváltoztatására. Tudatos médiahasználattal (amikor például olyan tartalmakra is rákattintunk, amelyek nem az egyéni preferenciánkat szolgálják) elkerülhető a virtuális kommunikációs tér beszűkülése. Egy adott téma köré szerveződött blog, chatszoba vagy online csoport esetén kisebb az esély a nemkívánatos információkkal való találkozásra.

Sunstein felvetése sok szempontból még mindig aktuális, ám e könyve talán nem ad kellő alapossággal választ arra a kérdésre, hogyan működik a „Napi Én” a kortárs médiakörnyezetben. Nyelvezete könnyen érthető, de – vélhetően az átdolgozás eredményeként – helyenként zavaróan tautologikus. A gondolatmenet logikáját sok esetben indokolatlan tagolások, néhány mondatban kimerülő fejezetek törik meg. Nagy igény mutatkozna egy olyan, széles körű elemzésre, amely az újmédia tartalmi és technikai változásait figyelembe véve képes vizsgálni a felhasználók információhozjutását. (Cass R. Sunstein: *Republic.com 2.0*, Wolters Kluwer Complex Kiadó, Budapest, 2013, 217 oldal, 3045 forint)

Boldog Dalma 2013-ban szerzett mesterszakos diplomát a Zsigmond Király Főiskola kommunikáció- és médiatudomány szakán. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikája. Írásai a *Médiakutatóban*: „Jelenetek a magyar médiatörténetből. Dési János Sajtóstul a házba. Régi és új anekdoták a média világából” című könyvéről” (2017. tavasz–nyár); „Konszenzusgyártás az amerikai liberális demokráciában. Edward S. Herman és Noam Chomsky *Az egyetértés-gépezet. A tömegmédia politikai gazdaságtana* című könyvéről” (2016. ősz–tél). E-mail: boldog.dalma@gmail.com